

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1933

KØBENHAVN
I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN
1933

LYNA ...
EGBAA

Redaktionsudvalget:
Lærer *R. Mortensen*, Lindeballe pr. Gadbjerg (Formand).
Konsul *J. F. Kiær*, Fredericia. Landinspektør *Johansen*, Kolding.

—

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri i Kolding

INDHOLD

1933

Landeveje i Vejle Amt. Af <i>Rasmus Mortensen</i>	Side 1
Daugaard Kirke. Af <i>Marius Hansen</i>	- 77
Dansk historisk Fællesforenings Aarspræmie	- 118
Anmeldelse. Af <i>Aage Bredsted</i>	- 123
Aarsberetning. Af <i>I. O. Brandorff</i>	- 125
Regnskab for 1932.....	- 128
Bidrag til Vejle Bys Historie i Tidsrummet 1660—1700.	
Af <i>Johan Hvidtfeldt</i>	- 129
Landsbyspillemandens Minder. Af <i>Marius Hansen</i>	- 177
Beatus Dodt. Af <i>I. O. Brandorff</i>	- 202
Fra den reformerte Menighed i Fredericia. Af <i>Peter</i>	
<i>Honoré</i>	- 205
Marthes Kilde. Af <i>August F. Schmidt</i>	- 221
Minder fra Vejlbys Sogn 1864. Af <i>Hans Ousen</i>	- 226
V. Bardenfleth. Af <i>Rasmus Mortensen</i>	- 233
Smaastykker:	
Nogle Oplysninger om de otte Sogne i det syttende	
Aarhundredes store Krige. Af <i>Th. O. Achelis</i> ..	- 120
De første lutherske Præster i Vonsild. Af <i>Th. O.</i>	
<i>Achelis</i>	- 122
Lidt mere om de gamle Veje. Af <i>J. J. Ravn</i>	- 235
Fra Ringive Sogn. Af <i>Peter Overmark</i>	- 238

Gl. Viborgvej.

Wm. Berthelsen fot.

LANDEVEJE I VEJLE AMT

AF RASMUS MORTENSEN

Eftersom Menneskene tog Egnen i Besiddelse, traadtes de Stier, der blev Veje, da Bosættelsen havde fæstnet sig Landet over, og Samkvem mellem Folk paa forskellige Pladser indledeedes.

Med stigende Færdsel fik Vejene deres videre Udformning, idet stedlige Hensyn bidrog til øgede Sving, medens Fjerntrafik gjorde Linjerne lige. Under stadige Tillæg og idelige Fradrag byggedes Vejnettet gennem grønne Marker og brune Heder. Uafbrudt laa der Mulighed for skiftende Billede; Gang paa Gang brød Enkeltmand ny Passage, og gav Følgeskabet Held, fulgte Flokken bag ham. Vandt et Sted Magt fremfor andre, drog det Veje mod sig; sank opstaaede Kulturcentre i Grus, glemtes deres Vejes Retning. Kom holdbare Befordringsmidler i Brug, ændrede de Sporenes Bane; fik

Teknikere Evne til at overvinde Vanskeligheder med Terrænet, satte ogsaa dette væsentlig Præg paa Vejenes Førelse og Udseende.

Vejen blev det tavse Vidne om mange Fødders samlede Mærke, det talende Minde om skridende Tiders forandrede Forhold nær og fjern. Vejen viser langt ud og bærer hjem igen. Dens Historie er skrevet i Sand og maa læses af lejrede Lag igen. Men Sandet er flygtigt, visker let de Ting bort, som kunde være Holdpunkter for Tydningen. Derfor vil en Skildring af Vejnnettets første Udvikling kun blive antydningssvis og brudstykkeagtig. Først op mod nyere Tid faas helt fast Grund ved Hjælp af Kort og andet skriftligt Materiale. Overalt er Forskningen henvist til hovedsagelig at bygge paa Iagttagelser i Marken og paa Kendskab til den almindelige Historie.

At klarlægge en Landsdels Vejsystem er en saare tiltrækkende Opgave. Vandring ad Vejen byder jo god Lejlighed til Betragtning af Egn og Omgivelser, ligesom vigtige Træk fra Tildragelser i Strøget bag svindende Horisonter aabenbarer sig for den rejsendes Syn og Sind. I det hele taget kan det godt siges, at Grundlaget for Samfærdselsmidlernes Udvikling og Tilstand i et Land, Vejnettet, under enhver given Tid viser et ret paalideligt Billede af hele Samfundets Højde og Kraft. Naar der i gamle Dage var Opdrift og Udfoldelse i Folket, ses saadan Blomstring fulgt med Fremskridt paa Vejvæsenets Omraade. Og omvendt er det en sikker Ting, at Vejenes Forfald i Nedgangsperioder genspejler almindelig Daarlighed paa andre væsentlige Punkter indadtil.

Saa længe Land og Folk dannede et Aflukke for sig uden særlig livlig Forbindelse eller nødvendig Udveksling med Nabostaterne, var Forsømmelser med Hensyn

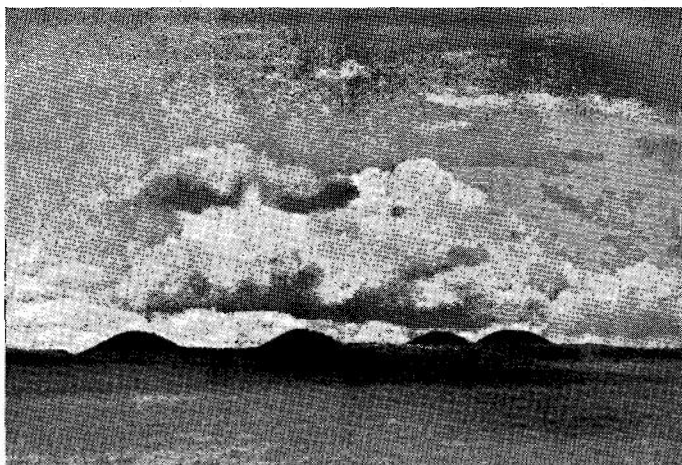
til Vejene vel ikke af skæbnesvanger Betydning udover lokale Vanskeligheder og stedlig Fortræd. Men efterhaanden som Verdensmarkedet aabnedes, og Nationerne kom ind paa Arbejdsdeling og Specialfrembringelse til den store Fælleshusholdning, blev Tilværelsen stadig mere afhængig af hurtigt og sikkert Samkvem med Landsdele og Nabofolk og Udvikling af Midler til let Forbindelse mere en ligefrem Livssag. Derfor ser vi ogsaa i Nutiden den ivrige Stræben efter at mindske Afstandene ført ind i et stadigt hidsigere Tempo, og vi er Vidne til, hvorledes under alle moderne Hjælpkilders Tjeneste for Lettelse af Transport og Befordring vore gamle Landeveje oplever en ny Renaissance, mere gennemgribende end nogensinde før.

— — —

Da Oldtidens Jæger- og Fiskerfolk kom ind i Landskabet her, var det Græssets og Vandenes Dyr, de søgte — og fandt. Hvor Lerjordens kompakte Storskov ude omkring den højtliggende, ofte stærkt nedskaarne Morænevold blev tyndere, laa Græsset i Pletter og uregelmæssige Strimler. Samme Terræn var rigt paa Kildevæld og Aaløb; velegnede maatte disse Strækninger være for Bebyggelse i stor Stil. Ogsaa andre Steder havde Græs og ferskt Vand, der fastholdt landsøgende Folk: Dalførene ud mod Kyst og Fjorde. Tidligt og tæt skete Bosættelser i den vestlige og østlige Del af det Omraade, vi nu kalder Vejle Amt.

GAMMEL LANDEVEJ

Et godt Udtryk for Bygdernes Placering og Talrig-
hed afgiver Gravhøjene. Ovennævnte brugbare midt-
jydske Græsbælte gennem Vejle Amt har følgende Antal
paaviselige Gravhøje: Egtved Sogn: 262, Ødsted Sogn
(vestlige Del): c. 90, Randbøl Sogn: 301, Nørup: 75,

Høj-Gruppen.

Wm. Berthelsen fot.

Bredsten: c. 40, Jelling: 85 (sikkert langt flere tidligere), Gadbjerg: 66, Lindeballe: c. 50, Ringive: 200 (hovedsagelig mod Øst), Give: 300 (navnlig i Sognets Østside), Givskud: 275, Nykirke: 270, Vester: 90, Tyregod: 250 — tilsammen i de 14 Sogne c. 2354 kendte Gravhøje.

Naar hertil lægges alle de Høje, der rimeligvis var forsvundne, før Nationalmuseet i 1880erne foretog den Undersøgelse, som ligger til Grund for anførte Tal, og naar vi bliver opmærksom paa, at Højgrupperingen fortsættes efter nogenlunde lignende Plan adskillige Mil Nord og Syd for omhandlede Landskabsbælte i Vejle Amt — er det klart, at saadan tæt Bosættelse betinger Længdevej Nord—Syd.

Ogsaa de Fund, Jordbunden frembyder, kan føre paalidelig Tale vedrørende en Egn's Bebyggelse og Kulturtrin. Nationalmuseets Fundsprotokoller viser følgende Fordeling af indkomne Genstande fra nævnte Sogne (Tallene angiver Numre):

	Stenalder	Broncealder	Jernalder	Middelalder
Egtved:	6	48	8	0
Ødsted:	11	6	73	0
Randbøl:	46	150	17	6
Nørup:	5	28	19	14
Bredsten:	1	27	64	2
Jelling:	12	51	48	3
Gadbjerg:	9	21	0(?)	5
Lindeballe:	11	6	0(?)	5
Ringive:	22	4	18	0
Give:	12	16	17	4
Givskud:	9	10	3	8
Nykirke:	65	19	6	18
Vester:	45	28	18	4
Tyregod:	172	27	49	11

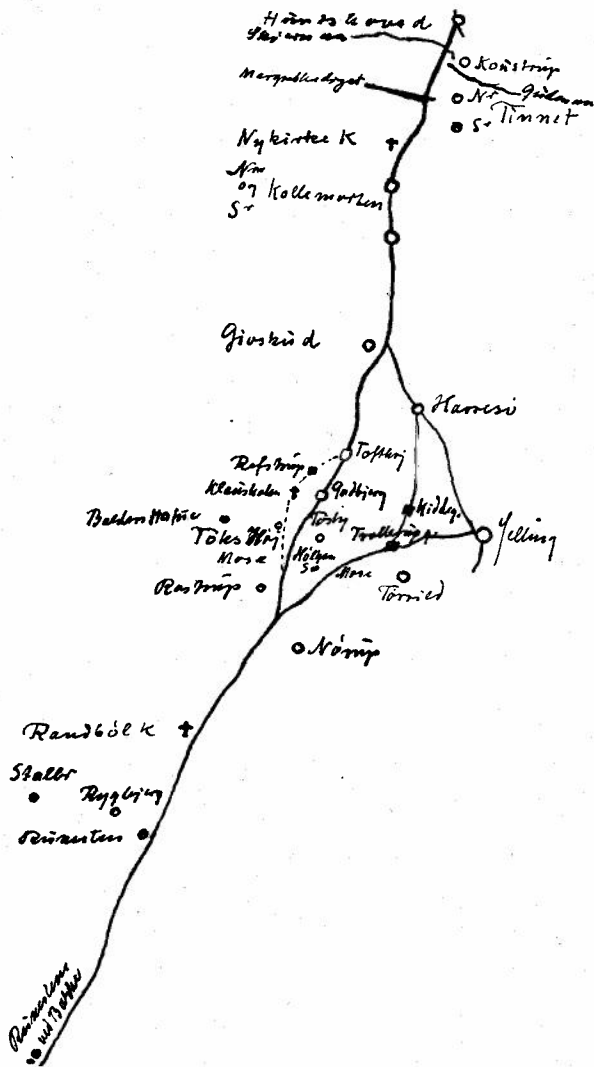
Oversigten tilkendegiver tydeligt, hvor ensartet og uafbrudt Kulturen har været her. Naturligvis maa det tages i Betragtning, at særdeles mange Fund er gaaet udenom Nationalmuseet — til stedlige Samlinger, offentlige og private. Hvis alt dette Materiale havde kunnet medtages, vilde vi have faaet et endnu fyldigere Indtryk af Righoldighed — jævnt fordelt. Man tør da trygt slaa fast, at denne Række Sogne tidligt har udgjort et sluttet Kulturstrøg, og idet man med lige saa stor Sikkerhed kan vise (jævnfør senere Kapitler i Afhandlingen), at ingen anden større og samlet Egn i vor Landsdel fik en Udvikling af tilsvarende Format, er det indlysende, Forbindelsen mellem Bopladserne var vigtig. Vej har her gaaet, og Retningen Nord—Syd giver sig selv, men — nøjagtigt — hvor?

Saa længe det hovedsagelig blot drejede sig om væsentlig lokal Færdsel, gik Vejen — eller Vejene — vel i Slyng ud og ind mellem Bygderne. Da Menneskene

var kommet saa vidt hen mod Følelse af Fællesskab, at de fra nær og fjern søgte sammen til Markedspladser og Offersteder, tog Vejene Sigte efter disse. Solen er dyrket som Helligdom paa Mørup-Høj i Nørup Sogn, Tørrild Herred, Jelling Syssel, hvor Solbilledstenen stod.¹⁾ Vaabenguden Thor tilbad man paa Thorshøj (= Thyryll) = Tørrild, Herredsnavnet i Jelling Syssel. Balder havde en Offerplads ved Mølbjærg, Vejle Amts højeste Punkt, synligt over hele Horisonten fra Bække-Egtved til Nykirke-Tyregod.²⁾ Mølbjærg ligger i Skellet mellem Nørup og Lindeballe Sogne, kun faa Kilometer er der fra den ene til den anden af disse tre Helligdomme i Kreds om Rostrup Mose og Hølken Sø, hvor Sagnet siger, en Skat er nedsænket. Desuden dækker sikkert nok Navnene Harresø og Stallrbakke Oldtidshelligdomme.

Men som Tiden gik, og Verdensbilledet fik Størrelse udover den lokale Himmelrand, øjnedes Viborg histoppe og Slesvig dernede. Vejene blev een, nemlig Ruten, der forbandt disse Stæder, og idet ogsaa Jelling opstod, trak denne Kongestad Vejen østpaa: Linjen gennem Vejle Amt faar Leje.

Op langs Vandskellet, hvor de bakkede, lertunge, skovklædte Jorder skraaner ned til og støder sammen med den lave, fugtige, letbehandelige Sandmuld paa Vestfladen, fører Færdselsvejen, Halvøens ældste og vigtigste, Stammen til mange betydelige Skraaveje, der udløber fra den som Grene fra et Træ. Den kommer fra Slesvig og Porten i Danøvirketillingen, skyder forbi Urnehoved, Helligdommen for Sønderjylland, og trænger over Jelling frem mod det tilsvarende hellige Bjerg Viborg, Mødestedet for Nørrejyllands Folk. Den er mægtig i sin Længde, den indeholder i sig Spiren til alle de talrige Forgøninger i Øst og Vest, der frem-

Gammel Landevej syd fra og fra Ribe mod Viborg.

kommer med nye Kulturcentre, den spreder og samler, deler og optager, har Afløb her, Tilknytning der, ligger i Terrænet og i jydsk Vejhistorie — hvor man end begynder og slutter — som Stammen, hverken mere eller mindre.

Gravhøje og Bygder, Helligdomme og Runestene, dybe Hulninger i lyngdækkede eller kratbevoksede Bakkesider, Stenlægninger i stridgræssede Dalslugter, mangesporede Vejbrudstykker over endnu urørte Hede-partier markerer Vejens Eksistens og Retning paa de Steder, hvor den ikke er optaget i det moderne Vejnet. Hjulpet af disse Naturforhold og faste Mindesmærker og med Støtte fra skriftlige Kilders Udsagn kan vi følge Vejens Bane og Vejens Skæbne fra Punkt til Punkt Linjen og Tiderne igennem.

Det er betegnende for Vejens Storhed, at dens mange Navne ikke er lokalprægede, men kendt over hele Strækningen: Gammel Landevej, Store Landevej, Gammel Viborgvej (eller blot Viborgvej), Alvej, Adelvej, Kongevej, Drivvej, Studevej. Disse Betegnelser lever i Folkemunde; paa Papiret findes endnu et Navn, som Hugo Matthiessen har valgt til den ypperlige Bog, hvori Vejen fra Viborg til Dannevirke, »en tusindaarig Vej« er skildret: Hærvejen.⁸⁾

Vi vil nu vandre gennem Terrænet fra Randbøl Sogns søndre Skel til Nykirke Sogns nordre Grænse. Hans de Hofman siger 1786,⁴⁾ at vort Amts Vejpart her er $3\frac{1}{4}$ Mil, hvilket maa opfattes som et Vidnesbyrd om, at selv denne udmærkede Embedsmand og Forfatter kan fejle, idet der nok skal være ca. $4\frac{1}{4}$ Mil. Hvis Angivelsen har været noteret paa den »Amtspæl«, man satte ved de nævnte Skelpunkter, kunde den jo tjene rejsende Folk til mere Trøst end sand Oplysning. Trist saa Synet ud i den Tid. Randbøl Hede laa foran, vild-

som og øde. Voldsomt havde stærke Naturkræfter nylig raset. Midt paa det milevide Lynghav var en Række tyske Kolonistbyer blevet anbragt.⁵⁾ Staten stod bag Foretagendet, alligevel kendtes ingen Betrygelse. Ild »tog selv«, Sandflugt kom til, et rygende Areal, »som indeholder 476 Tdr. Land og breder sig videre i Egnen«, blev et af de sørgelige Resultater. Hvad hjalp det med den hele Kreds forjættende Navne: Frederiksnaade, Christiansejagod, Carolinesynde og lignende, naar Ilden brændte, og Sandet føg, og Træerne, man plantede, omkom »af Frost og Kuld«, medens arme Kolonister flygtede ad Rusland til. Hvordan skulde man dog kunne naa over Randbøl Hedes løse Sande! Vejen gjordes mangfoldigsporet; 60 til 100 sideløbende Vejbaner ses den Dag i Dag hist og her i det nu stivnede, meget ujævne Terræn — hvor fordem Kulturen blomstrede mellem Gravhøje og Runestene og vidtsynende Landsbykirker. Saavel Bække-Stenene som Rygbjærgstenen, alle tre rejste ved Alfurvej⁶⁾ og hver for sig bl. a. vidnende om Storgodser i Egnen havde faaet den fælles Skæbne at nedvælte i Jord og Glemsel under det Afsnit af Middelalderen, der ogsaa bragte Fitting og Almstok, Yding, Karbjærg og Amlund Kirker til Fald,⁷⁾ Fitting Skov og andre Skovrester til døende Egekrat — Tidens skæve Gang skabte Randbøl Hede.

Da Anders Sørensen Vedel 1591 førte Randbøl Hede ind i Litteraturen med de malende Linjer om Kong Valdemars ilsomme Ridt:

Der han red over Randbøl Hede,
da fulgte ham femten Svende,

var Strækningen kendt som Hede. Maaske har Traditionen Ret, naar Ødelæggelsen henlægges til den sorte

Randbøl Hede.

Wm. Berthelsen fot.

Pests Dage omkring 1350, Sot fulgte jo gerne befærdet Vej. 1618 oplyser Randbøl Kirkes Regnskabsbog, at Kirken igen har faaet en gammel Indtægt tilbage, nemlig 16½ Ørting Rug (165 Skæpper) og 1½ Ørting Byg, »fordi at de noget gaarde i Rygbjerg, som langsommelig tid stod øde, er igjen opbyggt«. ⁸⁾

Det ses heraf, at Egnen er ved at komme til Kræfter, hvad ogsaa en lang Række Anskaffelser og Arbejder, som nævnte Kirkeregnskab melder om, tyder paa. Men snart indtraf 1600'ernes gentagne Krige og fjendtlige Indfald, og Sognene langs Landevejen slaas atter grundigt ned. Præsten Alexander Falk, Nørup—Randbøl, har i Randbøl Sogns Kirkebog optegnet følgende:

»Anno 1698 den 13. April havde jeg alle de gamle Folk, som nogen Videnskab havde om Stolestaderne i Randbøl Kirke, forsamlede fra adskillige Steder, eftersom Sognet blev ganske øde udi Polakernes Tider, og Folkene af smitsomme Syge bortdøde,

og der ej blev, som mig er berettet, prædiket udi Randbøl Kirke i 3 Aar.«⁹⁾ Han gør Rede for, hvor man mener, de forskellige Familier i Sognets Byer oprindeligt har været placerede i Kirkestolene, vil nu have den gamle Ordning indført fra »før Polackens Tid«, d. v. s. før Svenskekrigen 1657—60. — Det interessante ved disse Træk er ikke blot op-og-ned-Kurvens Linje, men Bølgedalens Varighed.

Undervejs har vi længe kunnet se Randbøl gamle vindomsuste Kirke, ogsaa her taler Minderne til os. »At nær ved Kirke stander Slot, det sagtens kan sig føje,« siger Digteren, og han vil dermed — velvilligt oversat — give Udtryk for den Tanke, at det ofte var en Stormands Sædegaard, der træk Kirken til sig, idet Enkeltmand byggede Kirkehuset. Paa samme Vis laa jo i Hedningetiden Gudehov tæt op ad Kongsgaard og Høvdingesæde; Offerpræst og Høvding var gerne en og samme Mand, i Fortsættelse af denne Skik blev Stormanden Præst ved den Kirke, han selv byggede for sig og sin Kreds. Saa kunde han jo faa Part i Kirkens Indtægter, Gaverne, Tienden. Naar alt kom til alt, var det vel nok en ganske fornuftig Ordning, økonomisk og socialt set.¹⁰⁾

Usædvanlig klart ligger Forholdet i Randbøl. Sognets geografiske Tyngdepunkt laa aldrig paa det Sted, hvor Kirken fik Plads. Havde Bønderne bygget Kirken, var den ikke kommet til at ligge der. Randbøl Kirke er bygget af en enkelt Mand og paa hans Grund. Hvad han hed, og hvor han boede, ved vi ikke — nøje bestemt. Et Fingerpeg har vi dog maaske med Hensyn til Slægten: Gravhøjen indenfor Kirkegaardsdiget paa den viede Jord umiddelbart op mod Kirkens Side og Sagnet om Kong Rañ. En Præstegaard — nedlagt som saadan 1679, senere Anneksgaard til Nørup Præstekald,

1824 solgt til Kromanden i Randbøl for 950 Rigsdaler — havde Plads i en endnu synlig lille Toft Øst for Kirken. Hvem ved, om ikke Kirkebyggeren boede her.

Paa hvilken Maade Folk end rejste i gamle Dage — ridende, kørende, gaaende — risikerede de Overfald og Udplyndring. Lurende Røvere kunde ventes alle Vegne, hvor Egnen var spredt bebygget, men navnlig truede Faren over den vildene Hede, i Skovtykning og mellem Bakkedrag, der snævrede sig sammen om Vej-sving og Hulveje. Den eneste virksomme Forholdsregel mod Standsning og ilde Medfart var gode Vaaben og talrigt Rejsefølge. Konger og Kæmper og andre med mange i Flok om sig kunde nok undgaa Røvere, men den enlige Rytter, Vandreren, Handelsmanden, Kræmmeren, maatte prise Lykken, om han slap vel igennem. Galt var det i Dagens Lys, dobbelt saa farligt ved Nattetide, derfor søgte enhver tænksom rejsende at naa Herberge, før Mørkets Frembrud, og i den menneskekærlige Hensigt at imødekomme saadan naturlig Stræben hos det vejfarende Publikum havde Styrelsen strøet en tæt Række Kroer langs hver betydende Vej. Paa »Gammel Landevej« fandtes især mange Kroer, i vort Afsnit: Ølgaard (Øelgaard, ølet (ensom) Gaard), Randbøl, Tøsby, Harresø og Kollemorten. Hver af disse Kroer har deres interessante Historie, som det nok var værd at udrede. Nu om Stunder er det Sædvane, at Landevejskroerne betragtes som Overflødighedsgenstande. Men tænk paa, hvor stor en Rolle de forhen spillede i Rejselivet, hvordan Rytteren, Køresvenden, Kræmmeren, Driveren og andet Godtfolk her fandt Vederkvægelse og Tilflugt i gode Tider og onde, i varme Dage og kolde Nætter, hvorlunde Menneskene hyggede sig om Arneilden, medens de i korte Timer styrkede Legemet efter overgaaede Strabadser, fan-

gede Mod til ny Bevægelse ad den trælse, den farefulde Vej.

Ilde berygtet var Vejstykket mellem Ølgaard og Randbøl; her laa flere vanskelige Partier, som f. Eks. Riberhule. Men navnlig det næste Stræk mellem Randbøl og Tøsby havde de rejsende Respekt for, idet Snævringen ved Nørupdal ofte husede Røvere, der tog haardt fat. Ogsaa det lavtliggende Terræn nedenfor Nykirke var yderst farligt.

En Eftermiddag henimod Aften kom en Hestehandler ridende til Randbøl Kro. Han skulde nordpaa, og da Maanen stod op, vilde han rejse videre for at naa Harresø — eller om muligt Snede Kro. Forinden havde han paa Kromandens Spørgsmaal fortalt, at Udbyttet af Handelen »i det sønder« beløb sig til 1800 Daler. Endnu tøvede han en Stund i Krostuen og lagde Mærke til, at en skummel Person, der havde hørt Samtalen, listede ud. Ingen hæftede sig derved, thi vedkommende Mand var kun en sølle Stakkel, som humpede omkring ved Krykke med det ene Ben bundet op. Han var kommet ind i Kroen kort før Handelsmanden, havde betlet i Egnen den Dag og ejede blot faa Skillinger — ringe Skade, at han forsvandt. Men havde nogen set, at Stodderen nede mellem de mørke Gravhøje nordfor Randbøl Kirke løste Baandet om det opbundne Ben og stak i Rend efter Nørupdal, kunde saadan Adfærd forekommet mistænkelig nok. Vor aabenmuede Handelsmand anede intet ondt. Nu førtes hans Hest frem, og han red ud i Natten. Rask gik det, til Snævringen naaedes, her sagtnede han Farten, Hulvejen var skummel og ujævn. Et Pistolskud lød. Rytteren faldt af den stejle Hest, ramt i Brystet af Røverens Kugle. Denne puttede Liget ned i et Hul, tog Penge og Hest og forsvandt. Fra Handelsmandens Hjem sattes Efterforsk-

ning i Gang. Sporet kunde følges til Randbøl Kro, men her løb det ud i Sandet.

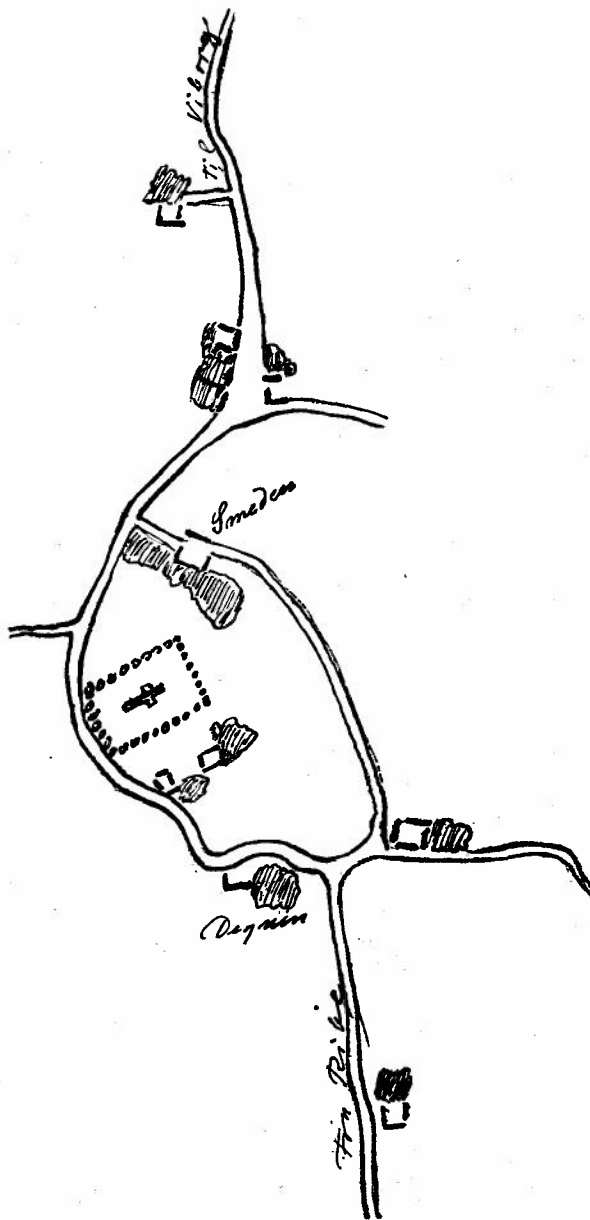
Tyve Aar efter humpede atter en Aftenstund en Betler med opbundet Ben ind i Randbøl Kro — Røveren, som i Nørupdal havde gjort saa godt et Kup. Nu var Rigdommen borte, baade de 1800 Daler og Hesten. Kromanden stod fremdeles bag Skænken. Han havde jo i sin Virketid set mangfoldige underlige Figurer, syntes dog at kunne huske den Mand med det opbundne Ben. Havde han ikke været her før? Jo, Gæsten gav til Kende, at han rigtignok for en Snes Aar tilbage havde gæstet Randbøl. »Men nu gør jeg vel ikke saa god en Fangst som den Gang; da gik jeg ud i en Dal Vest for Nørup og skød en Ørn under hans højre Vinge, og han var mig lige saa god som 1800 Daler.« Kromanden forstod Røversproget og foranledigede, at Stodderen blev fanget. Han bekendte ogsaa Røveriet, og Morderen blev stejlet paa Springbanke sønden for Randbøl.¹¹⁾ Den Slags Beretninger har spillet en stor Rolle som Samtalestof. Folk lærte at gyse.

Kort efter at have passeret Nørupdal naas et af de Steder, hvor Vejen har haft Tendens til Deling. I den Periode, Jelling stod i Velmagt som Egnens Midtpunkt, førte Vejen — hvad allerede er omtalt — gennem Jelling over Tøsby og Trollerup, fra Jelling igen over Harresø og Kollemorten efter Nykirke. Før og siden kortedes Linjen lidt ud: dels østom Rostrup over Gadbjerg og Tofthøj til Harresø, dels fortsattes Retningen Tøsby-Trollerup lige i Nord over Kiddegaard mod Harresø. Vi vil følge begge disse korte Vejstykker.

Gadbjerg-Linjen har sikkert haft stor Betydning, været længe i Brug. Terrænforholdet ved Klausholm Kirkeomt tyder paa ældgammel Vej sigtende efter Refstrup-Tofthøj i Nord, Rostrup i Syd; paa en Strækning

langs Rostrup Moses Østkant er truffet umiskendelig Vasebelægning — Ris og Rafter i Jordbunden. Klaus-holm nedlagte Kirke er saa gammel, at den ikke nævnes i skriftlige Kilder. Da Kirken opførtes paa den nuværende Plads, fulgte Vejen maaske med. I hvert Tilfælde er Gadbjerg mange Gange omtalt som vigtigt Vejpunkt: 1584, da en Deputation drager fra Ribe til Viborg, 1638, da det udtrykkeligt siges, at Gadbjerg ligger »næsten midt paa den store Landevej mellem Ribe og Viborg«¹²⁾ (Ribevejen stødte til »Gammel Landevej« ved Bække). Kartografen Johannes Meier har (c. 1650) Vejen over Gadbjerg paa sit Kort,¹³⁾ og Blavius' Kort, der udkom i Amsterdam 1662,¹⁴⁾ giver Linjen ved Navnene: Beche-Randbøl-Gadbiørg, Coldingmørtens-Nørsne. 1764 hævder Amtet i Indberetning angaaende Arbejdet paa de vigtigste Landevejes Forbedring, at Gadbjerg Sogns Bønder ikke kan yde mere, fordi de har nok at gøre med »den Vaase udfra Toft-høj«.¹⁵⁾ Det er vel nok Lokaliteten nordom Nedermose, der paa nyere Kort kaldes Praasested, man grundforbedrede — i saa Tilfælde er »Praase« en Forvanskning af »Vaase«. Et andet Sted staar der i Indberetning af 1764, at Gadbjerg Sogn har opført »en Dæmning tæt uden for Toft-høj Bye paa Riibe Lande-Vei ad Viborg til, men sligt skeede før min Betienings Tiid.«¹⁶⁾

Som Gadbjerg laa ved den store Vej, blev ogsaa dette Sogns Skæbne grum, naar Fjender drog frem. Armodens triste Billede lyser ud fra samtidige Vurderinger. Endnu tredive Aar efter den sidste af de tre Krige i 1600erne havde man kun faaet genrejst nogle enkelte Gaarde, Resten laa øde og afbrændt, Beboerne var døde eller flygtede. 1690 skriver Sognepræsten, at han kan ikke opgive Tallet paa Ejendomsbesidderne, da »Stederne er ikke længe besatte. Somme løber, naar det er

Gadbjerg By 1803.

Efter Kort i Overvejsinspektoratets Arkiv.

fort æret, de selv havde med sig eller faaet overladt af den gode Mand paa Refstrup. Andre kommer og bliver en kort Tid, en Maaned, ja ringere, nogle et halvt Aar i det højeste . . . dersom jeg skulde sætte et vist Tal enten paa 20, 24 eller flere, da maaske det Tal ikke kunde staa sig i 14 Dage.« Folk mangler Heste og Kvæg. I Tofthøj har de »hverken at æde eller saa,« og rundt omkring i Nabolaget er Tilstanden aldeles lignende. Lindeballe Sogn har faaet 12 Ejendomsbesiddere, »saadanne som de ere, onde og gode.« StoreStrækninger» har ligget ganske øde i mange, over 30 Aar.« »Det kan ikke beskrives den elendige Tilstand, der er i Sognet. En Stakkel kommer, og en anden løber.« Saaledes overalt. Ringive Sogn, som før Krigen havde 26 Gaarde, 12 Bol og nogle Huse, har nu i det højeste 16 beboede Ejendomme. Af Hedeby's tre Gaarde er de to ganske øde, og i den anden »bor en forarmet Stakkel«. I UheBys 7 Gaarde findes kun »en Mand eller to«. Paa Baastlund bor en Stakkel, og paa Trøgelborg »en af samme Vilkaar.« Alle Gaardene i Ulkind er øde. Gammelby var ellers 5 Gaarde, »men de ligger nu enten slet øde eller saa forarmede, at de ikke kan regnes for andet end øde.« Langs Landevejen og langt ud til begge Sider ser det saaledes ud.¹⁷⁾ Jorderne sprang i Lyng, Sognene blev til Hede, Skov fik Kratnatur, Blæst og Sandflugt og Lyng herskede alle vide Vegne.

Vi har naaet Harresø. Stadig staar kuplede Høje som Støtter i Landskabet, visende Vej forbi Moser og vildsomme Steder. Kan hænde, Folk i vort Følge finder Egnen fattig. Vi har gjort Forsøg paa at vise, hvorfor Egnen er fattig. Og vi peger fremdeles ned gennem henfarne Tider med deres Vidnesbyrd om, at saadan var det langtfra oprindeligt. Harresø f. Eks. kan fortælle meget i Retning af tidligere Storhed. Men vi har

ikke Stunder, skal videre nordefter — maa dog først høre, hvad »en rejsende« skrev om Stedet 1866: »For 100 Aar siden afholdtes Marked i Harresø, men da en Markedsgæst faldt om og døde i det Øjeblik, han løgnagtigt svor, at hvis hans (ikke drægtige Ko) ikke skulde kælve inden Jul, maatte den Onde tage ham paa Stedet, saa bleve Beboerne kjede af Markedet og bade sig fritagne for det, hvorfor det flyttedes til Tinnethøj og kort efter Kollemorten, hvor det holdes endnu.« Der er en Aarsag til al Ting, blot den kendes. »Siden vi tale om Harresø, tør vi ikke glemme at omtale den nye og prægtige, næsten hotelmæssige Kro der og den smukke og hidtil vellykkede Plantage ved samme.«¹⁸⁾

I Kollemorten, Byen med det sjældne Navn, passerer atter en nedbrudt Kirke, som Hugo Matthiessen i sin herlige Bog om Jyllands Midtervej har givet vid Perspektiv, idet han regner den som et Støttepunkt og Bedested for Pilgrimme, der fra det høje Nord søgte ud mod Europas Valfartsruter ad »den fattige Pilgrimsvej«.¹⁹⁾ Kun bør han komme i Hu, at vor Vej paa hin Tid eller før slet ikke var fattig.

Kort forbi Kollemorten staar vi, hvor Vejen udenom et dybt Mosedrag maa gøre et hastigt Sving, foran den gamle Vejvisersten neden Nykirke Kirkebanke. Helt forunderligt er det efter en Vandring ad vor minde- rige, nu færdselsforladte Landevej at stilles overfor denne Mærkepæl. Henvisningen til Viborg og Kolding, som Stenen tillader sig, er jo rigtignok ganske omsonst. Ingen falder paa at følge den. Hvordan skulde disse smalle Vejspor kunne bære frem til saa fornemme Stæder. Nej, Viborg og Kolding har nu faaet anderledes artige Trafikaarer. Ensom, upaaagtet, førende spildt Tale staar Stenen, graa af Mos og Ælde, vindomsust, men fremdeles paa Vagt, om nogen skulde komme ind

Margrethediget.

Wm. Berthelsen fot.

fra en spinkel Tværsti og behøve Orientering med Hensyn til Viborg og Kolding — eller trænge til den Opmuntring, som ligger i Bekræftelsen paa, at disse Maal, skønt langt, langt borte fra det lille Vejsving dybt inde i Midtjyllands Centrum, dog er til at naa højt oppe og langt nede bag mange skiftende Terrænbølger.

Fra den højtliggende Kirke, der forkom Datiden saa iøjnefaldende, at den gav Sognet Navn, gaar det nedad Bakke, stadig dybere ned mod Dalbunden, hvor det store Vandskel har hjemme — et af de besværligste Steder for Passage paa hele Farten gennem Halvøen. Det mærkes undervejs, at Grundvand er nær; Kilder springer, Foden maa føres varsomt, at den ikke bliver vaad eller — hvad værre er — fanges af Sump. Her i Snævring mellem Tranbjerg i Vest og Morads i Øst ligger Margrethediget, en gammel Vejspærring, saa alderstegen, at man kun ved lidt om den. Trap siger:

»Fra N. Tinet strækker sig i vestlig Retning og tværs over et Dalstrøg en nu ca. 250 m lang (oprindelig

Vejstenen.

Wm. Berthelsen fot.

mere end dobbelt saa lang) og ca. 1,5 m høj Jordvold, Margrethevolden, med foranliggende Grav mod Syd. Hele Bredden er ca. 10 m. Den er opfattet som en Vejspærring fra den tidligere Middelalder, anlagt for at spærre den gamle Hovedvej op gennem Midten af Jylland. Et 190 m langt Stykke er fredlyst.«

Matr. Nr. 1h og 7c Tinneth bærer følgende tinglæste Paategning: »Under 28. September 1877 og 11. Februar 1881 er der tinglæst Deklaration om, at der i den saakaldte Margrethes Dige hverken maa pløjes eller graves, ligesom der heller ikke maa nedkastes Sten i Graven, alt under en Mulkt af mindst 2 Tdr. Byg, samt at der langs det fredlyste Stykke skal forblive 1 Al. Jord udyrket.«

Worsaae foretog i sin Tid en Undersøgelse af Vold og Vej og behandlede Sagen i en Indberetning til Oldnordisk Museum, 1842. Han hævder, at Margrethediget maa være anlagt for at sikre Overgangen ved Vand-

skellet mod en sydfra kommende Fjende, og samme Betragtning har ogsaa andre Forskere givet Udtryk for. Traps Ordvalg »foran« og »op gennem« kan heller ikke forstaas anderledes. Hugo Matthiessen mener derimod, at Volden »utvivlsomt. . . . maa være bygget som Værn mod en fra Nord fremrykkende Fjende«.

Worsaae lægger Vægten paa Vandskels-Overgangen. Det er den, der skal forsvares og dækkes; han finder Bestyrkelse for sin Opfattelse i den Omstændighed, at man paa den nordre Side af Volden ved Pløjning har fundet flere runde stenomsatte Ildsteder, »medens man paa den søndre Side ikkun har opdaget et eneste saadant, hvorfor man vel maa antage, at de hidrører fra Vagten, som skulde have Opsigt med Volden, og som havde et Støttepunkt længere mod Nord. Ogsaa Levninger af Jærnvaaben, forrustede Stykker af Sværd m. m. er opløjet et halvt Hundrede Skridt omtrent Nord for Diget«. ²⁰⁾

Det synes ikke ret naturligt at lade en fjendtlig Hær overskride Vandskellet for derpaa i fladt om end snævert bakke- og skovindkredset Terræn ved Tranbjerg at bygge Vold og yde Modstand her, hvor man ikke bagved længere har nogen Stilling at falde tilbage paa. Tænker man sig derimod Volden anlagt som Værn for Overgangen, kommer der formentlig bedre System i Placeringen, idet man da havde Vandskellet og endvidere Dybdal længere i Nord at yde en sidste Modstand ved. Terrænforholdene er de gunstigst mulige i Snævringen paa dette Sted med Urkrat i Vest og Mosesump i Øst til at spærre Vejen for en Fjende sydfra, ja, paa hele Strækningen mange Mil sydpaa findes ikke saa passende Lokalitet til Forsvar som her.

Taler man med stedlige Gammelfolk om Margrethediget, lægger de ikke Skjul paa, at Diget engang har

Vandskellet set fra Syd. Stubben af »Amtspælen« ses til højre. S. M. fot.

været langt længere, gaaet helt ind i Tyregod Sogn og mod Øst endt i Sindbjerg. Hvad der ligger til Grund for saadan Opfattelse vides ikke.

I Sommeren 1861 drog Frederik VII gennem Nykirke. Majestæten havde været i Jelling for at se paa det store Udgravningsarbejde i Højen dér; nu holdt Kongen Hvil i et Telt ved Margrethediget, drak Kaffe — lavet af Mathias Niensens Svigermoder. Bag efter besaa Kongen, som jo nærede levende Interesse for Arkæologi og Historie, det mærkelige Anlæg her. Gamle Per Limkaaster (Tilnavnet stammer fra Mandens Arbejde som Mergelgraver) ejede Gaarden den Gang. Han havde saaet graa Havre i Marken langs Volden. Kong Frederik gik ude i Havreageren, stak i Sandet med sin Sabel og sagde: »Det er bar Bund, bitte Børn.« Hvortil Per Limkaaster udbrød: »Di maa, Fanden raspe mæ, ett go aa træd mi Havrr

Vandskellet med »Gedhøje«, set fra Nord.

S. M. fot.

ned!« Herredsfoged Glahn i Vejle var med paa Færden hertil og vilde naturligvis gerne have skærmet Kongen for saadan dristig Tiltale. Herredsfogden skubbede til Per Limkaaster for i Stilhed at faa ham væk. Men Kongen lo, og Folk smilede, og den tyndt saaede, meget spinkle Havre fik Lov at være i Fred for videre Overlast. »Jeg kunde skam ikke se, der var nogen Havre,« sagde Kongen, da han brød op fra Besøget ved Margrethediget.²¹⁾

Saa vist som Vejen er Historie fra først til sidst, og Beboerne i inderlig Forstaaelse blev knyttet til Vejen, er der i Menneskers Sind afsat Tradition, hvis Røst man maa lytte efter, hvis Vejens Væsen vil fattes.

Men nu er vi ved Vandskellet. Der er saa mange Slags Skel — ogsaa i Naturen. Dette er tillige Sogneskel, Herredsskel, Sysselskel, Amtsskel — Skellet, hvor vi standser og ser tilbage.

Før Øjet naar at tage Kending af Dalens Skønhed, og før vi sanser Jordbundens Vidne om Overgangens mest faste Sted, faar Øret Lyd for »de tvende navnkundige Strømme« Guden og Skjern, som her »ippes«. Stilfærdigt og tøvende risler Skjernaas Kilde under dækkende Græs, med frejdig Pludren bobler Gudenaas frem. Mellem dem er kun faa Snese Skridt, siden favner de det ganske Jylland. Vistnok stiledede Færdsele oprindelig mod Overgang østligere end nu. Men idet Dalens Bund blev Mose, og Mosedannelsen voksede, bragtes Vandstanden til at ligge højere, og Overgangen kunde ikke fastholdes. Den fik da Plads lidt længere i Vest nær Skjernaas spæde Kilde. En Stenkiste med svære Sideblokke og lange Overligger viser Stedet. Mangesporet breder Vejen sig ud som en Vifte, hvis Spids peger mod Vadets, senere Stenkistens Bane. Et Par mægtige Gravhøje markerer Vejens Retningslinje, først øst-, nu vestom Gedhøje, som de kaldes paa Kortet — »Ged« velsagtens Fordrejning af »Gad« (jfr. Gadbjerg, Bakken, Bjerget ved Vejen, Gaden). Tydeligere end alle Ord taler den forreste Høj om Storfærdsel gennem langsommelig Tid: den oprindelige Jordoverflade, hvorpaa Højen hviler, er efterhaanden bleven saadan afkørt, det løsnede Jordlag i den Grad fjernet af Vind og Vand, at det hele ser ud som to Høje ovenpaa hinanden.

I Syd lukkes Vandskels-Dalen af Egekrat. Om dette — under Damgaard hørende — siges 1688: »Ved byen nogen egekrat som for nogen tid siden ved heed ild er afbrendt och forderfuet saa det nu icke er tienlig til noget.« Tinnets Krat 1688: »Til forne bye findis noget egekrat, som der for nogen tid siden ved heede ild er afbrendt og forderfuet, saa det nu icke er tienlig til noget.« Nykirke Præstegaard 1688: »Findis ved gaar-

den nogen eege kratt och porer, saa vel noggen brændte eegetræer, ber ingen olden, men kand hielpe sig med til gaardens nødvendig staffer och gierssell. « Tinneth By og Nykirke Præstegaard 1688: »Til denne bye og preste-gaard fanger de undertiden stor skade af sandflugt, efftersom vinden tager sandet af dend ene ager och queller rugen paa dend anden, saa de sanderlig intet bekommer der af. «²²)

Altsaa, fra hvilken Side vi end ser Egnen: Ild og Sværd og Sandflugt som kulturudslettende Kræfter — før Genrejsning i nyere Tid skete.

Sluttelig lidt om Studedrifterne.

Naar Talen falder paa vor gamle Landevej, viser det sig gerne, at fremfor al anden Færdsel er Studenes retsindige Selvtransport mod Marked og Udslettelse i Syd det Fænomen, der huskes helst og bedst af Folk ved Vejen. Rytter og Vogn, Mennesker til Fods, enkeltvis eller i Flok, kunde være plaserlige nok at iagttage, den Slags voldte dog ikke sjældent Besvær og ligefrem Fortræd. Studene var man tryk overfor, de gav udelukkende Tillid og Respekt, stundom tillige en velkommen Ekstraindtægt, hvor Driverne behøvede Hjælp og Forplejning. Selvfølgelig rendte Dyrene tit ud over nærliggende Marker, det var saa langt fra, Vejens officielle 22 Alen i Bredden altid kunde forslaa, sligt tog man sjældent højtideligt, der var Jord nok at dyrke og træde i. Studene vilde ogsaa gerne med Mulerne berøre senthøstede Kornsat langs Vejen — Drifterne gik sydpaa Foraar og Efteraar —, og da skete det let, at de i Farten fik et Neg eller to med paa hvert langt-ud-til-Siden-stikende Horn, saadant var blot rigtig Løjer, Folk kunde jo have bjerget Kornet, før Studene kom. Dyrene havde kun godt af en Hjertestyrkning nu og da. Man undte dem gerne en Bid under den store, sidste Rejse, de var

jo Nationens stolte Eksportvare, paa Vej til Europas fjerne Markeder.

Fra den graa Oldtids Dage, kun afbrudt i Krigsperioder, drog Aar efter Aar mægtige Stedeflokke af Sted ned ad Jyllands Midtervej. Svingninger i Mængde som i Værdi var ikke ukendt, men endnu henimod Slutningen af 1850erne laa Tallet oppe omkring 75,000 Stk. aarligt. Intet Under, at det huskes. Gamle Laursen i Tinnet fortæller, at en enkelt Søndag kom 33 Studedrifter forbi, hver Drift med ca. 30 Dyr, altsaa en 1000 Stude ialt, en imponerende Færdsel, som sammen med hvad andet, der passerede Vejen, nødvendiggjorde, at Vejen var bred, voldte Travlhed i Kroerne.

Til at drive en Flok paa 30 Stude behøvedes 3 Mænd, 1 ved hver Side og 1 bagved. Kom nu Flokkene saa tæt ind paa hverandre, at Dyrene vanskeligt kunde holdes adskilte, maatte der lejes ekstra Hjælp blandt stedlige unge Mennesker. Det hændte ogsaa meget ofte, ja var vel nogenlunde Sædvanen, at Prangeren kun tog sine Drivere med et vist Stykke Vej, hvorefter han lod dem rejse hjem igen og antog nye Hjælpere. Idet denne Fremgangsmaade brugtes med Mellemrum, blev alt for lang Hjemvej og »Tomgang« sparet for hver enkelt Hold Folk, medens mange fik Part i Driverhaandteringen, og talrige Bekendtskaber sluttedes. Ikke sjældent blev en dygtig Leder efterhaanden opdraget til at kunne starte som Pranger, først i det smaa, siden maaske under større Former.

Den almindelige Dagsmarsch var 3—4 Mil. Det vældige Opbrud ad Vejen i et Par Foraars- og Efteraarsmaaneder forudsatte Tilstedeværelsen af mange Kroer, hvor Dyr og Mennesker kunde finde Nattely og Forplejning. Jo tættere Strømmen samlede sig sydpaa, desto flere Kroer krævedes der. Naar Trækket var størst,

laa praktisk talt hele Vejlinjen optaget Kro efter Kro, en Milsvej mellem hver. De først ankomne Drifter fik naturligvis den bedste Plads anvist til Hvilested og Nattekvarter, senere mødte Flokke maatte nøjes med Lavninger eller Folde nær Vejen et Stykke fra Kroerne. Vilde Føreren ikke det, var der ikke andet at gøre end prøve næste Kro, men da Pladsen maaske ogsaa kunde være optaget fremefter, valgte han tiest at blive og tage til Takke med Forholdene. Færdens vanskeligste Øjeblikke var den travle Morgenstund, naar de mange Dyr skulde samles og sættes i Trit paany. Drilleri fra enkelte Beboeres Side kunde ogsaa ved Lejlighed bringe Genvordigheder. I Hølkenhus nær Trollerup levede en Smed, som havde sit Hus paa den ene Side af Vejen og Smedien paa den anden Side. Han var slem til at lade Port og Dør staa aaben, idet hans Tragten gik ud paa at lokke en og anden Stud til at gaa ind for saa derefter at kunne faa Betaling af Driverne, inden han frigav de indfangede Dyr. Denne ærgerlige Gerning brugte han længe, inden Vogterne endelig gav ham Sæd for Høst: »en forfærdelig Mængde Prygl«. Ellers var Studedriverne absolut taalmodige Medlemmer af Menneskeheden, det lærte de jo at blive af den fortrolige Omgang med de sindige Okser.

Dette Optrin fra dagligt Liv ved Vejen aabner os Forstaaelse af, at der var god Plan i Sigtet uden om saa mange af Bebyggelserne som muligt. Det er ingenlunde blot Jelling, Færdselen forlader, baade i Nord og Syd ses en tilsvarende Bestræbelse bort fra Byerne ud i det aabne Landskab. Her kan Oksen, Steppens rolige Søn, vandre den Retning, der er naturlig for ham: lige frem i lette Sving, skiftevis lidt til Højre og Venstre, men uden Hensyn til lokale Foreteelser, som ikke vedkommer den, der uanfægtet gaar sin egen Vej, skønt Maalet

kan være dunkelt for Tilskuere. Netop saadant Præg satte Oksen paa gammel Landevej.

En Tid saa det ud til, at Midtjylland skulde faa Erstatning for Tabet ved Landevejens svindende Betydning, idet man oprindeligt paatænkte at lægge Halvøens Hovedjernbane her. Den var meget nær, Pæl blev nedrammet, Retning afstukket — under stærk og indflydelsesrig Modstand fra Byerne ved Vest- og Østkysten, som ønskede Længdebane gennem deres Strøg i Stedet for blot Stikbaner efter Planen i Lovforslaget. Købstæderne sejrede i den politiske Styrkeprøve. Midtjylland fik ingen Længdebane, Beboerne maatte nøjes med at se paa de mange nedrammede Pæle, der havde forjættet Nytid og vist Forsynets gode — i sidste Øjeblik dog desværre svigtende — Hensigt. Da Pælene rykkedes op, brast Haabet om Fremstød og Fart. Bortkørselen af Pælene — disse grimme Tegn paa Støtte, der brast — var en af de sidste Transporter ad gamle Viborgvej. Stilhed og Glemsel blev Vejstammens triste Lod.

En voldsom Revolution i nedarvede, gennem Tusindaar bestaaende Tilstande var det for Egnens Folk pludselig at se Færdselen glide bort fra deres Strøg, idet Jærnbannerne fremkom og ganske forrykkede Forholdene. Her havde man gaaet og set paa al Storrutens myldrende, mangeartede Rejseliv, følt sig boende midt i Verden, modtaget Indtryk fra Oplevelserne — »saaledes som de vare, onde og gode«. Nu blev der øde og tomt. Dybt nedslidte Dobbeltspor sandede til eller overgroedes af Lyng. I Ly af Sten og Busk føg Sandet sammen — som skulde den gamle Vej aldeles jævnes ud. Men medens Beboerne — vant til Omskiftelser — resignerede overfor en uafvendelig Skæbne, gemte de i trofast Sind Minderne fra Storhedstiden langs gammel Landevej.

RIBERVEJE

Allerede med Jernalderens Komme til danske Kyster opstod vigtige Bygder i det sydvestlige Jylland omkring de Aamundinger, vi nævner Ribe og Varde. Ser vi hen til, hvad Jordbunden viser af Vidnesbyrd — og bedre Hjælp til Erkendelse gives jo ikke — har Varde-egnen længe haft Forrangen blandt Vesterhavets Kulturpladser, men i det lange Løb blev Ribe den store Stad, der trak Færdsel mod sig højt oppe fra Halvøen, ja fra det ganske Land. Tidligt mærkedes Ribes Dragning. Utallige er de Vejspor, som træffes i Brudstykker paa Heder, i Skovstrækninger og under anden midt- og vestjydsk Jordoverflade, pegende i Retning af Varde og Hjerting og Ribe, mest Ribe.

I. Kollemorten—Farre—Uhe.

Det gælder for alle gamle Rejseruter, at de har Tendens til Spredning af Sporene. Udgangspunktet og Endemaalet ligger fast, ligesom ogsaa visse Mellemstationer og enkelte Strækninger samler Færdselen ind i fælles Bane, fordi Terrænet tvinger dertil, men ellers var Kursen nogenlunde fri — omtrent som Skibes Vej over Vandet.

Farre er en gammel Boplads. Adskillige Gravhøje, nu dog forsvundne, siger dette, ogsaa den nedlagte Kirke samt flere værdifulde Jordfund peger herpaa. 1861 fandt Tjenestekarlen Niels Pedersen et Spiral-armaand af Guld i Hvingelhøj, som laa paa Mølgaards Mark; Armaandet vejede $1\frac{9}{15}$ Lod, 23 Karats Guld. Metalværdien, 24 Rigsdaler 20 Skilling, udbetaltes Finderen af Nationalmuseet, hvortil Fundet indsendtes. Mange interessante Ting er fremdraget af Landsbyens Jord, bringende Bud fra Oldtidsfolkets Liv nær Aaens Krumning under de lave Brinker. Selve

Stednavnet vidner formentlig ligeledes om Pladsens Betydning, idet »Farre« dækker det oprindelige »Far«, der i Oldtiden betyder et Vejspor eller et Overfartssted over Vandløb, sumpet Terræn o. l., hyppigt brugt, hvor Overgangen sker i Forbindelse med vigtige Færdsels-linjer.²³⁾

Naar rejsende Folk nordfra naaede Kollemorten, kunde de her mødes med Fæller, som kom fra Aarhus og Horsens, og skulde man mod Sydvest efter Ribe og Varde, tog man i Kollemorten Retning ad Farre. Fra Aarhus kunde der vælges mellem tre Veje, som alle førte til Kollemorten: en nordlig over Ry, S. Vissing, Matstrup og Hundshoved; en sydlig over Horsens, Hatting, Korning, Hornborg, Uldum, Tørring og Vonge; en mellemliggende Vej over Skanderborg, Fuldbro, Yding, Nim, Hornum, Boring, Uldum o. s. v. Fra Knudepunktet Kollemorten, hvor Vejene førtes ind i samlet Spor, kom man over Ris til Farre. Her gjaldt det om at fare frelst over Aaen for at tage lige Retning forbi Nørskov efter Uhe.

1791 bevilgede Kongen Andragende om Tilladelse til Brobygning over Aaen, »eftersom Selvejer Niels Bentzen af Farre Møllegaard under Coldinghus Amt i vort Land Nørre-Jylland for Os allerunderdanigst have forebragt, at der tæt forbi bemeldte hans paaboende Gaard flyder en stor Aae, som skal passeres af de Rejsende, der kommer fra Aarhus, Horsens og Wiborg og rejse til Warde, Hierting og Riibe, men at Overfarten ved højt Vand om Sommeren og ved Tøbrud om Vinteren er meget farlig og ofte umuelig, hvorfor han saavel paa Grund deraf som for at forekomme den Skade, der tilføjes hans Marker af Kreaturer, naar de tvinges til at svømme over Aaen og derved nedtræde hans Enge foruden flere af denne Overfart flydende

Ubehageligheder, har tilbudet at opføre og vedligeholde en forsvarlig Broe over bemeldte Aae, naar han til Erstatning for de ham derved foraarsagede Bekostninger maatte tillades at hæve Broe-Penge af dem, der passere Broen. Da ville Vi efter fornævnte Niels Bentzens derom allerunderdanigste Ansøgning og Begjæring samt den af Os elskelig Hr. Hans de Hofman, Ridder, Vores Conferentz Raad og Amtmand over Coldinghus Amt givne Erklæring, saavelsom Vort Rentekammers derpaa meddelte Betænkning, som alle ere blevne Os forelagte, allernaadigst har bevilget og tilladt, saa og hermed bevilge og tillade: at Supplicanten, naar han bekoster en forsvarlig Broe over bemeldte Farre Aae og bestandig holder samme vedlige, maa oppebære af de Rejsende følgende Broe-Penge:

Af en Karet eller belæsset Hiimle-Vogn	4 Sk.
Af en Chaise, Jagtvogn eller beslagen Postvogn	2 —
Af en Træ-Vogn	1 —
Af en Hest, Stud eller Koe	1 —
Af et Faar eller Sviin	1/4 —

Hvorimod alle Konge- og Frie- samt Embeds-Rejsende skal være fritagen for Broe-Penges Erlæggelse, forbydende alle og enhver herimod, som foreskrevet staar at hindre eller i nogen Maade Forfang at gjøre under Vor Hyldest og Naade. Givet paa Vort Slot Friedericksberg den 3. September 1791.« (Bevillingen henligger hos fhv. Gaardejer Chr. Hansen, Kollemorten.)

Det har sikkert nok været Hans de Hofman en Glæde at anbefale Niels Bentzens Broplaner, som ganske faldt sammen med Amtmandens Bestræbelse paa at bringe Vejene i god Stand. Hofman siger 1789, at

Amtets Veje »alle vare i mange Aar ikke vedligeholdte,« men »1773 fik jeg Vejene opmaalte og takserede, hver Bonde i Amtet efter sit Hartkorn blev sit Stykke tillagt, saa at Vejene er bleven indkastede 14 Alen brede foruden Grøfter paa begge Sider. Vejene er fyldte midt paa med Faskiner og Sand, hvorved Vandet har Afløb. Disse Veje bliver hvert Aar eftersete, jevnede til Ryggen og med Sand opfyldte, og den, som da ej har sin Vej godt i Stand, bliver mulkteret til Vejkassen.«

Udtalelsen om, at Engene ved Farre Møllegaard nedtrædes af Kreaturer, der skal over Aaen og maa svømme, naar Vandet staar højt, kan opfattes som Tegn paa, at adskillige Oksedrifter allerede i Kollemorten er søgt bort fra Stimlen ad Hovedvejen for hellere straks at styre skraas ned mod Sydvest — den Vej til Ribe, Husum m. v. mange Flokke jo dog før eller senere skulde. Tegnet er sikkert i Overensstemmelse med Virkeligheden. Ældre Mennesker fortæller, at der tidligere skal være drevet Stude forbi Trøgelborg mellem Uhe og Grindsted og gennem Lindeballe By efter Amlund. Saaledes er ogsaa den Vej over Vestsiden af Randbøl Hede, som endnu kaldes Vorbasse Studevej, netop at opfatte som en særdeles betydelig Genvej mod Sydvest over Vorbasse og Lindknud — ikke en blot lokal og nyere Vej til Vorbasse Marked.

Men Broengene ved Farre Bro kunde maaske nok virke noget generende, en Skilling af hver Stud blev dog til Penge. Derfor valgte flere Drivere samt anden Færdsel, efter at Broen var kommen, »naar Vand stod lavt i Bække«, Vejen enten over Nedvad lidt østligere i Farre efter Lindeballe, hvor der var en Kro, eller norden Farre Aa mod Ringive Kirke, Gammelby og Langelund Mølle, hvor man nok ogsaa kunde

finde Vederkvægelse og gunstig Passage over Aaen.*) Hvad enten man nu stod ved Langelund, Trøgelborg eller Gjødsbøl-Amlund (udenfor Lindeballe Skovs Vestrand), laa den vide Hedeflade med den frie Kurs foran, og just her i dette Terræn gemte Lyngen før Opdyrkningen talrige Systemer af sydvestførende Vejspor, enkelte Brudstykker ses fremdeles. En ny Slægt i Egnen kalder dem »Doktorveje« og tænker paa det epokegørende Kulturfremskridt, at Grindsted i Begyndelsen af 1800erne fik en Doktor og 1842 et Apotek. Men her husker Folk fejl. Lægekørsel har naturligvis ikke slidt alle disse mange dybe Veje gennem Heden. Grindstedlægen havde saamænd ikke saa travlt. Rundt om sad anderledes estimerede Hjælpere, kloge Mænd og Koner; dem søgte man, ligesom man søgte deres Forgængere fra Verdens Skabelse og opefter. Om Apoteket i Grindsted siger Skriften, at man der »i 18 Dage ikkun har ekspederet 11 Recepter«; det kneb for Apotekeren at eksistere, og Lægen var næppe bedre stillet, endda hans Praksis dækkede Landet mellem Vejle og Varde. Nej, det er Kareter og Ryttere, Okser og Kørsel med Træ fra Lindeballe-Skovene, der har dannet Hedens Sammenslyng af Vejspor under vor Himmeleegn.

II. Uldum—Jelling—Randbøl.

I Oldtiden havde Gudenaadalen fra først til sidst været tæt beboet, ikke mindst Egnen om de mange Søer langs Strækningen mellem Gudenkær (Uldum)—Skanderborg og Bølling—Silkeborg. Den haarde Prøvelse, som aabne Kystegne maatte friste hele

*) Det var ikke helt ufarligt at gaa uden om Bro og Bom. Placaten af 11/6 1774 siger, at dersom nogen ved Omkørsel gennem tilgrænsende Bondebyer søger at undgaa Betaling af Bompengge, kan de »vente at vorde paa-grebne og bliver da ved Opbringelsen pligtige at betale 1 Rdl. Mulcht til Opbringerne«.

Vikinge- og Vendertiden igennem, blev det indre Land skaanet for (til Gengæld kom jo de Dage, da Kystlinjen blomstrede, medens Midterstrøget delvis lagdes øde).

Med Kristendommens Komme øgedes Midtjyllands og Gudenaadalens Betydning. Talrige Munkesamfund fandt Vej til den trygge og sørige Dal; hvert Samlag byggede Klostre og samlede Jordegods. Ogsaa Bisper og verdslige Stormænd byggede Borge, og Kongerne fulgte dem i denne Bestræbelse, Krongods nævnes ved Nim (Østbirk) og Jelling, og der har formentlig været mere. Som Vogter over det altsammen rejste sig Skanderborg, og herfra til Ribe over Uldum og Jelling gik megen Færdsel — Kirkens Mænd og Kongens Mænd, Pilegrimme og Handelsfolk havde Ærinde begge Steder, tiest dog i Ribe.

Mærkeligt som Ribe trak. Helt oppe ved Silkeborg er truffet Ribevej; omkring Uldum—Jelling findes en Mængde Navne i Terrænet henvisende til Ribe, f. Eks. »Ribergaard« og »Ribermade« (begge ved Vindelev), »Rivermues«, »Riverdam« o. l.; et Sted under Sønder Kollemorten kaldes i Markbogen »Paa Riber Klint«, i Nærheden: »Guldbierg, Jalundsbierg«; disse sidste er dog snarere knyttede til Viborgvej, men Viborgvej og Ribevej er jo for Egnen ved Jelling og nedover Randbøl Hede den samme Ting — blot set fra forskellig Side, henholdsvis Syd og Nord.

Naar den rejsende drog frem fra Skanderborg mod Ribe og nærmede sig Uldum, maatte han passere en vanskelig Strækning mellem Amtsgænsen og Uldum By. I Efteraaret 1756 blev vedkommende Stykke »imellem Riibe og Aarhus« med en »opført Dæmning eller Waasse af 80 Favne Længde 9—10 til 10^{1/2} Allen Breede og fra 1^{1/2} Allen til 3 Allen Høyde og de

70 Favne Længde ongefær deraf med Diger af store Kampe Steen paa begge Sider«. Det var et stort Arbejde at faa fremmet i saa forholdsvis kort Tid, men Sindbjerg, Uldum, Langskov og Givskud Sogne, repræsenterende 529 Tønder Hartkorn, stod bag Foretagendet. Ved Dæmningens Opførelse »arbejdede enhver Bye med hinanden i Flæng, efter at man havde faaet en Forening troffen, hvorleedes een By efter andet i Sognet og et Sogn efter det andet skulde falde og vedtage. Og den Beboere, som sidde allene for en heel Gaard, maatte anskaffe og tilvejebringe ligesaa mange Vogne og Arbejdere som de, der ere selv anden, tredie eller fjerde paa en Gaard af samme Størrelse.«

»Til Vaasens Istandsættelse fik man Grus fra Kallhauge Byes Agger Jord«. »Grunden hvorpaa denne betydelige Vase blev opført var ganske sumpet, moratzig og qvældig;« der maatte ogsaa bruges Lyng og Faskiner, Lyngen leverede Givskud, Faskinerne tilvejebragtes fra de andre Sogne. »Stenene til Digerne paa begge Sider blev ogsaa hentet fra Kallehauge Mark.«²⁴⁾

Rektor Jacob Alsted fører »Valdemars Vej« over Uldum og forbi Vindelev til Lureby Nordøst for Jelling;²⁵⁾ her tabes Sporene i Terrænet, og den videre Retning menes at gaa nordom Jelling By til Viborgvej. Værkfører R. Brun gør opmærksom paa det Sted i Præsteindberetningen fra Uldum 1638, hvor det hedder: »Wuldum bye och præstegaarden ligger strax synden fraa kirchen meget sidt, hvor igiennem er adelfartveyen fraa Jelling til Schanderborg« — og antager, at »fraa Jelling« skal forstaas bogstaveligt og saaledes afkræfte den Tradition paa Stedet, der siger, Ribervej gik Nord om Jelling By.²⁶⁾ Ogsaa Overlærer J. Heltoft har behandlet Forholdet, indtegnet »Riber-

vej« paa det gamle Bykort over Jelling (1782) visende Retning umiddelbart ind gennem Byens Nordside.²⁷⁾ Tilfældet er formodentlig ganske analogt med, hvad vi flere Gange før traf: Vejen er saa gammel, at Jelling baade fik Tid til at tvinge Linjen til sig og atter tabe den. Deri ligner Vejen det rejsende Menneske, hvis Trin dannede den, at jo større og fjernere Maalet foran staar, desto mindre Betydning tillægges Enkelthederne lige nærvæd — endskønt hele Strækket er en Kæde af Enkeltheder.

Vejstykket Trollerup—Tøsby—Randbøl har vi passeret.

JELLING—VINGSTED—KOLDING

Kolding var maaske det Sted indenfor Vejle Amts Omraade, Stenalderens Folk først fandt blivende Ophold paa, og hvorfra de tog Egnen uden om i Besiddelse. I. O. Brandorffs Undersøgelser viser en uafbrudt Kulturudvikling her gennem flere Tusinde Aar fra ældre Stenalderens Begyndelse.²⁸⁾ Koldinghus-Museets righoldige Samling, der hovedsagelig hidrører fra nærmeste Egn, er Udtryk for det samme som af Brandorff paavist samt for Byens tidlige Kraft, idet Samlingen omfatter en stor Mængde middelalderlige Genstande. Nationalmuseets Fundsprotokoller har følgende Antal Numre fra Kolding Sogn: 160 Stenalder, 7 Bronzealder, 7 ældre Jernalder, 654 Middelalder.

Idet Kolding længe nød godt af Naboskabet med Ribe tværs over Halvøen, fordi Færdselen frem og tilbage mellem Øerne og Ribe gik over Kolding, blev denne Østkystkøbstad Ribes Arvtager, da Byen ved Vesterhavet mistede sin dominerende Stilling.

Efter Nordtysklands Kolonisation af det gamle vendiske Strøg langs Østersøen opstod en Række Østersø-

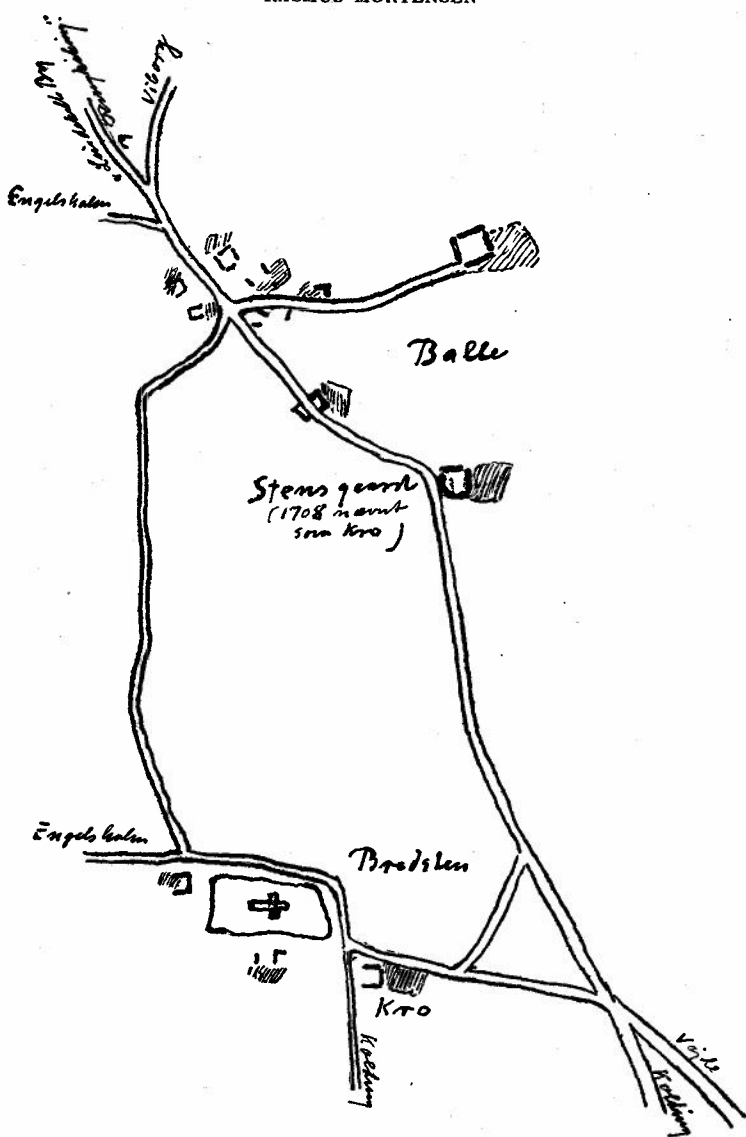
stæder, og dansk Landbrug fik fra sidste Halvdel af 12. Aarhundrede en særdeles lønnende Kornudførsel til disse Pladser. Vore østjydske Fjordbyer drog Fordel af den skete Vending. Vejle og Kolding voksede sig myndige, og navnlig Kolding drev Storhandel, der gjorde Byen til Knudepunkt i det sydøstjydske Vejnet. Æren og Magten ligger nu ikke længere over Ribe og Varde, men hos Kolding og Vejle. Hvor fast Skiftet fuldbyrdedes, antyder det noget senere Tidstræk, at Riberhus og Vardehus ikke er mere, hvorimod Koldinghus knejser højt paa sin Banke, Sædet for Landsdelens Administration og militære Værge. Langt op i Halvøen mærkedes Koldings Tiltrækning — fra Jelling skød en Vejlinje direkte mod Købstaden.

Forinden vi følger den, drager vi i Minde, at ogsaa denne Vej er meget gammel. Vi finder det samme Forhold gentaget, som flere Gange før er set her ved Jelling: en Tid har Vejen gaaet gennem Kongebygden, senere hen gik den vestom Jelling, idet Tilslutning med Vejene fra Viborg og Skanderborg naturligt maatte finde Sted.

Det originale Matr. Kort over Jelling Sogn, som Vejle Amts Vejvæsen 1871 lod minorere (sammen med tilsvarende Kortmateriale fra Amtets øvrige Sogne), og som siden ved Fotolitografering blev mangfoldiggjort til Anvendelse under Bivejsrevisionerne, viser Koldingvejens Retning gennem Jelling Sogn: tæt Vest om Faarup Sø op over Ollerup. Videre var Retningen: Balle, Bredsten, Vingsted. Paa Jelling-Kortet har Vejen Benævnelsen »Bivej fra Viborg (gm. Landev.)«.

Naar vi tillægger Koldingvej høj Alder, skyldes dette bl. a. Fundet i Vingsted Mølledam.

Mellem Jelling og Vingsted laa Tørrild Herredsting. Blavius Atlas major stedfæster Tingstedet her 1662, og

Bredsten og Balle 1799.
Efter Kort i Overvejsinspektoratets Arkiv.

forskellige skriftlige Kilder siger det samme, om end der ikke er Enighed med Hensyn til den nærmere Lokalitet. Tingets Navn tydes som en Thors-Helligdom. Og tæt op til Helligdomme for Thorsdyrkelsen træffes ofte store Masseofringer. Her ligger det nær at pege paa det navnkundige Fund i Vingsted Mølledam.

Stedet ligger nordligst i Ødsted Sogn nær Sognekirket til Bredsten. Der kredser Sagn om Skattenedsænkning over Pladsen. Thiele har Sagnet uden Kamphandling: en i Karet agende Person styrtede ned over det stejle Fremspring ved Mølledammen og omkom. Hos Evald Tang Kristensen fortælles, at Katastrofen ramte en Konge, der kom kørende med Mandskab og Penge ved Nattetid paa Flugt for en anden Konge.

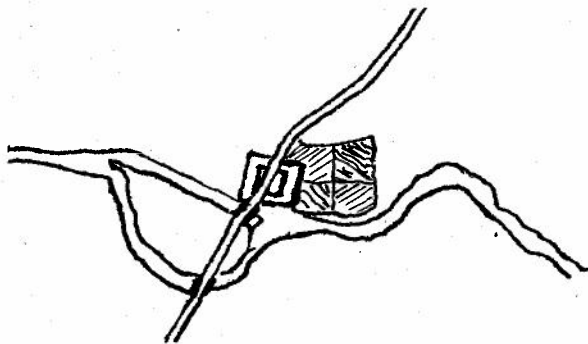
Her fremdroges i 1856 og 1857 store Fund af Oldsager, som Møllejejer H. Udesen i Forbindelse med Amtmand Orla Lehmann indsendte til Nationalmuseet. Oldsagerne omfattede navnlig Vaaben og Vaabendele: 22 hele, svære Spydblade af Jern, 13 Brudstykker af lignende Spyd, 10 hele og 6 itubrudte Jernspyd med Modhager, Fragmenter af endnu 9 Spyd, 14 Spydspidser og Pilespidser i andre Former, endvidere Brudstykker af Spydhager, Skjolde og Skjoldhaandtag, Rembeslag af Sølv og Bronze, Remspænder, Bælteringe, Smykkenaale o. l., fremdeles noget af et Bidsel, Broncekroge, forskellige Beslagdele og nogle Klumper smeltet Metal, en lang og en kort hamret Guldstang m. m. Samtlige Ting hører til Krigeres Udrustning, flere Genstande bærer Mærker af Anvendelse i Kamp, har desuden været i Ild.²⁹⁾ Alle Forskere er enige i, at Fundet — den store, henslængte Vaabensamling — maa tydes som Ofring i Forbindelse med Kamp. Krigsbyttet er formentlig taget fra en overvun-

det Fjende og efter Kampen nedlagt paa et vist Sted som Offergave. Men man tør ogsaa anse Fundet som Vidnesbyrd om, at her gik en vigtig Vej allerede i den ældre Jernalders første Periode — den Tid, Genstandene henregnes til. Ogsaa de to Sagn-Variationer samstemmer i Opfattelse af Færdsel her.

Længere fremme ad Vejen gennem Ødsted Sogn kendes et andet stort Offerfund, truffet 1899 i Tudved: 62 forskellige Numre, omfattende et helt Vaabenudstyr, Sværd (itubrudte), Skjolddele, Knivblade, Bøjlenaale, Guldring m. m.³⁰⁾ Ogsaa dette Fund peger paa Færdsel — og Vej.

Man vil maaske undres over, at Oldtidsfolk skulde kunne vælge en saa besværlig Linje som den nævnte med Overgangen ved Vingsted, der absolut har været meget vanskelig. Man ser jo altid, hvorledes der i Fremstilling af Vej-Historie lægges stærk Vægt netop paa det nødvendige i, at hin Tids Vejbydere undgik brede Aaløb, holdt sig pænt til tør Bund, fulgte Vandskellet. Just det skal opfattes som Tegn paa en Vejs Ælde, at den viger bort fra det vaade. Vistnok indeholder saadan Betragtning en Overdrivelse, der i sin Følge bliver uberettiget Undervurdering af Evnen hos Datidens Mennesker til at komme frem, naar Forholdene tvinger — eller blot vinker — frem. Fortrolige med Naturen, herunder Vandet, lod de sig slet ikke skræmme af en Smule Bæk — heller næppe større Hindringer som Aa. Fandtes kun fast Bund i Form af Sand eller Sten, vadede Folk gerne over. Var der ikke Sten at træde paa, kunde Sten skaffes. De Slægter, der trofast tumlede med Storsten til Gravkamre, magtede ogsaa at lægge Vad over Vand. Ellers maatte jo Vestjyllands Befolkning have lokaliseret sig sammen i Klump mellem alle denne Landsdels brede og dybe

Aamundinger. Og det viser den udbredte, ensdannede Kultur ingenlunde. Man maa her erindre, at Dynd og Moselag, som unægtelig var hindrende, mange Steder kan være en senere Tids Værk. Akkurat dette ser vi i Vingsted. Hvem ved, om ikke Kongens Ønske 1585 at bygge ny Vej lidt østligere med Overgang ved Haraldskjær (se senere) skyldtes stigende Besvær ved Vingsted paa Grund af voksende Mose i Farstedet her.

Vingsted Mølle 1799.

Efter Kort i Overvejsinspektorets Arkiv.

1760 blev Nørup og Randbøl Sognemænd sat til at gøre Arbejde med Heste og Vogne ved »den Distance paa alfare Vejen imellem Colding og Viborg fra Vingsted Mølle« og videre. Men som Foretagendet oversteg deres Kræfter, og hele Istandsættelsen ikke kunde blive bekostet, skønt en vedbørlig Udbedrings Fuldbyrkelse var paakrævet, »saa ej heller videre heraf bleven foretaget end som en Længde af 176 Favne ud fra Vingsted Mølle af, der var en gammel Steen-Broe, og som blev opbrudt og med Opfyldning giort en Del høiere, tilligemed 10 Favne desforuden, hvorpaa Steen-Broen saa igien paa nye blev bekostet lagt, hvilket sidste dog paa heele Amtets Regning skeede, mens

med det øvrige har det hidindtil og af den Aarsag som meldt er, beroet.«⁸¹⁾

»Stenbroen« er vistnok Vejbelægning, ikke Bro over Aaen. Hofman siger 1786, at alle Amtets 160 Broer er af Egetømmer og Egeplanker »og siden 1773 efterhaanden af ny forfærdiget.« Ved en anden Lejlighed udtaler han, at Vingsted Mølle har et Stampeværk »og derved en liden Bro over Landevejen, hvoraf efter Privilegium betales Bropenge, som er Bønderne til Besværing.«

1787 fik Vingsted Mølle ved Bevilling tilladt Krohold, »dog ikkun for Reisende.«⁸²⁾

I Forhold til Vingsted maatte andre Lavdrag i Terrænet ned efter Kolding synes ubetydelige. Let og lige styrer vor Vej ud over det bredtbølgede Landskab, netop saa lige som en gammel Vej, der har faaet sine Kanter slidt af, vil blive.

Aagaard By havde 1797 en lovlig Kro.⁸³⁾

JELLING—SKIBET

Atter staar vi i Jelling med Front imod Syd. Vejen mellem Jelling og Skibet er kun kort — saa meget desto tydeligere vidner den om sine Maals Betydning, naar den længe kunde bestaa. Man maa jo efter de gentagne Henvisninger til Jellings tidlige Centralstilling endelig spørge, hvorfor Udviklingen bar Jelling frem.

Arkæologien lærer os, at et Oldtidsfolk er trængt ind i Landet ad Fjorde og Aaer, og at et andet — samtidigt eller kort efter — sydfra banede sig Adgang herind langs Vandskelslinjen, ogsaa kaldet Højderyggen, hvor Skov og græsgroet Slette grænsede mod hinanden, og blivende Længdevej dannedes. Voldsomme Brydninger har rimeligvis fundet Sted, da de to Folk —

for vor Egnas Vedkommende — mødtes i Terrænet omkring Vejledalens øvre Runding, men ogsaa megen Befrugtning kom der ud af Mødet. Interessant og lærerigt er det at lægge Mærke til, hvorledes Vejstammen op gennem Nørrejylland to Steder træder i nær Forbindelse med østførende Vandvej: her ved Vejledalens Vestrand og en halv Snes Mil længere i Nord ved Gudenaadalen omkring Kragelund og Funder. Begge Steder opstod vigtige Kulturcentre, kendetegnede ved faste Mindesmærker, og fremkom Knudepunkter i Halvøens ældste Vejnet. Ingen andre midtjydske Lokaliteter fik lignende Udfoldelse og længe bestaaende Magtstilling, og idet der hos de to Egne Randbøl-Jelling og Funder-Kragelund er saare mange Enkeltheder, man ser dække hinanden, synes det særegne og det fælles Træk at kunne spores stammende fra det bestemte Forhold med Mødested mellem Vandvejen og Landevejen.*) Umiddelbart ovenfor Bindeballeslugten træffer vi i St. Rygbjerg Runesten talende Vidne om, at her er en vigtig Grund. Tule Bryde, som rejste Runesten nær Alfarvej, kan efter Tilnavnet at dømme have været kongelig Godsforvalter. Ved Jelling var der ligeledes Krongods. Naar Kongen skaffer sig Jordegods paa begge Sider af Vejledalens øvre Parti, fortæller det os, at Pladsen var betydningsfuld. Kongen kunde ved saaledes at eje Jorder og Gaarde værne Strækningen, standse en fjendtlig Fremtrængen mod Vejen fra Dalsiden, spærre en modsat Bevægelse fra Vejen ned efter Dalen. At Jelling vandt Rang fremfor Randbøl hidrører formentlig væsentligst fra det Forhold i Terrænet, der gør Jelling lettere tilgængelig ude fra den store Verden bag Vejle Fjord, nemlig fra Ski-

*) Desuden laa Jelling midt i Jærnudevindingsomraadet — maaske er Jærnet den allervæsentligste Kilde til Bygdens Magt.

bet — det gamle Skibetorp; over Jennum kom man hurtigt til Jelling.

Det kan med ret stor Sikkerhed antages, at Vejle Aa 1131 var Skuepladsen for Erik Emunes Landgang, idet han under Kampen med Kong Niels pludselig vendte sig mod Jylland for at ramme sin Modstander, men selv overrumpledtes af denne og i Slaget paa Jelling Hede led Nederlag. Faa Aar senere, da Harald Kesja efter Kong Niels' Drab var hyldet til Konge af Jyderne og havde taget Ophold paa en Gaard i Egnen, drog Erik Emune imod ham ved Skibet (»Scype torp«), hvor han myrdede ham 1135.³⁴)

En Renaissance skulde Dele af Jelling—Skibet opleve med Frederik II's Vejanlæg 1586 fra Jelling til Nygaard (Fortsættelse til Kolding). Men denne »Kongevej«s Levetid blev afbrudt, da Kongen faldt fra, Skanderborg sank i Grus, og andre Støtter flyttedes. Vejlinjen er behandlet af J. Heltoft i Vejle Amts Aarbøger 1922.

BRANDE—SØNDER OMME

Da vi jo i Brande og Sønder Omme Sogne er ret langt ude paa den Slette, der kaldes Hede, og som nævnes Flade, hvorved gerne tænkes paa oprindeligt sammenhængende Lyngareal, vil mange maaske mene, Egnen her ikke nogensinde har kunnet nære en større Befolkning. Saadant Syn er imidlertid temmelig forkert.

Der kan i Brande Sogn paavises ca. 200 Gravhøje og i Sønder Omme Sogn ca. 150 (sidste Tal stammer fra Tiden, før Blaahøj og Filskov blev udskilt fra Sønder Omme; i Blaahøj kendes 20 Gravhøje, i Filskov 4). Nationalmuseets Fundsberetninger viser følgende Skema over indkomne Numre:

Brande: 143 Sten-, 35 Bronze-, 27 ældre Jern-, 6 Middelalder.

Sønder Omme: 81 Sten-, 45 Bronze-, 1 ældre Jern-, 4 Middelalder.

Naar hertil lægges de Smeltegrube-Fund fra Jernudvinding i Folkevandringstiden, der i de senere Aar er afdækkede i Brande Sogns midterste Strøg, vil det ses, at disse to Sogne — de vestligste i Vejle Amt — har haft en særdeles omfattende Bebyggelse, som ikke afbrødes gennem længere Tidsperiode, og følgelig maa man gaa ud fra, at Vejforbindelse mellem Brande og Sønder Omme Bygderne eksisterede.

I det hele taget lader den almindelige Opfattelse af Brande- eller Sønder Ommefladen som en altid delvis ødeliggende Hede sig ikke vedblivende fastholde. Fra de omtalte Smeltegruber er fremdraget forskellige Trækulprøver, der for Brande Sogn viser dette Billede:

Brandlund: Eg, Rødæl, Birk.

Vesterborg: Eg, Ask.

Kragssiggaard—Brandholm: Bøg.

De fleste Stykker Bøgekul er af temmelig tykt Træ, men Aarringenes Bredde er gennemgaaende ringe, saa Væksten har vel været tarvelig nok.³⁵⁾ Dog har vi her et interessant Bevis paa Bøgeskovs Tilhold Vest for Brande ved Aar ca. 500, og det ses atter en Gang, at vor Egn ikke oprindelig var Hede; den blev det først, da Ulykker slog sammen over Jyllands Midt- og Vestside. Stadig boede trods Lyng og Sandflugt alligevel Mennesker i spredte Enggaarde og Smaabyer langs Aerne. Vej var der altid Brug for til Egnens Forbindelse med Omverdenen, og Undersøgelser i Terrænet og skrevne Dokumenter viser endvidere, at Hovedvejen, der fra Nord til Syd løber gennem Brande By og

Sogn, stadig har haft omtrent samme Retning som nu. Fra den udgik Veje til Sognets forskellige Dele, og da Amtet 1842 optog Strækningen paa Vejregulativet for at undergive den Tilsyn fra det offentliges Side, kaldes Vejen baade af Brande Sogneforstanderskab og Herredsfogden »Landevejen fra Skanderborg til Varde«. Udtrykket forekommer ofte, saa Navnet har levet ved den Tid. Vejen kommer hertil over Nørre Snede og Ejstrup, forsvinder efter Omvraa og Grindsted. Vi træffer ogsaa hyppigt Betegnelsen »Doktorvej til Tem.«³⁶⁾

Brande—Sønderomme er hverken mer eller mindre end en ældgammel Tværvej mellem Vest- og Østjylland. Man vil maaske finde det mærkeligt, at en Skanderborg—Vardevej kan træffes saa langt i Nordvest. Glemte er det jo, at Kongsgaarden Lundenæs (Skjern Sogn, Bølling Herred) eksisterede i mere end tre Hundrede Aar (ca. 1340—1661); naar denne Kongsgaard, der var Kernen i Lundenæs Len, erindres, bliver der god Mening i Skanderborgvejens Retning her igennem de to Sogne. Da Lundenæs 1661 gik over i Privateje og smuldrede hen, opløstes dermed ogsaa paagældende vestlige Vejstykker; Vardelandet havde endnu en Del Betydning, derfor blev Varde Vejens Maal. Men som Helhed var Vejen nu opløst, idet ogsaa Skanderborg faldt bort som Vejmaal. Naar Varde og ikke Ringkøbing fik Forbindelse med den bristede Vejlinje, skyldes det, at Ringkøbing allerede havde Tilknytning til Tværvejen, idet der i Ejstrup stak en Vej fra efter Rind o. s. v.

Men altsaa er ogsaa Brudstykket Brande—Sønderomme et interessant Minde om det storstilede Vejnet, Tiden og Udviklingen tidligt dannede og fastholdende opretholdt mellem Vest og Øst. Det fortæller os, at

en mægtig Vareudveksling fandt Sted tværs over Halvøen. Saltudvindingen bl. a. ved Ringkøbing Fjords Sydside og Jydepottefremstillingen i Vardeegnen var nogle af de Foretagender, som længst holdtes i Kraft. Disse Ting havde Folk østpaa altid Brug for; til Gæld blev færdige Træsager, Egebark m. m. fra Østeregnen med Fordel afsat i Vestjylland.

BRANDE—VEJLE

Det er første Gang, vi paa vore Strejftog faar Lejlighed til at nævne Vejle som Endemaal for en Vej. Strengt taget kan der endda tvivles om, hvorvidt vi egentlig har Lov at gøre det i Tilfældet her.

Vejle var slet ikke orienteret mod Vest, siden Sejløbet op til Skibet groede sammen. Dynddannelsen voksede fremdeles og var ved at lukke sig om Byen. Hofman siger 1786, at Fjorden »er saa tilgroet, at man ofte med Pramme ved lave Vande ikke kan udføre Varerne«. »Byen har tilforn haft en Del Kornhandel og (Handel) med Fedevarer til Norge og andre Steder, siden der ligger en Del Herregaarde i Egnen, men da de kan faa mere for Varerne i Horsens,« hvor der er mange Købmænd, »medens der kun er et Par Købmænd i Vejle, er Handelen meget aftaget.«

Havneudvidelserne og deraf følgende Erobring af det vestlige Opland samt de mange Fabriksanlæg er Købstaden Vejles store Bedrift i sidste Hundredaar.

Den østjydske Landevej (som vi siden kommer til) og Fjorden havde skabt Byen, og indtil omkring 1800 levede Næringslivet saa godt som udelukkende af Tilførsel og Afsætning ad disse Veje, fra og til en Verden, der ikke var særlig vid, ej heller meget lang. Mod Vest naaede Borgernes Interesse blot saa fjernt, Øjet kunde se, d. v. s. til Horisontlinjen over Grejs- og Vejledalens

skærmende Bakkeknude. Hvad der laa paa den anden Side — hele det vidtstrakte Bagland — fik Lov at passe sig selv — gaa andet Steds hen, til Horsens og Kolding.

Det er ganske paafaldende saa sjældent, man i de historiske Kilder, hvorigennem ældre Tiders Erhverv og Foretagsomhed lader sig efterspore, træffer Vejle nævnt. Altid er det Nabobyerne og deres Mænd, som trænger frem og øver Indsats, navnlig møder man da ofte Horsens.

Selv de forholdsvis nærliggende Sogne: Gadbjerg, Lindeballe, Ringive, Give, Nykirke o. s. v. er indstillede efter Horsens, skønt Afstanden er flere Gange større dertil end til Vejle. Endnu 1765 udtales gentagende i Præsteindberetninger til Biskop Block i Ribe,⁸⁷⁾ at Horsens er Vejleegnens Handelsplads, hvor Varer afsættes og hentes, »om endskiønt Vejle er nærmere«, men »formedelst Vejenes slette Tilstand køres der hellere til Horsens«.

Her har vi Aarsagen. Det var — begribeligvis — det vanskelige Terræn, der lod Vejle ligge utilnærmelig. De to Dale fører ned mod Fjordstaden fra Nordvest og Vest: Slugterne omkring Lerbæk—Vejle og ved Kærbølling—Skibet var i den Grad trælsomme at passere, at Vesteregns Folk afgjort maatte vælge Retning efter Horsens og Kolding. Den Tid oprandt endelig omsider, da By og Land, Vejle og Vesteregnet fandt sammen, idet Vejle Havn udvidedes, og der efterhaanden blev foretaget omfattende Arbejde paa Vejenes Regulering og Istandsættelse. Idet saa Tidsomstændighederne netop særlig gav Vesteregnet rig Udvikling, kom den indledede Handelsomsætning med dette nye Opland til at faa den allerstørste Betydning for Byen som for vedkommende store Landomraade.

Med Vejle Havn som Udstraalingspunkt byggedes nye (eller reguleredes allerede banede, men overordentlig tarvelige) Vejlinjer: efter Brande, Sønderomme, Vandel, Egtved — et helt gennemført Net med fast System. Nu kunde Købmændene i Vejle konkurrere med Nabobyernes Priser. Vesterboerne saa deres Fordel ved at købe og sælge her. Forskellige Foranstaltninger fra Amtets og Byens Side, hvorved der — imod tidligere Sædvane — toges virkeligt Hensyn til de afsides liggende Sogne, knyttede yderligere Egn og By sammen. Gavnligt blev det, at Amtmanden havde faaet Sæde i Vejle.

Tungtlæssede Fragtvogne, trukne af 2, 3, stundom 4 Heste, førte Varer hen og hjem. Post- og Dagvogne fremmede Rejselivet. Under Efteraar, naar Lammene fra Vesteregns store Faareflokke havde opnaaet Fuldkommenhed, saas ad de samme mange Vejleveje talrige Lammedrifter langsomt stile mod Indskibning i Vejle Havn. Forstandigt lagdes Vejlinjerne ud i Landskabet, Heldet fulgte med — det erkendes ikke mindst nu i Rutebilernes Tidsalder. —

Men vi skulde jo altsaa tage fat med at starte i Brande. Naturligvis havde det gamle Brandefolk Ærinde østpaa, længe før Vejle vinkede. Der var for det første Herredstinget i Vonge, Nykirke Sogn, nær den store Længdevej, og selve denne drog stærkt, hvad man ser af Brandevejens Tilbøjelighed til Deling — alt eftersom Retningen gjaldt mere nordlige eller sydlige Punkter. Videnskabernes Selskabs Kort viser os dette System:

Brande—Tyregod—Tyregodlund—Lindet—Nørre Tinet; her gik Vejen ind i Viborgvej.

Brande—Tyregod—Sejrups—Nykirke Præstegaard: Viborgvej.

Brande—Tyregod—Dørken—Oksenbjerre—Ris—Givskud—Harresø: Viborgvej.

Brande—Brandholm—Risbjerg—Bøllund—Give—Ris: Viborgvej.

Brande—Brandholm—Risbjerg—Bøllund—Give—Farre—Gammelmølle—Refstrup—Gadbjerg: Viborgvej.

Da Vejle og Herning fra hver sin Side for Alvor begyndte at rykke i dette flerstrengede Vejnet, trak det sig sammen paa Midten — det nuværende Leje fremkom. At Snorene ved en saadan Lejlighed, hvor hver magtfuld Faktor drager efter eget Tykke, ikke altid kommer til at falde paa de liflige Steder, er let at forstaa, men vanskeligt at tilgive. Give By, som dog fra gamle Dage var et vigtigt Punkt paa en af de betydeligste Brandeveje, blev holdt udenfor den ny Landevej.

Om Brande—Vejlevejens Grundforbedring i 1860-erne har P. Larsen, Brande, fortalt, se T. B. Lassens Artikel i Vejle Amts Aarbøger 1930, S. 189—190. Det meget store Vejanlæg, som Ombygningen af Opgangen fra Vejle ad Jellingvejen — Strækningen Brande—Vejles vanskeligste Parti — fuldførtes af Amtsvejinpektør Kidde ca. 1880.

Sønder Omme—Vejle.

Hvor er de Torve, Bonden skal ty til, de Steder, hvor han skal afsætte sine Produkter, udbryder Carl Dalgas 1826 i sin Beskrivelse af Vejle Amt. »At kjøre 5 til 6, ja 7 Mile, for det meste ad besværlige Veje, være to til tre Dage hjemme fra, slide paa Vogn og Heste o. s. v., alt for at modtage 2 Rdl. for en Tønde Rug, er dog vist at sætte Taalmodigheden haardt paa Prøve. Af-sætning i Egnen selv er, saaledes som Sagerne nu staar, ikke at vente, og Midler til at lette Transporten ikke kendelige.«

Gammel Vej gennem Hede og Krat. Wm. Berthelsen fot.

Hvor mærkelig og stor er ikke den Indflydelse, en god og bekvem Samfærdsel har paa Transporten og Afsætningen af Produkterne, hvor vigtige ikke Vejenes Beskaffenhed! »I Vesteregnet ere de endnu i en meget raa Tilstand. Uindkastede gennemkrydser de Landet i alle Directioner, saa at det ikke er mueligt for en Fremmed i disse lidet befolkede Egne at komme frem uden Veiviser. Selv Hovedlandevejen til Ringkjøbing udmærker sig kun ved et større Antal Hjulspor.«

Elendigt staar det til! Og dog: paa faa Undtagelser nær kan Hedeegnens Veje ikke siges at være saa daarligere, at betydelige Reparationer udfordres. »At indkaste dem vilde ikke alene falde meget besværligt,« men »ogsaa skade mere end gaae, thi Grøfter for at holde Vandet bort, behøves vist kun paa saare faa Steder; og ved at holde Vejene under de snævre Grænser, Grøfterne foreskriver, vilde man kun endnu mere forøge Arbejdet med deres Vedligeholdelse, da de saa

meget lettere vilde blive opkjørte. Men en gavnlig Indretning, til Bekvemhed for de Rejsende, vilde være, at lade opstille Vejvisere ved Korsvejene, i det mindste paa Hovedlandevejene. Der, hvor der er Aaer at passere; og ingen Broer behøves, kunde ligeledes de Steder, hvor Passagen er bekvemmest, udmærkes med Pæle.«

Dalgas' Røst er Folkets Røst: man vil gerne have farbare Veje, men man vil helst være fri for at betale Prisen. Prisen var den Gang Arbejde. Og Yderen var Bonden, efter Hartkornet. Nægtes kan det heller ikke, at Byrden med de vidtløftige Vejreparationer kunde blive tung, næsten uudholdelig. Det indsaar alle godt nok, og derfor fandt man sig i Tilskikkelsen. Basis for Datidens hele Færdselsproblem var Taalmodighed — denne smukke Naadegave. Hvilken Vending! Hvilken Forskel mellem før og nu! Ikke mindst her i Vejle Amt.

Efter Indberetning 1764 fra Birkedommer Gaarmann til Amtmand Bülow har næst efter Sindbjerg, Uldum, Langskov og Givskud Sogne, der byggede Dæmningen ved Uldum, Sønder Omme Sogn haft det betydligste Vejarbejde i hele Amtet. De roses ogsaa, fordi den derved skete Forbedring »er bleven bedst forrettet«. Sønder Omme, Ringive og Lindeballe Sogne fik i Aaret 1758 til Opgave at ordne Vejen gennem deres Distrikt fra Sønder Omme Sogns vestre Skel, men navnlig fra Østerby (Filskov) til Rostrup. Mellem Rostrup til Bredsten Kirke sættes der ikke Arbejde i Gang, »da den Distance . . . ikke var eller kand blive nogen synderlig Forbedring behøvende.« »Breesten, Skibet (undtagen Vilstrup By, som er under Coldinghus Birk) og Hover Sogn« faar Sommeren 1757 Arbejde paa Landevejen »herfra Wejle og til adskillige Kiøbstæder, fornemmelig Ringkøbing, egentlig fra den

straxen her udenfor Byen beliggende saakaldte Gedde-Broe og til Breesten Kirke.« Her faldt paa en Td. Hartkorn »for de som fik deres Anpart paa de slemmeste Steder noget over 1 $\frac{1}{2}$ Favn, og for de andre dobbelt derimod.« Sønder Omme, Ringive og Lindeballe skal dog ikke planere den hele nævnte Strækning, men sætte Kræfter og Flid ind »paa de Steder, hvor Fornødenhed det gandske udkræver,« »her forefaldt ligesaa paa hver Tønde Hartkorn noget mere end 1 $\frac{1}{2}$ Favn af meget ond Vei, dobbelt derimod af mindre ond Vei.«

I Sønder Omme var der en Kro, om hvis Privilegium Øvrigheden 1797 siger, at det vistnok »er personel for en forrige Ejer, men hvad Aar og Dato, eller hvad videre Bestemmelser, der ere tilføjede dette Privilegium, kan jeg ikke opgive, da det ikke nogensinde er mig forevist.« »Jeg ved ikke af, at nogen Kro i Nørvang-Tørrild Herreder siden 1778 er som ufornøden nedtaget.«

Lindeballe havde ogsaa en privilegeret Kro. Den blev nedlagt ved et heldigt udført Kup, en Gang en Ejer havde afhændet den til sin Svigersøn, og denne drev Kroen uden at have faaet det personlige Privilegium flyttet over paa sit Navn. Det var ved den Lejlighed, Uhe gamle Kro opstod i Vejkrødset, hvor Vejene til Farre og Amlund gaar fra Landevejen. Nu er jo ogsaa Uhe Kro nedlagt.

Det gjorde et stærkt Indtryk paa Folk, da man for et Par Slægtled siden saa Tidens største Jordarbejde, Vejenes Grundforbedring og Retningsregulering, skride frem. Maaske ogsaa de unge Mennesker, som i disse sidste Aar er Vidne til det i Virkeligheden imponerende Foretagende, der nu finder Sted med Vejenes Overfladebehandling, naar 60—70 Somre er gaaet, vil

kunne huske og fortælle, hvad de saa gjort for at lette dem Kampen mod Afstanden. Kan hænde Oplevelsen glider ud i Bevægelsens vældige Strøm. For de gamle var fast Bund under Fod og Hjul ved Hjælp af Sten og Grus, Stenkister og Broer intet mindre end Epoke. De huskede, at Vejen blev jævnet for dem, glemte aldrig Amtsvejnspektør Kidde, der lagde Dæmninger over Sumpe, gennemskar Bakkedrag, eller Amtsvejnspektør Schmidt, som gjorde vore Veje saa glatte, at Vejlevejene kendtes over det ganske Land. Folk saa jo ogsaa, hvorledes gode Veje forhøjede Ejendommenes Værdi i det paagældende Strøg.

Thue Madsen i Lindeballe fortalte tit, at før havde Beboerne i Ringive og Lindeballe haft fuldt Læs i 3 Tønder Rug og et Par Skæpper Kartoffler til Vejle — Kartofflerne skulde med, for at Turens Udgifter ved Salg af Kartofflerne kunde blive dækket, saa Pengene for Rugen kom ubeskaarne hjem. Nu kunde man efter Vejenes Istandsættelse have 4 Tønder Rug, ja somme Tider 5 Tønder, hvilket smigrede Kidde, gav ham Opmuntring i Anstrengelserne; derimod fortsatte Gadbjergerne med kun at læsse 3 Tønder Rug paa en Vejlerejse — til Kiddes store Harme, den han uden Betænkning udtalte overfor de letkørende Mænd, der ikke ret skønnede paa, hvad godt man havde gjort imod dem.

En Forandring blev nødvendig, da Vejbanen byggedes fast: man maatte have Jernringe om Hjulene — en lidt kedelig Bekostning lige i Øjeblikket, men naar den var overvundet et helt stolt Syn og en ganske rar Betryggelse. Saa længe Vejen henlaa i Græs og Sand, fandt man ingen Anledning til at bruge jernringede Hjul under Vognen. Med Undtagelse af den korte Strækning Trædballe—Vejle kørte man i løs Sand,

Græs eller Lyng fra Sønder Omme til Vejle. Ved Sofiesminde kunde Vandet fra Fjord og Enge ofte i Efteraar og Vintertid staa højt over Vejen, saa Bønderne maatte overnatte i Vejle. Over Tøsby Hede var ogsaa blank Sø. Hvis kørende Folk kendte Oehenschlägers Sang fra 1802 vedrørende Strandvejen Nord for København, kunde de jo have istemmet: »Saa langsomt i Sandet vi drager afsted, imens ruller Vandet ved Hestenes Fjed.« Der ligger ingen Beklagelse i Digterens skønne Strofer. Man kendte ikke bedre Veje, savnede derfor heller ikke saadanne. Den Trøst, man havde behov, fandt man i Kroerne. Det var Kroernes gyldne Tid, de privilegerede som de uprivilegerede. Tæt laa Rækken ved alfar Vej — Bredsten og Tøsby kommer til de allerede nævnte. Lille Fortjeneste, sikker Fortjeneste: stor Omsætning.

Vi vil nu følge Sønder Ommevejen og se, hvad der er ændret ved dens Løb. Som Retningen fra første Færd i væsentlig Grad var bestemt af Terrænets Former og Jordbundens Art, fast eller sumpet, havde den naturligvis i Lighed med hver anden Vejlinje talrige Sving, som Reguleringen rettede ud, saa godt det lod sig gøre.

Over Heden gik Vejen saa nogenlunde lige ud. Ved Langelund Vandmølle førte Sporet over Aaen og fulgte dennes Nordskraaning gennem Ringive Sogn til Ringive Kirke, hvor Aaen atter overskredes. Den oprindelige Linje undgik dog nok disse to Vandgange, der ikke behøvedes, naar Færdselen holdt sig paa tørt Land langs Aaens Sydside. Det er formentlig først efter, at Langelund Møllebro og Broen ved Ringive Kirke blev lagt, Vejen førte Nordlinjen. Videnskaberne Selskabs Kort har den søndre Retning. Paa den anden Side kan man ikke være blind for, at en mæg-

tig Færdsel er gaaet om ad Gammelby Nord for Aaen. Saavel i de dyrkede Agre som Heden ind mod Ringive Præstegaard ses mange dybt nedslidte og sideordnede gamle Vejspor. Fra Ringive Kirke søgte Vejen opefter Uhe, fordem Sognets største By. Man kan undres over, at Sognekirken er placeret Nord for Aaen, saa Folkene i Uhe blev tvungen til at gaa i Vandet, hver Gang de søgte Kirken. Sønder Omme Kirke ligger ganske tilsvarende, Hoven ogsaa, og ser vi videre ud i Vestjylland, vil vi baade i Syd og Nord finde samme Fænomen. Sagen kommer os ikke ved her, men i Forbigaaende noteres, at der ligger et interessant Problem gemt i dette Forhold.

Fra Uhe Kro fulgte Vejen omtrent nuværende Retning til Pinsebakken Vest for Lindeballe By. Ud af Lindeballe By kunde den rejsende vælge mellem to østgaaende Sving udenom det foranliggende lidt vanskelige Terræn. En nordlig Vej snoedes om ad Grønbjerg Bakkeseide og ned gennem Grønbjerggaard henad Bakkedraget langs Sydsiden af Sleskodal. En sydlig Vej drejede over Kræmeragre ned forbi Holmsgaard mod Tykhøjet, der, før Staten købte Arealet, var gammelt Ege- og Bøgekrat. Her samledes de to Veje og tog Retning efter Tøsbyhede. Mads Jensen, Klausholm, har gjort opmærksom paa en Mængde forladte Vejspor gennem Tykhøjet Krat; det er dels Sønder Omme—Vejle Vejen, dels Resterne af en Vej fra Give over Vester Smidstrup til Rostrup. Fra Tøsby til Gammelby og Balle »Høvbjerg« er ikke sket synderlig Ændring. Ved Balle »Høvbjerg«, hvor der trivedes en Smugkro, fik Vejen et vestligt Sving, førte saa ind gennem Balle By og mandede ud i nuværende Vej ved Maltgørieriet. Mellem Bredsten og Kærbølling fastholdtes Lejet, men omkring Kærbølling er sket stor Forandring. Før gik

Vejen ned om Kærbølling By til Kvak Mølle, hvilket medførte den næsten uovervindelige Vanskelighed baade ned og op ad Kærbølling Bakke, der voldte, at Adgangen til Vejle følte saa plagsom. Stigningen var meget betydelig, men desforuden havde Færdselen et bundløst Lerælte at overvinde, og da talrige Kildevæld fra Bakkesiderne og Vejkanten flød ud over Banen, frygtedes Kærbølling Bakke allermest i Frostperioder, i det hele var Partiet her betragtet som stærkt hindrende for Forbindelse mellem det vestlige Opland og Vejle. Skulde man nedad, bandt Kuskene Hjulene sammen, saa de slæbte, for at Hestene bedre kunde holde Køretøjet. Hertil kom Stedets ilde Rygte i ældre Tid. Folk vestfra var aldrig trygge for Overfald, og de tog derfor ogsaa gerne »en Slagvol« med paa Vejlefærden, den stærke Egespire gjorde tit god Tjeneste i mørke Nætter.

Ved Kvak Mølle førte Vejen gennem Møllegaarden. I Skibet drejede den mod Nord efter Sælde-Knabberupbakkerne. Videnskabernes Selskabs Kort har Svinget ved Skibet Kirke, gamle Folk fortalte, at Vejen gik fra ved Kroen. Begge Dele kan være rigtigt, tidligst det store Sving, senere det kortere — eftersom Vandstanden i Engene og tilgrænsende Jordsmon blev lavere. Udfor Kølholt fandt Vejen ind i det nuværende Spor omtrent. Under Bakkehældet var jo intet Valg muligt, men tidligere gik Vejen forbi Sofiesmindes Have ind i Byen ved Geddebro. Vejs Ende er naaet.

VANDEL—BREDSTEN—VEJLE

Hans de Hofman siger 1786, at Landevejen »fra Vejle til Nørup, 2½ Mil, er Vejen til Ribe og Vester Kiøbstæder«. Nu kalder vi den Vejle—Varde. Da det saa afgjort er Landet, der finder ind til Byen, holder

vi fast ved vort Princip: begynder udefra — i dette Tilfælde ved Vandel, »en ikke ubetydelig By«, som vor gode Ven, Mogens Jensen i Vandel, gerne sagde.

Vandel var tidlig bebygget. Foruden Gravhøje af Egnens almindelige Højtype har her ligget en Storstensgrav. Vej gik ind mod den store og nære Kulturplads ved Randbøl og videre over Vester Lihme til Bredsten over Nørup; til Vandel kom Vejen vestfra over Grindsted, Grene og Plougslund. Vidensk. Selsk. Kort har denne Linje. Men snart efter er der brudt Bane over Billund ind i Vandel By og derfra lige ud efter Gjødding Mølle og direkte til Bredsten Kirke. Randbøl og Bredsten Sognes Matr. Kort viser dette Stræk. Man kunde ogsaa vælge et nordligere Sving omad Engelsholm over Engelsholm Mark til Balle.

ALMSTOK—EGTVED—KOLDING

Den sydligste af de tre gamle Tværveje fra Vest- til Østkyst peger mod Kolding og fører over Randbøl Hede. Ved Almstok kommer vi ind i Vejle Amt, passerer St. Rygbjerg, Nymølle, Egtved, Bølling, Vester Nebel og fanger de ved Bramdrup forenede nordfra kommende to Koldingveje et kort Stykke Syd for sidstnævnte Punkt. I store Træk er ældre og yngre Kort samstemmende om denne Linje. Studier i Marken kan vel med Hensyn til Almstok—Egtved—Koldingvejen ligesom ved alle andre længere Vejlinjer paavise ændret Leje paa visse lokale Steder, men Midten ligger fast, idet Egtved er en ældgammel og yderst vigtig Boplads, som Færdselen altid har sigtet efter, og som den forresten ikke kan komme uden om paa Grund af Terrænformerne omkring Nymølle—Egtved, og da saavel Udgangspunkt som Endemaalet er givet, histo-

Rygbjerg Runesten.

Wm. Berthelsen fot.

risk og geografisk, bliver det ikke store Detailler, Tidens Forskydninger viser os.

Væsentligst er Ændringerne langs Vejens første Af-snit, hvor Vejen gaar over gammel Hede; længere nede mellem Egtved og Kolding har Bebyggelsen været saa tæt, at den har kunnet fastholde Vejretningen.

Naturligvis er den paafaldende snorlige Linje over Randbøl Hede kunstig trukket, d. v. s. ikke oprindelig. Mellem Almstok-Lokaliteten og et Punkt kort Nordvest for Vorbasse Studevejs Afgang gik Vejen tidligere i en Bue lidt mere i Vest. Og mellem St. Rygbjerg og Spjarup tog Vejen, før Regulering og Grundforbedring fandt Sted, ligeledes et Sving til Siden mod Syd ned om Mosen Øst for Mariasnaade.

Landevejen, hvis Forgreninger over Grindsted i Vest fører til Varde og Hjerting m. v., blev reguleret og ombygget omkring 1874. Ved denne Lejlighed var det, at ofte nævnte St. Rygbjerg Runesten blev fundet.⁸⁷⁾

Til den nye Vej skulde der skaffes Mærkesten, og en Stenhugger, som havde faaet dette Hverv overladt, købte den store Sten, enhver i Egnen nok kendte, paa St. Rygbjerg Mark nær Viborg—Ribevejen. Han skulde have en vis Betaling for hver Mærkesten, han huggede ud af den. Stenen laa paa Toppen af en lille Høj kort Syd for Vejen. Ejeren ønskede Stenen solgt, da han tænkte paa at opdyrke den omliggende Lynghede og overpløje Højen. Stenblokken lod sig ikke fjerne og blev derfor kløvet i flere Stykker, som den laa. Først efter at den var helt gennemkløvet, og Stykkerne blev væltet op af Hullet, opdagedes det, at der var Runer paa den nedadvendte Sideflade. Da Indskriften konstateredes, skete der Indberetning til Amtet, og Stenhuggeren standsede Arbejdet med de Brudstykker, hvorpaa Runerne fandtes, men desværre fortsatte han Sønderdelingen af Stenens indskriftsløse Del. Imidlertid havde Amtsvejsinspektør Kidde faaet Underretning om Fundet, og takket være hans virksomme Interesse fik Ødelæggelsen ikke et endnu større Omfang.

Undersøgelse af Højen gav til Resultat, at man fandt en Del Knogler, formentlig hidrørende fra en ung Kvinde. Samtlige Enkeltheder forenede sig i dette, at Graven og Stenen hører nøje sammen, at altsaa den Kvinde, til hvis Minde Stenen er rejst, er den, hvis Ben findes i Graven. Som Helhed lyder Indskriften saaledes: Tove Bryde rejste denne Sten efter sin elskede Torgunn. Meget længe monne diser Brydens Stave leve. Runestenens Indskrift henføres til Aar ca. 950.

Hvor beklageligt det end er, at St. Rygbjergstenen saaledes blev skamferet, maa man dog glædes over, at den ikke ganske gik til Grunde. Den forreste Side med Indskriften lod sig atter samle og nogenlunde istand-

sætte. Men en Del af den prægtige Granitblok er altsaa borte, brugt til Vejsten. Som Runestenen henstaar nu, bærer den da Vidne om ilde Medfart. Alligevel er den et af vort Lands sjældneste Mindesmærker. En Sti fører fra Landevejen hen til Runestenen paa Højen.

Kort Syd for Landevejen mellem Almstok og Rygbjerg ligger den nu fredede Rest af Randbøl Hede.

Uldum—Vejle.

Det var — forstod vi — C. Dalgas' bestemte Indtryk, at Vesteregnens Veje ved Aar 1826 hindrede Færdse-
len, kort sagt.

Men kommer vi til Østeregnen, viser sig et helt modsat Forhold. Her »ere alle Hovedlandevejene, selv den vestlige fra Colding til Viborg, meget vel vedligeholdte og have i de sidste 5 til 6 Aar modtaget vigtige Forbedringer, saa at ikke ubetydelige Strækninger i flere Henseender kunne sættes ved Siden af vore Chausseer. Reisende, som i de foregaaende Vintre ere komne fra Sjælland, have forundret sig over her at støde paa Veje, som de fandt langt bedre end de, der føre til selve Hovedstaden.«

Vi har ganske vist ingen Chausseer. Det kan ogsaa være det samme. I den tørre Aarstid er gode Græsveje mindre trættende for Heste og slider mindre paa Vogne.

Vejle—Uldumvejen var i sin Fortsættelse den gamle Vej mellem Vejle og Skanderborg; fra Uldum gik en Sidegren over Tørring til Hundshoved Syd for Nørre Snede, hvor Færdselen gled ind i den store Viborgvej.

Det første Stykke fra Vejle By gik op over Bakkehældet ad Grundet Hulvej og videre i Nord frem mod et Punkt Øst for Hornstrup By, derefter til Lindved og Uldum. Strækningen har aabenbart været temmelig vanskelig at holde farbar. Gang paa Gang omtales den

som en særlig »ond Vej«. Skønt Birkedommeren i Vejle 1757 ved Hjælp af en Del »aparte antagne Arbejdere dog fik den indgrøftet, var (den) i sidst afvigte Vinter (1763) aldeles inpassabel paa nogle Stæder, da baade Arbejdet alt for sent blev gjort første Gang saa og siden den Tid har lagt hen, uden nogen Forbedring til Vedligeholdelse derpaa er skeet, da jeg ikke har vidst hos hvem jeg sligt har skullet paastaa.« Saa snart han fik at vide, at Tilstanden var saa daarlig, formaaede han de Grejs Bymænd til at reparere de værste Stykker; egentlig kunde det ikke fordres af dem, da deres Part af Vejen gik over Grundet Mark. At man ogsaa i hin Tid skar fra og lagde til ses ved en Lejlighed, hvor det oplyses, at »paa Grejs Mark blev en kort Agger til Veien indtagen, og derfor fik vedkommende i Mindelighed af de øvrige Beboere der i Byen igjen fornøjelig Vederlag an- og udvist, da den i det Sted forladede Vej ikke kunde være ham til nogen Nytte«; desforuden fik han en »mindre vedbørlig Erstatning«.

Om Uldum Kro handler et Fæstebrev, som Cancellie Raad Andreas Bjørn til Rask Hovedgaard udstedte 8. April 1778.³⁸⁾ Han gør vitterligt, at han »hermed stæder og fæster til Morten Jensen, Barnfød i Smidstrup Bye paa Refstrup Gods, da han nu herpaa Godset med sit Frihedspas er indkommen, hvorpaa der attesteres, at han for Sessionen har været præsenteret og formedelst Udygtighed casset, en mig tilhørende Gaard i Uldum Bye med dermed hørende privilegeret Kroe og Værtshus, som Salig Thomas Pedersen sidst beboede og fradøde, hvilken Gaard der staar for Hartkorn 3 Tdr. 5 Skp. 1 Fj. 2 $\frac{1}{2}$ Alb. med vedhørende Kroe og Værtshus samt med dens rette Tilliggende i Mark og Bye han nu straxen maa antage, nyde, bruge og sin

Livs Tid i Fæste beholde paa Condition, at han ægter Enken paa Stedet og udbetaler alle paa Boet hæftende bevislige Fordringer samt betaler udi Colding Amtsstue den efter Privilegiummets lydende gaaende Afgift 8 Rdlr. aarlig inden Nyt Aars Dag, Item til hver Aars Mortens Dag Landgilde atten Rigsdaler, gjør 3 Reiser aarlig ligemed de andres Gaardbesiddere i Byen, da han for andet Hoveri at gjøre er befriet, saa og at han Gaarden reparerer og i god Stand holder, Kroeriet og Værtshuusholdet efter Privilegiummet forsvarlig vedligeholdes, Jorden rigtig dyrker og driver, som det sig bør, samt svarer og udreder alle Kongeskatter og Contributioner udi rette Tiider. Paa forestaaende Vilkaar maa ovenbemeldte Morten Jensen bemeldte Gaard og Værtshuus udi Fæste beholde, eftersom han nu har udbetalt mig den accorderede Indfæstning med Et Hundrede Rigsdaler, naar han i øvrigt holder sig Hans kongl. Majts. Lov og Forordninger vedbørlig efterrettelig, samt forbliver mig og mine Befuldmægtigede høørig og lydig, alt under hans Fæstebrevs Forbydende.« — Kroen brændte 1788.

Det var den Vej, en Ætling af Anders Sørensen Vedel, Præsten L. M. Vedel, rejste 1806 »fra Hvirring til Vejle forbi adskillige Byer og Herregaarde; alting røber Flid og Velstand. Hornum har en stor Skov paa venstre Haand, Uldum Kirke i Nærheden en stor Mose. Enge og Bække. Flere Steder staar Vejvisere med Paaskrift, hvor man skal køre til den eller den Købstad. Landevejene er meget ypperlig vedligeholdt.«³⁹⁾

Da »den ny Horsensvej« anlagdes (paabegyndt 1816, færdig 1840),⁴⁰⁾ fik Vejen det nuværende lige Løb fra Lindved—Hornstrup ind i Horsensvej Nordøst for Vejle Bygrænse.

Horsens—Vejle.

Terrænet langs Østkystens Længdevej har ikke de mange Mærker af gammel Færdsel, som vi saa tit traf paa vor Vandring ind i Landet og visse andre Steder. Men derfor kan Vejene godt stamme fra saare fjern Tid. Jorden fik blot ikke Lov at ligge ledig hen her, hvor den kan give megen Frugt og skal nære en tæt-boende Befolkning. Efterhaanden som gentagne Vejforordningers Krav om Indgrøftning, Stenbelægning o. s. v. opfyldtes, og Vejbanen tog fast, blivende Skikkelse, lagdes forladte Sidespor til det dyrkede Areal, udviskedes for vort Syn. Kun i Skove og snævre Dalsoninger blev tabte Hulveje stundom liggende uan-grebne af Plov og Harve. Slet ikke kan vi vente mange Oplysninger fra Studier i Marken langs Horsens—Vejlevejen, der tidligt blev reguleret og ombygget, idet Vejforordningen af ¹³/₉ 1793 — den Lov, ikke mindst det jyske Vejnet kom til at hvile paa — netop fører dette Led af Østvejen Aalborg—Snoghøj og Aalborg—Kolding i Forgrunden blandt jyske Veje.*)

Mellem Horsens og Ølsted Aa er der ikke sket nogen større Ændring i Vejens Løb fra ca. 1770 til nu. Stykket til udfor Ølsted By havde derimod et langt-rundende Sving i Nordvest, ligesom nogle Smaabuer paa Afsnittet forbi Rimmerslund til Hedensted nu er rettet ud. Kort Syd for Hedensted, hvor der dengang laa et større Skovstykke, gik en Vej fra til Engum. Heden-

*) Allerede 1682 var der udstedt kgl. Brev til »alle Amtmænd«, at eftersom »Vejene paa adskillige Steder befindes hel ilde anlagte og da især Hovedvejene i Jylland, navnlig fra Snoghøj til Ribe igjennem Colding, desligeste fra Ribe til Aarhus gjennem Horsens, item fra Ribe til Viborg, hvor ikke enten Jordens Beskaffenhed, Broer og deslige det nødvendigen udkræver, at Vejene da med al mulig Flid kunde forkortes og gaa lige frem, for at derved al unødigt og vidtløftigt Omkjørsel kunde afskaffes«. 1692 bestemmes, at der for hver Mil »gøres en Pille eller Mil-Støtte af huggen Kampesten«. (C. L. Paulsens Manuskript i Rigsarkivet vedrørende Vejræsen.)

sted—Bredal havde lidt nordvestligere Retning end i vore Dage, og Syd for Bredal gik Vejen ogsaa længere mod Vest.

Det vanskeligste — og derfor mest omlagte — Vejstykke var jo Nedgangen til Vejle By. Udtryk som »den nordeste Vej«, »den nordeste gamle Hule« og lignende Variationer tilkendegiver tydeligt, at her er sket Skifte flere Gange. Naar en Hulvej var slidt altfor dybt ned i naturlige Bakkekløfter, og Pladsen ikke muliggjorde nyt Spor ved Siden, maatte man se at finde et andet Sving for Passagen. Set fra Vejlesiden fulgte den »allerældste Horsensvej« »Sænkningen mellem Bakkerne og har derefter slynget sig Sonden og Østen omkring Romsgaards Mark i nordøstlig Retning,« siges der i »Vejle Bys Historie«. Og siden: »Gammel Horsensvej, der ogsaa betegnedes som »Vejle Borgeres Kiøbingsvej ind i Bjerre Herred«, dannede altsaa det gamle Skel imellem Vejle Bys Mark og Romsgaardens Mark, idet den gik lige Sonden om Romsgaard, Østen om »Roms Leje« (o: den gamle Boplads for Landsbyen Roum), hvorefter den sænkede sig ned i den store Slugt, Egernhulen, neden for Høgholt, hvor den gamle Vej kan paavises den Dag i Dag.«

Det maatte jo være færdende Folk op og ned ad denne og de andre besværlige Vejleveje en stor Trøst, at samme var saa kønne, æstetisk set. Vedel fremhæver det tætte Grenehæng ud over Vejbanen, hvis Sneglegang giver Anledning til mærkelig Rundkørsel. Nedturen er meget stejl, »hvorfor man har været nødsaget til at lægge og befæste Risbøge paa flere Steder i Vejen for noget at hindre Vognens Fremilen; men alligevel er det rædsomt at køre ned, især paa de Veje, som kommer fra Kolding og Jelling. Det er sandelig et sjældent romantisk, ubeskriveligt Syn at køre igen-

nem disse Hulveje, hvor man for lutter Hulveje og Buskvækst ikke kan øjne Dagens Lys ovenfra. Besværligt er det for Byens Indvaanere at komme til deres Markjorder, og naar man tænker paa Korn- og Hølæs, som der skal nedkøres, og Møget, som derigennem skal opføres, er det vist nok møjsommeligt.« . . . »Den sidste Gang jeg var her (1804), arbejdede mange Mennesker paa en prægtig hvælvet Stenbro over den store Aa, som vilde koste — ja, jeg tør ikke nævne den store Sum — og Vejen blev anlagt i lige Linje henimod den stejle Banke; men det vil koste mange Penge.«

Bjerre—Hatting Herreders Veje.

»I Bjerge og Hatting Herreder er Vejene, for 4 Aar siden, bragt i en fortræffelig Stand, og med den største Fornøjelse gennemrejser man nu denne, i fordums Dage næsten ufremkommelige Egn.« Ordene er C. Dalgas', Tidspunktet 1826.

Udgangspunkterne for de gamle Bjerre-Herredsveje er Klakring og Fakkegrav, hvortil der var Færgefart fra Bogense og Trelde (Fredericia). Herom se Johan Hvidtfeldts Afhandling i Vejle Amts Aarbøger 1932, S. 113—134.

Joh. Meiers Kortskitse over den gamle Kulturegn mellem Horsens og Vejle Fjorde viser Vej fra Klakring til Refsgaard i Raarup Sogn, herfra drejer den i vestlig Retning og fører over Ørum mod Daugaard. Længere naar Joh. Meiers Kort ikke, men Vidensk. Selsk. Kort viser os videre: Assendrup—Bredal—Vejle eller — den Linje er ogsaa mulig: Assendrup—Bredballe—Vejle.

Fakkegravvejen til Vejle gik over Stouby, Gravensgaard, Ørum, hvor den stødte til ovennævnte Klakring—Vejlevej.

Men fra de to Færgesteder kunde Folk ogsaa komme til Horsens. Efter Joh. Meiers Kort gik Vej fra Klakring over Refsgaard og Bjerre sydind i Horsens; fra Fakkegrav var Retningen: Stouby By og Kirke, Hornum, Bjerre, hvorfra den fulgtes med Klakring-Linjen over Tyrsted ind i Horsens.

Meiers Kort viser en Vej mellem Herregaardene Møgelkær og Boller.

Det skitserede Vejsystem ser paa Kortet udmærket fast og formaalstjenligt ud, var det ogsaa i Virkeligheden. Landskabet blev delt pænt mellem Horsens og Vejle. Men eftersom Færgeforbindelsen baade paa Klakring og Fakkegrav smuldrede bort, afstumpedes Vejnettet — navnlig mod Bjerre Herreds Sydøstside langs Vejle Fjord.

VEJLE—KOLDING

Over Vejle Sønderbro gik Færdselen mod Kolding og Snoghøj. Vi mødte før Broen omtalt 1804 af Vedel, som ogsaa sagde, at Vejstykket mellem Sønderbro og Bakkerne blev gjort i Stand, hvilket vilde »koste mange Penge«. Det var nok ikke første Gang, man her havde stort Arbejde for; 1631 agedes 61 Læs Sand og Sten paa den synkende Engbund. Under »Bjergene« delte den sydgaaende Trafik sig i Øst og Vest, til Snoghøj og Kolding. Koldingvejen svingede brat i Syd, hvor »De gamles Hjem« nu ligger, og førtes saa op over de høje Bjerge, som Vejle-Bakkerne ofte kaldtes i gamle Skrifter. Vejen var stenlagt og havde dybe Grøfter paa begge Sider; Rester heraf ses endnu i det øvre Afsnit. Historikeren og Sprogmanden Chr. Molbech skildrede Koldingvejen 1813, idet han drog ud fra Kolding en Sommermorgen og ved Aftentid naaede Vejle.⁴¹⁾ »Efterhaanden som man kommer Byen nærmere, bliver

de skovklædte Bakker mere og mere høje og stejle, og Udsigterne imellem dem mere mangfoldige og forunderlige. En stor og vild Natur indeslutter den Rejsende paa alle Sider. Snart er man ved Foden af en mægtig Banke, saa stejl, at man undrer sig over, at danske Heste kan trække op og ned ad den Stundom skyder Banken sig paa den ene Side af Vejen ned i en brat Styrtning, imedens paa den anden en stejl Væg rejser sig højt i Vejret, ved hvis Fod en Kildebæk med rislende Vand rinder ned ad Bakken; og gamle, høje Bøge rager frem med Toppen tæt ved Vejen som Smaabuske. Jeg fandt saaledes her mangen virkelig Bjergscene, og kun den herlige Løvskov mindede om det elskede Fædreland. Uformærkt nærmer man sig Byen paa denne tryllende Vej«

Det kneb virkelig tit de danske Heste at trække op og holde tilbage nedad. Galt gik Farten baade den ene og den anden Gang. Det var jo ikke altid Vejle-Borgere gjorde Tjeneste, som da Frederik V 1749 passerede Stedet, og nogle behjertede Mænd gik bag Vognen og holdt igen under Kørslen ned mod Vejle.

Molbech siger, at mellem Almind og Vejle har han næsten hele Tiden rejst i Skov; den begynder i Nærheden af Almind og »med nogle Afbrydelser af bare Sletter og enkelte Hedepletter vedvarer den lige til Vejle.« I Skoven nær Almind stødte Molbech »ganske uventet« paa en Galge, »den første jeg nogensinde saa, og maaske den eneste, man i hele Landet vil finde.« Og ikke længe efter, medens han endnu undredes over dette »Retfærdighedens forældede Højsæde«, fik han »paa venstre Haand af Vejen« Øje paa »en Stejle med sit Hjul — og nu begyndte det virkelig at gyse lidt i mig,« og han var ret glad ved, at det endnu var højlys Dag.

Den romantiske Forfatter finder Anledning til overfor sine Læsere at fremkomme med en Undskyldning, fordi han nævner saa grim en Ting som den Almind Galge. Han siger, at evige Idyller bliver man jo ogsaa ked af, og naar man vil rejse med aabne Øjne, maa man lige saa vel se paa en Galge ved Vejens Kant som paa en opdukkende Nymfe eller Gratie. Af disse har han ingen truffet i Jylland, »men den livløse Natur har holdt mig skadesløs for Savnet af levende Skønheder.«

Barskt træder os Virkeligheden i Møde ad denne Vej med Navnene Blaakjær Skov, hvor Dragon Niels Kjeldsen kæmpede sin Enekamp mod en overmægtig Fjende, og i Viuf, hvor et Fund under Grønsværet minder os om Svenskekrigens strenge Tid.

Det var den 20. Marts 1868, da Gaardejer H. J. Ravn i Viuf og hans Tjenestekarl Niels Jensen pløjede et hidtil ødeliggende Stykke lavt Engjord, bevokset med Pil og Ellekrat. Plovjernet kastede en hel Skat af Sølvtøj og Mønter op; indviklet i et uldent Tøj, maaske Strømpekaft, laa Tingene: 32 Stk. Sølvmønter, 5 store og 9 smaa Brudstykker af Sølvlænkebælte, 18 Sølvknapper, 9 Maller af Sølv, 1 Hægte og Malle af forgyldt Sølv, 1 forgyldt Sølvrosette o. s. v. Der havde stadig paa Gaarden været Sagn om, at en Skat skulde være nedgravet paa den Egn, og Sagnet kan føres tilbage til Svenskekrigen 1657—60, da Gaardens daværende Ejer, en Smed, paa sin Dødsseng lod falde de Ord: »3 Skridt fra den store Pilebusk«, men døde uden at fuldføre Sætningen. Hans Udtalelse antoges stedse for at have Hentydning til en nedgravet Skat og har fremkaldt mange Forsøg paa at finde den. Sagnet tilføjer, at bemeldte Smed skal have staaet i særdeles godt Forhold til Fjenden, hvilket bevirkede, at hans Ejendom skaanedes. De 32 Sølvpenge bestod af 28 hele, 1 halv Spe-

cie, 2 XII Skilling og 1 IV Skilling; den ældste var fra 1606, den yngste fra 1652.⁴²⁾

Kolding Landevej fik moderne Skikkelse omkring 1840.

Vejle—Snoghøj.

Som Floden, der mægtigt svulmer, naar den møet af Tilløb stiler mod Udladning i aabent Hav, skulde Vejen Vejle—Snoghøj bryde sig bred Bane gennem Landskabet ned efter Lillebælt. Den har troeligt fra Nord indtil nu samlet i sig alle Vestens og Østens Veje, og paa det sidste kommer endda flere ind i Lejet, baade fra Kolding- og Fredericiakanten. Grenene er mange, men Stammen faar ikke Lov at vokse naturligt ud til Siderne. Klempt sammen mellem Grøfter og Træer ligger Vejstykket, Jyllands Port. Færdselen maa finde sig tilrette, blive trang ad den snævre Vej. Vanskeligt har dette Vejafsnit altid været. Det fik særlig Betydning, da de gamle Færgesteder ved Vejle Fjords Nordside forfaldt, er selv gammelt og voksede stadigt i Vigtighed, eftersom Færdselen i stigende Grad valgte Snoghøj—Middelfart til Overgang mellem Halvøen og Fyn—Sjælland—Skaane.

1763 siger Amtmand Bülow i Skrivelse til Regeringen, at navnlig Ryttergodset har svært Arbejde med Landevejen her, men ogsaa Sognene er tyngede af Vejarbejde; f. Eks. er der i Elbo Herred over 20 Gange saa meget Vejarbejde som i andre Herreder — Torrild og Andst.

1764 udtaler Birkedommer Gaarmann, at Amtet i nogen Tid ingen synderlig Reparation har haft paa Landevejen uden mellem Vejle og Fredericia, hvor et Par Mils Vej »er inddelt imellem Brande, Tyregod, Rørbech (Vester), Nykirke, Give og Hvejsø Sogne, der ere tre miile og somme længere fra den den til-

delte Vejpart, paa den Maade at hver Tønde Hartkorn er tillagt $2\frac{1}{2}$ til 3 Favne efter Sogdenes Fraliggenhed og Vejens Beskaffenhed. Denne Vej er overalt 3 Favne breed og nu i den Stand, at den kan passeres, endskjønt den ikke er bragt til Fuldkommenhed uden paa de værste Steder, der bestaar af 4 Alen Stenbro og 5 Alen Jordvej«.

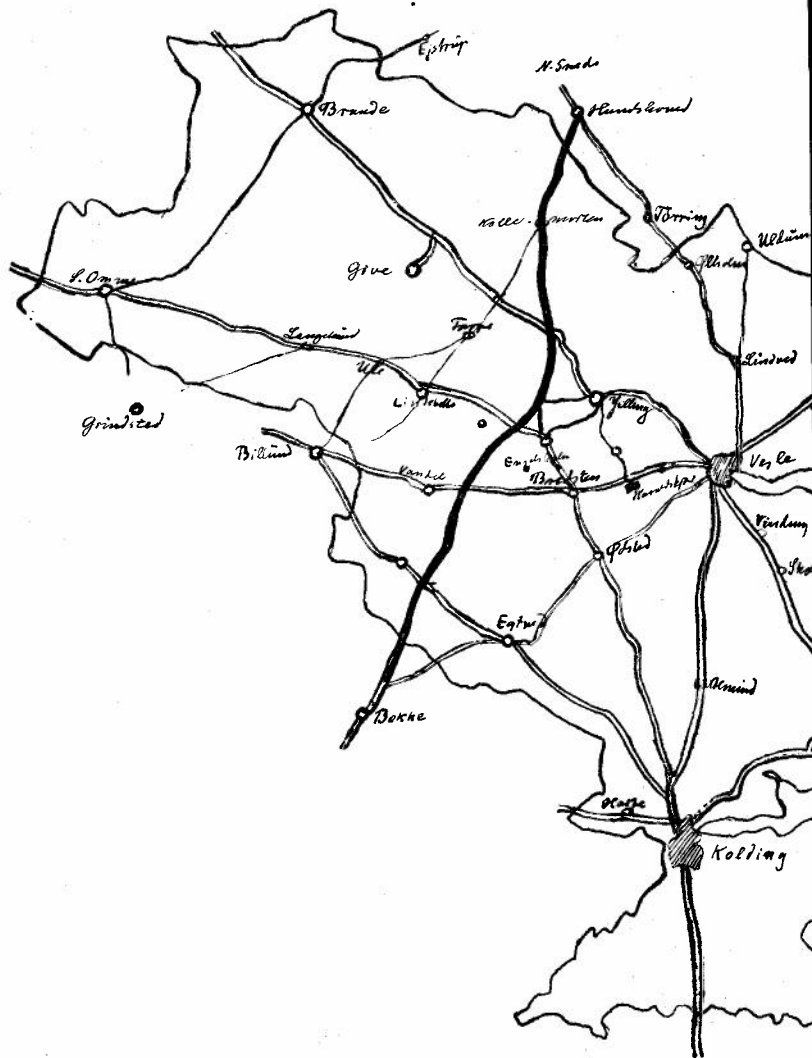
Det ses dog, at de fleste Vesteregnsbønder har faaet mere nærboende Folk til at udføre Vejarbejdet. Stenene til Reparationen blev tagne af forfaldne Stenbroer der i Egnen.

Gaarmann forestiller Amtet, hvor besværligt dette Arbejde er for Beboerne i Brande, Tyregod, Vester, Nykirke, Give og Hvejsel — »saa særdeles langt borte fra«. Han giver det Raad at stille Vedligeholdelse af Veje o. l. til offentlig Licitation; »for at ikke de dermed gaaende Udgifter skulde blive ganske utaaelige for Almuen, skulde der hvert Aar foretages en vis taalelig Strækning«.

Hvorfor netop Vejle—Snoghøj var saa slem en Strækning, forstaar vi let: megen Færdsel, leret Jordbund.

Allerede 1708 havde Biskop Jens Bircherad slaaet fast, at Vejen til Snoghøj var »en meget ond og besværlig Vej«. Han tog fra Viborg tidlig om Morgenen den 21. Maj 1708, hastede mod København til sin Moders Begravelse, »bedede paa et Par Timers Tid i Engsvang og kom om Aftenen til Snee, hvor Kroman- den lod sig, for hvis (hvad) jeg hos hannem bekom, saare vel betale«. Dagen efter fortsattes Rejsen »fra Snee til Steensgaard, et ved Balle beliggende Krohuus.« Derfra tog han saa ad den onde og besværlige Vej til Snoghøj.⁴⁸⁾

Helt anderledes lyder Molbechs Omtale 1813: »en af

Veje i Vejle Amt før og nu.

de yndigste Veje i Jylland.« Endnu den Gang har Egnen været meget skovrig. Molbech siger, at han kort

ovenfor Bakkerne ved Vejle kommer ind i lukket Skov, og med Mellemrum vandrer han i Skov og Krat til omtrent en halv Mil udfor Fredericia.

Dette Skovbillede bidrager ogsaa til at give Forklaring paa Vejenes periodiske daarlige Tilstand. Transport af Træ har nok ved Vintertid skaaret slemt ned i Vejbanens lerede Bund.

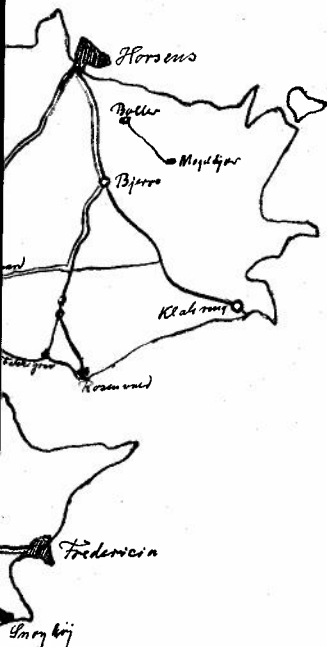
Med Hensyn til det videre om denne Vejstrækning henvises til J. J. Ravns Afhandling »Syn over Broer og Veje i Holmans Herred« og Landinspektør Johansens Kort i V. A. Aarb. 1932, S. 171—77.

Kolding- og Fredericiaveje.

Johannes Meiers Lokalskitse over Egnen mellem Vejle og Fredericia viser Vej fra Kolding til Snoghøj over »Hønneberg«; fra sidstnævnte Punkt til Fredericia; fra Koldingvejen gaar ogsaa ved Børup Vej frem efter Fredericia. Fra Fredericia fører en Vej til Trelde og ligeles fra Fredericia til Bredstrup.

Endvidere mangler vi endnu Ribevejs Indførelse over Harte til Kolding og »Kongevejens« Fortsættelse ud af Kolding By sydpaa.

Men disse Vejlinjer skal ikke følges videre i nær-

værende Afhandling, dels fordi dette Arbejde allerede er udført (se Axel Johansens: »Kongevejen og Adelvejen«, Vejle A. Arb. 1928, S. 218—232), dels fordi Landinspektør Johansen vil give Aarbogen en Skildring af Amtets sydlige Veje, hvad han har særlige Forudsætninger for at kunne gøre.

For Fuldstændigheds Skyld gøres opmærksom paa, at »Landeveje i Vejle Amt« i sit Anlæg ikke tilsigter en følgestreng Behandling af samtlige større Veje i nævnte Omraade. Landeveje og Landevejene er to Ting.

Hensigten har været i store Træk at fremdrage det ældre Vejnet i dets Vorden og Udvikling gennem Tid og Sted, at trække Linjerne ud, saa Forbindelsen mellem Maalene nær og fjern kun skimtes. Der er da hermed formentlig dannet et Grundlag, andre vil kunne bygge videre paa, idet Enkeltheder om Vej og Færdsel og Rejseliv meddeles. At faa Vejenes Historie klarlagt er en gavnlig Opgave. I sig selv ligger jo Vejene som Kulturens minderige Spor gennem vor Hjemegn ud i vort Land, og paa Vejene ser vi ret ofte bag svingende Kurs og skiftende Retning ud-og-ind, op-og-ned den faste, lige Linje, vi gerne vil øjne og følge i det store og hele — alt tilsammen.

En gammel fransk Forfatter udtalte i Vejreformerens Tid den Anskuelse: »Det er velbekendt, at de bedst dyrkede Egne er de, hvor den indenlandske Samfærdsel gaar raskest; thi uden denne maa Agerdyrkingen i de frugtbareste Egne ligge i Dvale, medens det utaknemmeligste Jordsmon snart bliver frugtbart, naar Samfærdselen er let.«⁴⁴)

»Gid Anlæg af nye Landeveje aldeles maa standse,« ønskede Carl Dalgas senere. En Gang var man tilbøjelig til at give ham Ret. Og nu lyder Krav om

mange Veje, brede Veje. Det sikre er her, at saa længe Menneskene bliver ved Jorden, er Vejene deres naturlige Bane for Bevægelse i den store Stil.

Vejle Amts geografiske Beliggenhed medfører, at vi faar al Landsens Færdsel over vore Veje — som før saa i Fremtiden. Kendskab til disse Veje er da paa-krævet. Et Bidrag i den Retning skulde ovenstaaende give.

Kilder og Henvisninger.

1. R. M.: En Gravhøj i Mørup, det nyfundne Solbillede; Jyllandsposten ²⁰/₆ 1918. Stenen findes nu i Nationalmuseet.
2. Rasmus Mortensen: Balders Offerplads, V. A. Aarb. 1919 og „Fra Vejle Vesteregn“, 1929. Jfv. Fr. Orloff i Vejle Amts Avis ⁷/₁₀ 1929.
3. Se ogsaa Marius Kristensen: Ribe Amts Runeindskrifter, „Fra Ribe Amt“, 1931.
4. „Coldinghuus Amtis Beskrivelse“, Kgl. Bibliotek.
5. Rasmus Mortensen: Randbøl Hede. V. A. Aarb. 1930 og 1931.
6. Marius Kristensens ovennævnte Afhandling.
7. Rasmus Mortensen: Midtjylland, V. A. Aarb. 1930.
8. Pakken „Seks Aars Kirkeregnskaber“, Jelling Syssel, Rigsarkivet.
9. Randbøl Sogns Kirkebog, Landsarkivet.
10. Svend Aakjær: Danske Stednavne fra Hedenold, Særtryk af „Dansk Udsyn“, 2. H. 1927.
11. Efter Evald Tang Kristensen.
12. Hugo Matthiessen: Hærvejen.
13. Johannes Meiers Kortmateriale findes paa Kgl. Bibliotek.
14. Blavius' Kort samme Sted.
15. Rigsarkivet.
16. Gaarmanns Indberetn. til Amtet ²⁰/₆ 1764, Rigsarkivet.
17. Præsteindberetning fra Gadbjerg-Lindeballe-Ringive 1690, Landsarkivet.
18. „Sommerbrev“ til Fyns Stiftstidende, Aug. 1866.
19. „Kollemorten“ udledes af et Naturnavn og Navnet paa den hellige Martin Bisp, til hvis Minde der ved Alfarvej ofte — navnlig i Udlandet — byggedes Kirker. Jfr. Hans Kaus Indberetning om Udgravning af Kollemorten Kirke-

- ruin (ved „Kirkedam“, N. Kollemorten), Nationalmuseets Arkiv.
20. Worsaae: Antiquariske Optegnelser, 1842, Nationalmuseets Arkiv, trykt i V. A. Aarb. 1927 ved H. Kau.
 21. Historien fortælles omtrent enslydende af flere ældre Mennesker i Egnen. Voldens Fredlysning skal skyldes Kongens Initiativ.
 22. Engtakseringsprotokol 785 og Markbogen Nr. 780, Matrikel-Arkivet.
 23. Vilh. la Cour: Oldtidsveje og Stednavne, „Fortid og Nutid“, 1923.
 24. Gaarmanns Indber. til Direktionen for nye Vejanlæg. Rigsarkivet.
 25. Vejle Amts Aarb. 1912.
 26. Samme 1922.
 27. Samme 1922.
 28. Kolding i Oldtiden; V. A. Aarb. 1928.
 29. Nationalmuseets Arkiv. Jfr. H. Kjær: Mindesmærker og Fund i Jerlev Herred, V. A. Aarb. 1912.
 30. Samme.
 31. Gaarmanns Indber., Rigsarkivet.
 32. Diverse Breve, Dokum. og Akter vedr. Krohold, Rigsarkivet.
 33. Samme.
 34. Hugo Matthiessen: Hærvejen.
 35. H. C. Bornebusch's Analyse; nærmere herom: Rasmus Mortensen: „Skoven før Heden“, Hedeselskabets Tidsskrift Nr. 3, 1933.
 36. Medd. fra Redaktør Ravn, Brande.
 37. Landsarkivet.
 38. „Indber. fra Amtmændene om Kroer i Jylland“, Rigsarkivet.
 39. L. M. Vedel: Indenlandske Rejser, 1806.
 40. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie.
 41. Chr. Molbech: „Ungdomsvandringer i mit Fødeland“.
 42. Nationalmuseets Arkiv.
 43. Biskop Jens Bircherods Dagbøger.
 44. Citatet anvendt som Motto i C. L. Paulsens: „Forsøg til en historisk Beretning om Vejevæsenet i Danmark“, Rigsarkivet.

DAUGAARD KIRKE

AF

MARIUS HANSEN

Daugaard Kirke er en af de ældste paa Egnen; den ligger frit og smukt over for Herregaarden Williamsborg og ved Landevejen, der i Øst fører ned imod Svends Mølle. —

Kirken har et anseeligt Ydre; den er rummelig og frembyder i sin Bygning megen Interesse. Oprindelig er den opført af Fraadsten i romansk Stil og med Loft; men senere i Middelalderens Slutning er den forandret en Del ved Indbygning af Hvælvinger, Udvidelse af Koret, Tilbygning af Taarn imod Vest og Vaabenhus paa Sydsiden, alt sammen af røde Mursten.

I Kirkens Protokol fortælles, »at den ældste Del af Kirken« — Skib og Kor — »er opført af en Slags kalkagtig, brungraa Materie, uden Muursten.« Nedskriveren har ikke kendt det hjemlige Byggeemne Fraadstenen, eller, som den ogsaa kaldes: Kalktuf eller Kildekalk, fordi den er dannet som Kalkaflejringer i vore Kilder; den benævnes ogsaa Fraadkalk, fordi den ligner hærdet Søskum eller Fraade. — —

Et gammelt sjællandsk Sagn¹⁾ fortæller, at Knud den Hellige i sin Guds frygt forvandlede Havskummet i Strandkanten til Sten (Fraad), da han bad Vorherre

¹⁾ Thiele: Danske Folkesagn I. S. 183.

skaffe ham til hans Kirker et Byggeemne, der kunde vare til Verdens Ende.

I Egnen omkring Vejle kaldes denne Sten ogsaa Fraadmoor; den brødes i sin Tid mange Steder og blev benyttet baade til Kalkbrænding og til Mergel. Det er muligt, at der endnu findes Lag af den i alle vore store Kilder.²⁾ Fraadstenen var ogsaa paa sine Steder af stor Betydning som Byggemateriale ogsaa ved Opførelsen af Kirker, og vi finder to store Grupper af disse Kirker i Egnene omkring Roskilde Fjord og her i Østjylland i Egnen mellem Horsens og Vejle.

»Den findes her anvendt ved enkelte af vore gamle Landsbykirker,« siger Becker;³⁾ »den bestaar af en porøs Masse, om hvilken Murmestrene erklærer, at dens Frembringelse er en fuldkommen Gaade. Trods sin Porøsitet er den dog særdeles varig.«

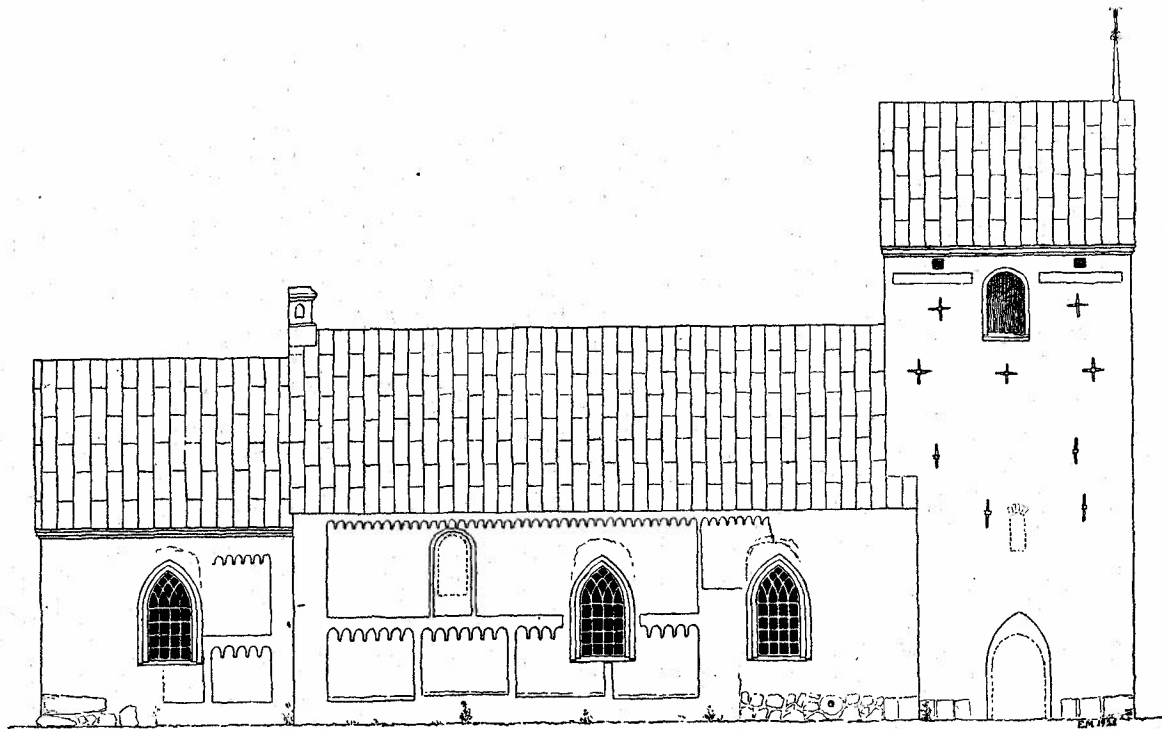
KIRKENS YDRE

Paa Langhusets nordre Side og til Dels paa samme Side af Koret findes en høj Sokkel med Skraakant, og en saadan har der uden Tvivl oprindeligt været paa hele den øvrige gamle Del af Kirken; men ved senere Ombygninger er den dels forsvunden og dels erstattet med smaa Mursten.

Allerede i tidlig Tid har der været foretaget større Ombygninger; saaledes er den vestlige Ende af Langhusets Nordside skalmuret med store røde Munkesten, der, saavidt det kan ses under Kalkningen, ligger i Munkeskifte og hviler paa en høj Fod af Granit. Hele Korets østlige Del er ogsaa ombygget med samme Materiale; men den senere gotiske Stil gør sig gældende i dette Parti.

²⁾ C. Eberling: Undersøgelser af nogle danske Kalktufarter.

³⁾ Orion II.

DAUGAARD KIRKE

Dagaard Kirke set fra Nord. Tegn. af Arkitekt Einer Mikkelsen.

De oprindelige Partier af Langhusets og Korets nordlige og sydlige Façader fremviser endnu en rig Udsmykning med flade Lisener, der danner Felter, som foroven sluttet af smaa Rundbuer. Saavel paa Langhus som paa Kor deles de høje Mure ved en vandret Frise af slige Buer i et nedre og et øvre Parti, og det sidste er holdt noget lettere i Arkitekturen end det første. Paa Langhusets Nordside er det nedre Parti delt i fire Felter, medens det øvre danner et større østligt og et mindre vestligt Felt. Af disse har det østlige Felt formodentligt oprindeligt haft to Vinduer, det østligste ses endnu til-muret, udvendig omgivet af en flad Indfatning; det vestlige Vindues Plads er optaget af et spidsbuet Støbejernsvindue i to Murstensfalse. Over disse False ses Spor af et ældre rundbuet Vindue, men næppe oprindeligt.

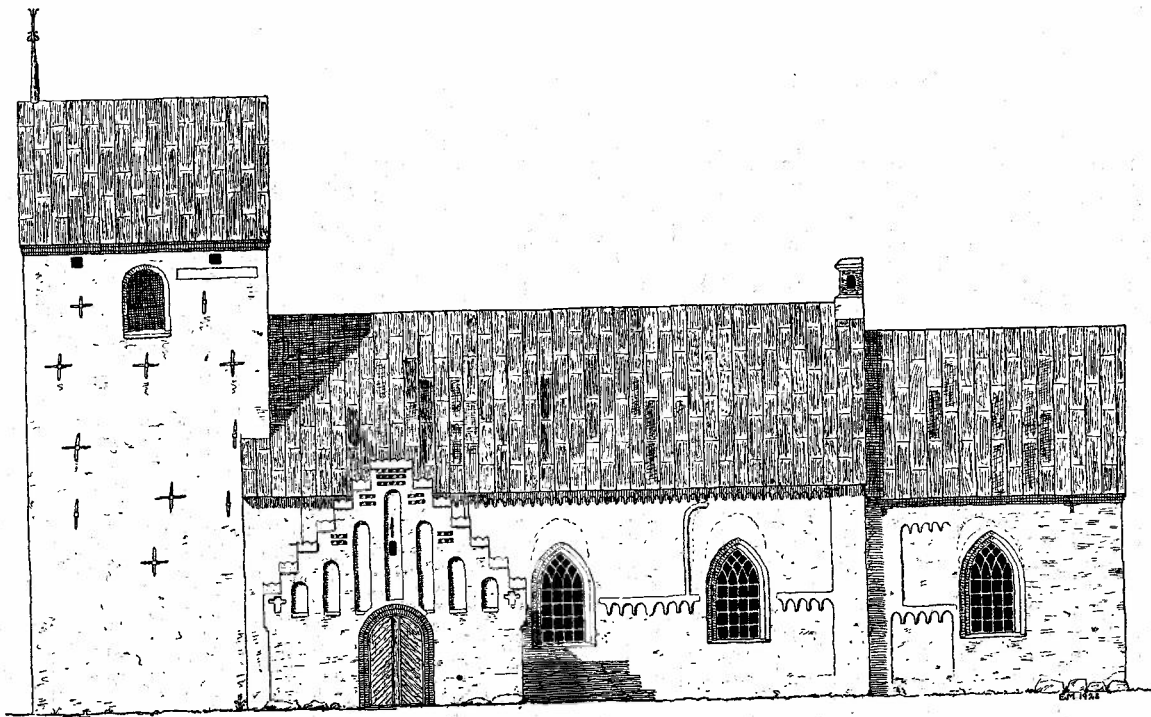
Korets Nordside synes at have haft tre Felter for-neden og et enkelt foroven, men Forholdene her er saa forstyrrede ved Ombygningen, at man kun paa den vestlige Trediedel kan se den gamle Udsmykning.

Af Korets oprindelige Vinduer ses nu ingen Spor.

Langhusets og Korets Sydside synes at have været ordnet med Lisener og Rundbuer paa samme Maade som paa Nordsiden; men her er foretaget saa mange Omforandringer, at de oprindelig smukke Lisener, der har adskilt de enkelte Partier, er gaaet til Grunde. Tvende store, spidsbuede Støbejernsvinduer skærer sig paa Langhusets Sydside dybt ned igennem Rundbuefrisen. Over disse ses Spor af ældre Vinduer. Korets Nord- og Sydside har hver et spidsbuet Vindue som de i Langhuset.

Korgavlen har intet Vindue. Den er smykket med et Par brede Pilastre, hvorfra udgaar flade Buer baarne af smaa Konsoller. Hertil har formodentlig oprindelig sluttet sig Kamme oven paa Tagfladen;⁴⁾ en moderne

⁴⁾ Arkitekt Einer Mikkelsens Optegnelser.

6

Daugaard Kirke set fra Syd. Tegn. af Arkitekt Einer Mikkelsen.

lille Gesims er opsat paa Gavlen og paa Korets Side-
mure.

Langhusets østlige Gavl er i Nutiden ombygget med
smaa Mursten; dets oprindelige Længde er 21 Al. 8",
Bredde 9 Al. 18"; Korets Længde er 8 Al. 8" og Bredden
8 Al. 4".

Paa Langhusets Nordmur ses udvendig ingen Spor
af den nordlige Portal; men den maa oprindeligt have
haft sin Plads i det med Munkesten ombyggede Parti.

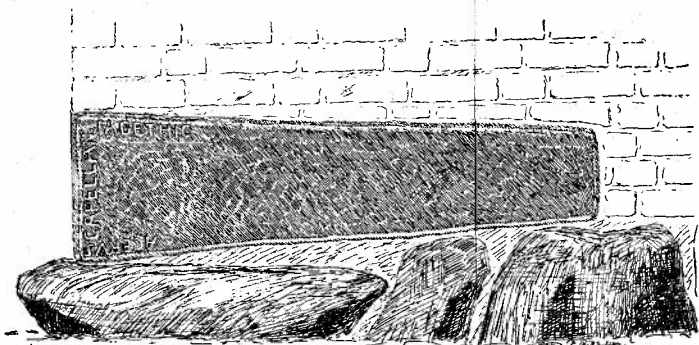
»Forbilledet for Kirken her med sine Blindinger med
Lisener og Rundbuerækker i to Stokværk baade paa
Skib og Kor formenes at have været Domkirken i Ribe,
navnlig dens Tværskibsfløje,« siger Francis Beckett,^{b)}
og han tilføjer, »ejendommelige her er de fine ophøjede
Baand, der i andet Stokværk stiger op og synes at have
rundet sig om Vinduerne. Lignende Baand er ogsaa
anvendte paa Ølsted Kirke; men Forudsætningen for
Motivet kendes ikke, med mindre man vil søge meget
langt bort til Køln.

Daugaard Kirke er særdeles omhyggelig bygget; ind-
vendig har Fraadstenen været pudset, og Pudsen kva-
dreret; og dens Ydre med de to blinde Stokværk og de
fine Baand har virket som lidt af et Eventyr.«

I Kirkens Protokol læser vi: »Udvendig i Kormuren
paa det nordøstlige Hjørne ses en langagtig Grundsten
med Runeindskrift. Hr. cand. mag. Fr. Orulf, Vejle,
undersøgte denne Sten i 1913 og indberetter^{c)} følgende
til Nationalmuseet: »Ved min Undersøgelse fandt jeg
ingen Grundsten med Runeindskrift, hvorimod der paa
det angivne Hjørne fandtes en som Sokkel i den iøvrigt

^{b)} Francis Beckett: Kunstens Historie I.

^{c)} Skrivelse til Nationalmuseet 7/8 1913.

Daugaard Kirke: Grundsten ved Koret.
Tegn. af Arkitekt Einer Mikkelsen.

skødesløst opførte Murstensmur af Korets Tilbygning indsat Ligsten af rød Granit med Indskrift i Majuskler i latinsk Sprog og med latinske Bogstaver, hvoriblandt flere af gammel Type, saaledes det kantede C i Texten:

A[C]ERVS · [C]APELAN · JA[C]ET · HI[C]

= »Asser (Asur) Præst ligger her«.

Kendere formener, at Stenen med sin Indskrift kan henføres til Tiden før Aar 1200; og om det kantede C siger Løfler, at Brugen af dette Bogstav i det væsentlige ophører med Knud den Helliges Død; men det kan dog rent epigrafisk bruges helt op til Aar 1300.

Taarnet er 24 Al. højt; det er oprindelig bygget af store røde Mursten i Munkeskifte; men i senere Tider er Murene hist og her forsynede med smaa Mursten bl. a. i den vestlige Spidsgavl. Mod Nord ses lige ved Jordlinien en med Taarnet samtidig — senere tilmuret — rundbuet Dør, der er anbragt i en spidsbuet Hvælving.

Denne Dør fortæller os, at Langhusets før omtalte Udbedring med Munkesten paa Nordsiden imod Taar-

net ganske utvivlsomt er sket før Bygningen af Taarnet, eller maaske samtidig med dette Arbejde. Norddøren er da flyttet lidt imod Vest ind i Taarnmuren for at tjene til sit Brug ved de kirkelige Processioner omkring Kirken og paa Kirkegaarden, som var almindelige i Katolicismens Dage.⁷⁾

I den østlige Gavl findes et Par smaa, rundbuede oprindelige Lydhuller, der sidder i et fælles Felt; og oppe i Spidsgavlen ovenover er et højt, smalt antage- ligt ogsaa oprindeligt Lydhul. Taarnets øvrige Lyd- huller er store og rundbuede.

En Gesims af smaa Mursten er opført paa Taarnet i 1869, hvilket Aarstal findes i Fløjen.

— — —

Vaabenhuset er bygget i senere gotisk Stil og af store, røde Mursten i Munkeskifte og har sin Gavl pry- det med Kamme, syv rundbuede Blindinger, smaa Kors og en Del Tandskifter; i Gavlen er anbragt en rund- buet Dør.

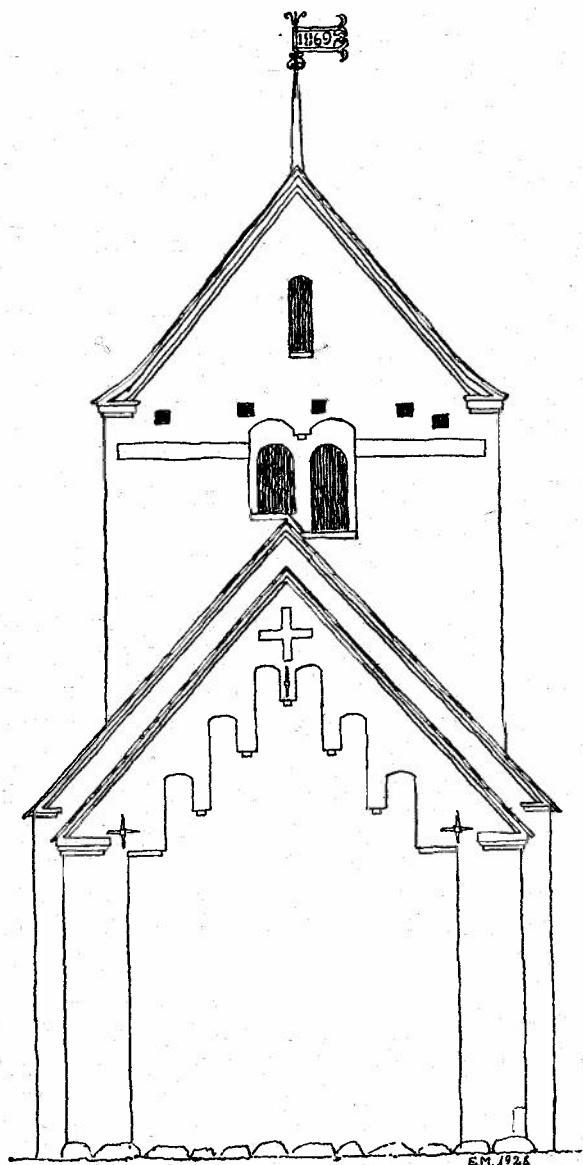
Hele Kirken er udvendig kalket og dækket med Bly; kun Vaabenhuset har Tegtag.

KIRKENS INDRE

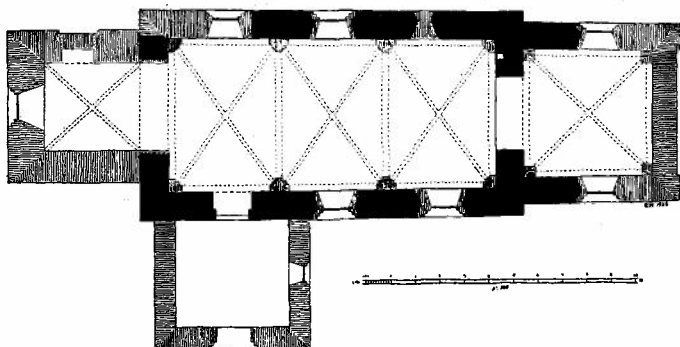
Kirken var — som nævnt — oprindelig bygget med Loft; men senere i Middelalderen fik den indbygget Hvælvinger. Langhuset har saaledes tre spidsbuede Hvælvinger med Gjord, Skjoldbuer og firkantede Rib- ber. Koret har en lignende men mindre Hvælving.

Korbuen er en høj og slank Rundbue uden Gesims eller Sokkel; det er tvivlsomt, om den har bevaret sin oprindelige Form. Langhuset forbindes med Taarnets nederste Parti ved en Spidsbue, og Taarnrummet har

⁷⁾ F. Uldall: Om de danske Landsbykirker.

Daugaard Kirke set fra Øst. Tegn. af Arkitekt Einer Mikkelsen.

Daugaard Kirke: Grundplan. Tegn. af Arkitekt Einer Mikkelsen.

en spidsbuet Hvælving med fire firkantede Ribber; men her slutter Hvælvingskapperne sig umiddelbart til Ydermurene.

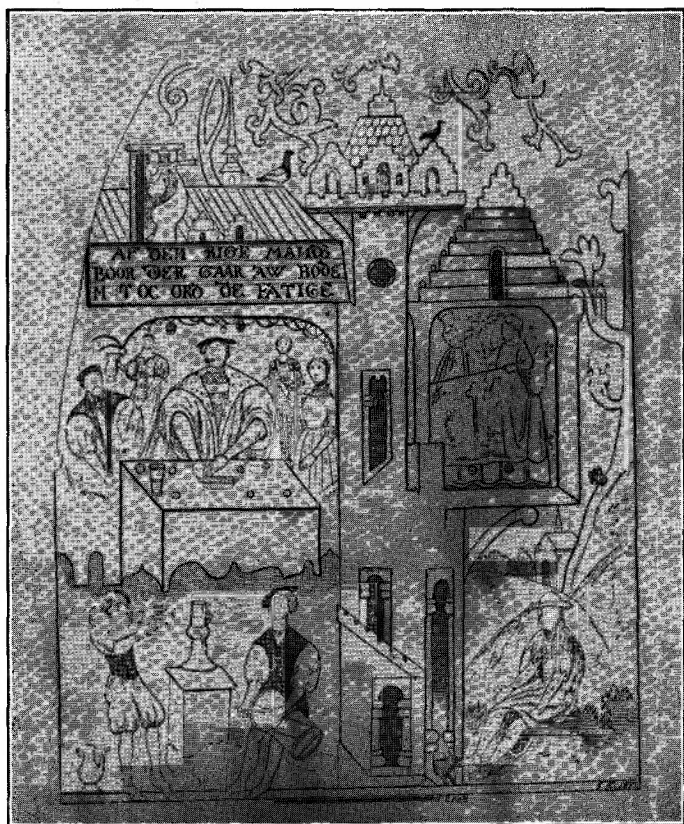
1. Kalkmalerier.

I Slutningen af Firserne blev Kirken grundig istandsat indvendig, og ved den Lejlighed fandtes en Del Kalkmalerier, der blev undersøgt af Nationalmuseets Udsending, Professor Kornerup, der indberetter⁸⁾ følgende om Fundet:

»De opdagede Kalkmalerier befinder sig i Skibets vestlige Fag paa den nordre Væg samt paa den nordre Væg under Taarnet altsaa i de Partier af Bygningen, der hører til de yngre Tilføjelser til Kirken. Maleriet under Taarnet forestiller Kristus paa Korset. Ved hans Side ses der stillet en Krukke, hvor Blodet strømmer rigeligt fra hans Saar. Ved Korset staar to nøgne Skikkelser: Adam og Eva. Store klodsede Blomster tjener som Figenblade for at skjule deres Genétalia.

Til højre sees St. Peder korsfæstet med Hovedet vendt nedad og Benene i Vejret. Ved Siden af ham lig-

⁸⁾ Indberetn. til Nationalmuseet af 22/9 1888.

Daugaard Kirke: Kalkmaleri.

Efter J. Magnus Petersen: Kalkmalerier i de danske Kirker.

ger en Mand med et langt Skæg og med Glorie om Hovedet, paa Knæ. En Bøddel er i Færd med at halshugge ham med et Sværd. Rimeligvis er det Apostlen Pauli Martyrium, der her er skildret.

Under en ulæselig Indskrift oven over synes man at kunne skælne Ordet: *Rommæ c*: Romæ.

Til venstre ses Apostlen Andreas korsfæstet paa sit

skæve Kors, og ved Siden af ham er en Mand paa Knæ, som en Bøddel bagved synes at være i Færd med at aflive. Dette Billede, hvori de ældste Traditioner er forladte, stammer omtrent fra Reformationstiden, — det kan restaureres, men det fortjener ikke at bevares.

Det andet Billede er noget bedre udført; det forestiller Historien om den rige Mand og Lazarus, Luk. Ev. XVI. Kap. 19—35 V.«

Professor Magnus Petersen kalder dette Billede interessant.⁹⁾

Man ser en Bygning i Gennemsnit; i det indre Rum sidder Herremanden til Bords i sit Slot, han er prægtig klædt, hans Tjenere omgiver ham og gaar til Haande.

Underneden er Folkestuen med musicerende Pibere og Trommeslagere, der udfører Taffelmusikken. De har et Ølkrus staaende foran sig. Uden for sidder en Fattig, en Lazarus i Pjalter, han har nøgne saarede Arme og Ben, og en lille Hund slikker hans Saar. Over ham er et Rum, hvor en Mand hviler i en Seng, medens en Terne staar ved Siden af ham til Opvartning.

Over Herremandens Hoved læses i Majuskler af se-neste Art:

AF - DEN - RIGE - MANDS - BOOR - DER -
GAAR - AW - BODE - MADT - OC - ORD
. DE - FATTIGE -

Paa et af Bygningens Taarne er et Vagthus, hvori ses en Vægter med en Raaber i Haanden. Hele Billedet er omgivet af Ornamentslyngninger og Blomster; disse og Personernes Dragter henviser Arbejdet til henimod Reformationstiden.

»Den naive Maade, hvorpaa Lignelsen om den rige Mand og Lazarus her er malet,« siger Professor Korne-

⁹⁾ J. Magnus Petersen: Kalkmalerier i de danske Kirker.

rup, »kunde tale for en Bevaring af Kalkmaleriet, men der er desværre gaaet for meget tabt i de betydelige Partier, der er faldet ned, saa en paalidelig Restauration næppe lader sig udføre. Billedets højre Side med Lazarus i Abrahams Skjød og den rige Mand i Helvede er nu næsten helt forsvundne, og de fundne Rester maa opgives.«

2. Inventar.

Altret. Altertavlen er et nyere nogenlunde godt Arbejde i Rokokostil med Compositisøjler og med et i Nutiden anbragt Maleri: Kristus, der trøstes af Engelen, malet af Frk. Krogh.

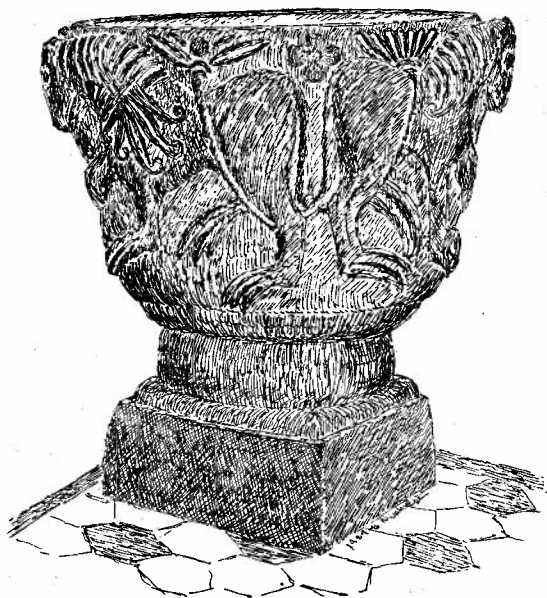
Foroven paa Alterrammen ses et Par Vaser i Søjlernes Stil og imellem disse ses det spejdende aarvaagne Øje mellem syngende Engle i et gyldent Straalebundt.

Bag Alteret ses Levningerne af det gamle Altermaleri: Jesu Opstandelse.

Malmalterlysestagerne er uden Indskrift. Paa den smukke Sølvkalk læses: *Dette Kalch oc Disk er til Guus Ære foræret til Daugaard Kirche Anno 1692. I * N * R * I* (Jesus Nazaræus - Rex - Judeorum.)

Font og Fad. Granitdøbefonten er den oprindelige. Kummen viser to karakteristiske Dobbeltløver i stærkt Relief. Fonte som denne, paa hvilke fire Dyrekroppe udgaar fra to stærkt fremspringende Hoveder, findes bl. a. i et betydeligt Antal af Midtjyllands Kirker, og de oplyser os om, at større Grupper af vore gamle Landsbykirker sandsynligvis er rejst inden for en stærkt begrænset Aarrække, idet den samme Døbefont-Type med disse særlige Enkeltheder lader sig paavise i udstrakte Egne.¹⁰⁾

¹⁰⁾ L. B. Løfler: Hist. Tidsskrift VI R. 1895.

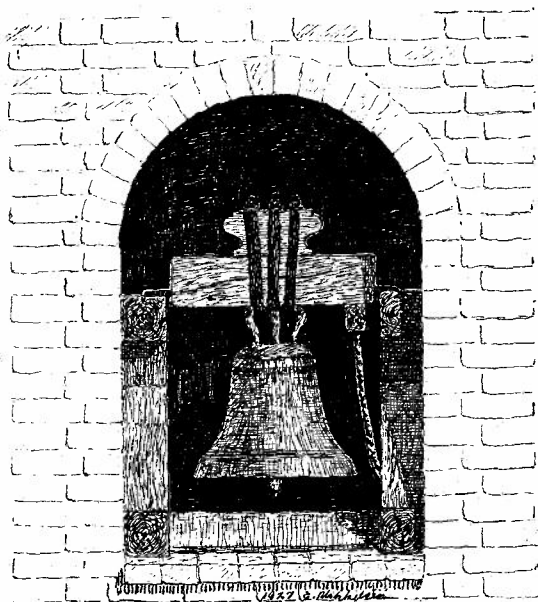

Daugaard Kirke: Døbefonten.
Tegn. af Arkitekt Einer Mikkelsen.

I det smukke Messingdøbefads Bund ses fremstillet Marias Bebudelse, omgivet af et flere Gange gentaget »Ave Maria«. Paa Fadets Kant er indhugget: I - M - D - S (Johanne Madsdatter Schieldrup).

Prædikestol og Stolestader. Prædikestolen er i senere Renaissancestil og opbygget paa sædvanligt Sted. Stole-
lene er nye fra c. 1890. I sin Tid var der iblandt Inventaret en liden Træbakke paa en Stang til Ombæring ved Indsamling af Tavlepenge.

Kirkens Klokke er af almindelig Størrelse og forholdsvis ny. Den bærer Indskriften: Støbt af I. C. & H. Gamst. Kjøbenhavn 1815.

Daugaard Kirke: Kirkeklokken.
Tegn. af Arkitekt Einer Mikkelsen.

Begravelser.

I 1924 forespurgte Førstelærer A. E. Andersen, som Formand for Daugaard Sogns Menighedsraad, mig, om jeg kendte noget til de i Kirkens Taarn værende Begravelser, thi Raadet paatænkte en Omforandring her, eventuelt en Nedsænkning eller Udflytning af de der staaende Kister.

Som Svar paa Spørgsmaalet henviste jeg til Professor T. A. Beckers, der i Orion¹¹⁾ fortæller, at der i 1840 i Taarnet henstod 6 Kister, hvori fandtes et mandligt, tre kvindelige og to Børnelig, af hvilke to af de voksne Lig var de jordiske Levninger af Mads Lauridsen Baden, i sin Tid Godsinspektør paa Bryskesborg, der dengang

¹¹⁾ Gentaget i Nordisk Billedmagasin 1870.

hørte under Tirsbæk, hans Hustru og to Børn. Mads Lauridsen Baden gav i 1692 Alterbæger og Disk til Daugaard Kirke. Senere har jeg nøjere undersøgt Kilderne til Oplysning om disse her begravede Mennesker, bl. a. Sognets gamle Kirkebog 1672—95, hvori daværende Peder Degn tjener os paa bedste Maade sine Indførelser om denne Sag. Vi læser:

»Anno 1687 den 5. Aprillij hafde Rasmus Nielsen oc Johanne Madzdatter Schieldrup bryllup i Brøskesborrig oc bleff viede i Engom Kirke.

Gik saa i Daugaard Kierche Søndagen næst efter den 10. Aprillij.«

Rasmus Nielsen var Inspektør paa Bryskesborg, der endnu hørte under Tirsbæk og ejedes af Anders Rosenkrantz. Johanne Schieldrup var en Præstedatter fra Ø. Snede, hvor hendes Fader, Søren Madsen Schieldrup, var Sognepræst fra 1679 til sin Død i 1691.¹²⁾

Dette Ægteskab varede kun i 3 smaa Aar. Kirkebogen siger: »Anno 1690 den 11. Martij døde Rasmus Nielsen i Brøskesborrig oc bleff begrafven den 18. næst efter udi hans Alders 50 Aar. Gud gifve hannem en glædelig Opstandelse paa den yderste Domme Dag. Amen.

Samme Dag forærede den Sl. Mandz efterladte Højbedrøffuede Kiereste et Par Lysz til Altret udi Daugaard Kiercke.«

Som Rasmus Nielsens Efterfølger som Inspektør paa Bryskesborg finder vi snart Mads Lauridsen von Baden, der var en Søn af Sognepræsten i Stouby-Hornum Lauridz von Baden og Hustru Cathrine Jerløs.

— En af hans Søstre Anna Marie v. Baden blev gift med Faderens Eftermand Jørgen Knudsen Biesche;

¹²⁾ Wibergs Præstehistorie.

en anden Søster Else von Baden blev gift med Niels Sørensen, Ejer af Gaarden Rhoden ved Vejle Fjord. —

Mads Lauridsen v. Baden blev Student, men opgav Studeringerne og blev først Forvalter og senere Forpagter af Bryskesborg; han synes at have været en virksom Mand, han købte bl. a. 2 Bøndergaarde i Hornum og havde Jus patronatus til Hornum Kirke.¹³⁾ I Efteraaret 1691 ægter han sin Formands Enke. Kirkebogen siger: »Anno 1691 den 7. Oktobris hafve Mads Lauridsen von Baden oc Johanne Matzdatter Schieldrup Bryllup i Bryskesborrig.«

Ægteskabet var barnløst; og det er altsaa ikke deres Børn de to Barnelig i Begravelsen. I Kirkebogen læser vi, at de to Børn var Fru Johannes to smaa Brødre.

»Tredie Pinsedag Anno 1692 blev liden Matz Matzen i Bryskesborrig begrafuen udi Daugaard Kirke udi hans Alders 7. Aar.

Samme Dag forærede dette Sl. Barnns Moster (Søster) Jane Matzdatter Schildrup oc hindis Kiereste Mads Lauridsen von Baden een *stor dreven Messing-Vand-Becken* til Daaben udi Daugaard Kircke.

Gud derfor velsigne dennem.«

Denne lille faderløse Drengs Død førte med sig, at Ægteparret, der begge var Præstebørn, lod indrette en Begravelse i Taarnrummet; og som en Tak herfor giver de Kirken deres gode Gaver, som her nævnt: Daabsfadet, og, som før nævnt: Kalk og Disk.

Omtrent to Aar senere kommer det andet Barnelig ind i Begravelsen. »Anno 1694 den 14. Februarij blef Matz Søfren Schieldrup aff Snede begrafuen her udi Daugaard Kircke udi hans Alders 14. Aar. Hans Fader var Søfren Matz Schieldrup, forrige Sognepræst til Ø. Snede,« siger Kirkebogen.

¹³⁾ Burman Becker: Monografi af Slægten Baden.

Mads Lauridsen v. Baden tilhørte en adelig Slægt, der i sit Vaaben førte 3 Kløverblade og derunder 3 Rækker Tavl, mørke og lyse, de fire lyse Tavl danner et Kors.

Han og hans Hustru opretter et gensidigt Testamente men hinanden til Fordel for den længst levende. Testamentet findes i Rigsarkivet.¹⁴⁾ Det er medunderskrevet af »hæderlig meget vellærde Mand Hr. Elias Olufsen Svane, Sognepræst udi Horsens, og meget fornemme Mand Jens Jacobsen, Borger og Indvaaner i Horsens«.

Testamentet er dateret Bryskesborg i Daugaard den 9. Juli 1697.

KIRKENS HISTORIE

I den katolske Tid var Daugaard Hovedsognet, der havde saavel Ørum som Engom Sogn til Annekser;¹⁵⁾ nu er Daugaard Anneks til Ørum, hvor Præstegaarden ligger.

Spørgsmaalet: Hvor gammel er Kirken? ligger nær; og kunde vi tro Kirkens Protokol, da fik vi et ret nøjagtigt Svar, naar deri siges: »Den antages bygget i det 13. Aarhundrede — omtrent 1246.« Hvorledes Nedskriveren er kommen til dette ret bestemte, men ganske sikkert urigtige Aarstal, er mig ukendt. Prøver vi ad andre Veje at danne os et Skøn over Kirkens Tilblivelsestid, da kan vi vel ikke naa til at nævne et bestemt Byggeaar; men dog fastslaa tilnærmelsesvis en Byggetid; og den ligger utvivlsomt et halvt Aarhundrede før det nævnte Aar.

Man gaar ud fra, at de ældste af vore Landsbykirker af Sten er bygget omkring Aar 1150. Og man kan

¹⁴⁾ Jyske aabne Breve 1695—1699.

¹⁵⁾ J. T. Trap: Danmark 1. Udg. 2. Bind.

tænke sig, at naar et Sogn i en Egn begyndte at bygge en Kirke, saa tøvede Naboerne til de forskellige Sider ikke ret længe; de vilde ogsaa bygge, af to Grunde: Menneskenes Forfængelighed, og den noget ædlere Følelse: Trangen til at ære Gud; og derfor ligger der almindeligvis ikke noget stort Tidsrum mellem de forskellige Kirkers Opførelse i samme Egn.

Nabokirken i Engom er bygget af Fraadsten i Tiden før Aar 1200, og den solide Granitkirke i Hedensted er fra samme Tid, maaske lidt ældre. Det er da overvejende sandsynligt, at Daugaard Kirke, der af Kendere¹⁶⁾ henregnes til en af vore ældste Fraadstenskirker, er bygget noget før Aar 1200.

— — —
Da Daugaard var Hovedsognet, var her baade Sognepræst og Kapellan; vi erfarer det af følgende Sognevidne¹⁷⁾ angaaende Aarup og Ørum Møller, udstedt paa Daugaard Kirkegaard 1480:

Alle men thette bref see eller høre læse, hielser jech Pedher Skonynggh, sogen presth i Dawgardh, Anders Henniks, capellan i samestet, Jenss Knuds, sogen presth i Bareth, brodher Niels Jens i Wedel Closter, Michel Skarth, Mickel Hiærnø, Jes Sak, byman i Wedelee, Staffen Jens, Terkel Jens i Grunnet oc Terkel Tysk i Daugardh ewynneligh met Gudh och kongiøre for alle, at aar æffter Gudhs byrdh MCDLXXX^o then Søndagh næsth for toltæ dagh Jwlee, tha war skicket for oss oc for fleræ godhæ men po Dawgardh kirkygardh hedherligh oc wælbyrdigh man her Niels Mandropp aff Barethskoff, ridder, bedes oc fik eth sogen wynnæ aff tolf dande mæn, som ær Terkel Tysk, Nis Cri-stierns., Nis Jenss., Per Gall, Erich Howels., Seuren

¹⁶⁾ J. Kornerups Indberetning til Nationalmuseet.

¹⁷⁾ Privatarkiver: Barritskovs Gods.

Niels., Tames Stens., Jes Christierns., Per Hans., Lass Jepps., Seuren Lass. oc Niels Jwel i Daugardh, hvilcke tolf dande mæn wonne paa tro oc sannæ, ath thæt ær them fulwyderlight, ath Ørum Lykke oc Lydhæ oc Slette oc Orup Møllendam oc Dams Bundh war Hr. Mandrops i syn hawend waren ulasth oc ukiærdt till hans dødhdagh; oc alder Hr. Iwer Jensen (Dyre) fik thet i hæwett eller wære, førre then dag, han giorde loff hæwdh ther paa; oc hadhe for^{de} Hr. Iwer Jens' Orup Mølle i pant af Hr. Mandrop, hwor dyvre ihet war, thet wydde wy ej; hwilket wynne so gik oc foor, thet wynne wy met wore insegelse hængendes nedhen for thette breff.

Datom ut supra.

Fra samme Tid hører vi om, at der til Præsteembedet laa en Anneksgaard, Hastendal, paa Daugaard Mark, af Hartk. 8 Td. $3\frac{1}{2}$ Skp. I 1660 beboes den af Rasmus Jensen (Kirkegaard); den kunde da saa 14 Skp. Rug, 2 Td. Byg og 3 Td. Havre og avle en 10 Læs Hø. Bru-geren svarede Landgilde til Præsten, Søren Pedersen, 1 Ørte Rug, 2 Ørte Byg, 1 Ørte Havre, 15 Skp. Malt, noget Smør, og 1 Brendsvin. Til Gaarden var en lille Skov til 20 Svins Olden.¹⁸⁾

KIRKEN UNDER KRONEN

Fra Reformationstiden og igennem c. 150 Aar er Kirken i Kronens Eje; den ses flere Gange pantsat af Kongerne, der ogsaa handlede og mageskiftede med dens Jorder, Gaarde og Boel. Allerede i 1546 faar Peder Ebbesen Galt til Tyrrestrup Gods¹⁹⁾ i Daugaard, og i 1578 skete der et stort Mageskifte²⁰⁾ mellem Kong Frederik

¹⁸⁾ Aarhus Stifts Matrikel III.

¹⁹⁾ Kronens Skøder. I. B. S. 25.

²⁰⁾ Jyske Registre 2, 266 b.

den Anden og Iver Lunge til Tirsbæk, der blandt andet faar i Daugaard Sogn Kronens Ret i otte jordegne Gaarde og en Kirkegaard, d. v. s. en Kirken tilhørende Gaard, sandsynligvis førnævnte Hastendal, dertil to Kirkeboel, der sammen med Kirkegaarden stedse svarede Tiende til Degnen og til Præsten. Ved Mageskiftets Tid er *Esge* eller *Eskild Mathisen* Sognepræst i Ørum Daugaard; han er den første lutherske Præst, vi kender her i Sognet. I 1584 underskriver han Kristian den Fjerdes Hyldningsbrev;²¹⁾ han døde i 1593.²²⁾

Tre Aar senere faar samme Herremand Kronens Ret-tighed i en Halvgaard og Halvparten af Hestehave paa Daugaard Mark.²³⁾

Omkring ved denne Tid fra 1593 er Hr. *Søfren Nielsen* Sognepræst for Ørum og Daugaard Sogne. Imens hans Hustru levede, forser han sig med Lejrmaal med en anden Kvinde og blev af den Grund »sagt fra sit Embede« — vistnok i 1610. Mange Aar senere, i 1626, ansøger han Kongen (Kr. IV) om Tilladelse til, at han maatte kaldes til at betjene Skolen, og han beder underdanigst om, at han paa lovlig Vis maa blive kaldet. Paa »Godtfolks Forbøn og Anbefaling« bevilliger Kongen den removede Præsts Ansøgning,²⁴⁾ og Søfren Nielsen er da den første Skoleholder, vi kender i Daugaard.

Hans Eftermand var førnævnte *Søren Pedersen*, der var Sognepræst her fra 1610 til sin Død ²⁰/₄ 1661. Alle-rede ¹⁰/₁₁ 1657 fik han dog en Medhjælper og Efterfølger i *Jens Jensen Juel* af Vejle, der døde som Præst her i 1665; hans Hustru hed Anne Klemensdatter; de havde

²¹⁾ Kirkehist. Saml. III. R. 2 B. S. 207.

²²⁾ Wibergs Præstehistorie.

²³⁾ Jyske Registre 3, 225.

²⁴⁾ Jyske Registre 8, 79 c.

syv Døtre, hvoraf de 3, som vi ser det i Peder Degns Indførseler, blev gift med 4 Præster.

I den sørgelige Krig med Sverrig under Fr. d. III laante Kongen store Summer af d'Hrr. Heinrich og Joachimb Würger i Lybæk, der bl. a. ogsaa paatog sig at forsyne Flaaden med Planker og Skibstømmer. Som Godtgørelse for Laan m. m. fik de to Würgere en Mængde Jordegods og Tiender, og derimellem Daugaard Sogns Kongetiende, som Mikkel Sørensen i Daugaard havde i Fæste,²⁵⁾ og Kongens Andel i Kvægtienden.

Fru Ide Lindenov, Enke efter Steen Beck til Vraa, faar i 1665 bl. a. Gods fra Kronen Kirkens gamle Skovskifte: Kirkeskoven, kaldet: Lille Bechhalle, der ellers laa under Aarhus Domkapitel²⁶⁾, og Rigsraad Henrik Rantzau til Møgelkjær faar i samme Aar en Gaard i Daugaard, der ligeledes laa under Kapitlet.²⁷⁾

Fra disse Aar har vi bevarede Kirkeregnskaber. Af disse har jeg valgt at gengive Regnskaberne fra 1665—66; de fortæller os en Del om Kirkens Tilstand og om Tiden for Bryskesborgs Samling og Opbygning, der foretoges af Fru Lisbet Bryske paa Tirsbæk.

Kierchens Indtegt fra 1665—1666.

Korntienden aarlige ehr:

Scheppena	18 ¹ / ₂ Sk.	Rug	7 Ortte	20 Rdl.	»	Mark	15 Sk.
»	16 ¹ / ₂	»	Biug	6	»	18	» 2 » 4 »
»	7 ¹ / ₂	»	Haure	6	»	14	» » » 4 »

Kierchens aarlige Landgilde:

Haffuer Kierchen eet Boell Jep Therchelsen bruger,
hvortil ligget et Støcke Jord østen
gifuer aarlig Landgildepene..... 12 Sk.

²⁵⁾ F. Richardt og C. E. Secker: Danske Kirker, Slotte m. m., 6. H.

²⁶⁾ Kronens Skøder II. S. 222.

²⁷⁾ Skødebog M. 354.

En Agger neden Daugaard kaldet Hyldeagger schylder	12 Sk.
Toe Veylandz Aggere i Nørløchen schylder	6 »
En Agger kaldet Thoedels Agger schylder	1 »
En Hyldeagger i Nørlycke schylder	3 »
Thou Aggere i Grundets Løche schylder	6 »
Itt Støcke Schouff kaldet Lille Bechhoelle schylder	3 »

Quægtinden:

Lamb 1 . . . 1 Mrk. 4 Sk. I Penge 1 Rdl.
Summa Indtægt: Penge 54 Sdl. 3 Mk. 6 Sk.
Summa Summarum offuer begge Aaringers Indtegter
Penge 125 Sdl. 3 Sk.

Kirkens Udgift:

Kostes paa Kongl. Maytts naadige Behaug och indtil naadig Resolution underdanigst kan erholdes for Anno 1664 om saaledes maa godtgjøres for 3^{1/2} heelle Gaarde, som ehr affbrudte och igjen derpaa opbygget en Herregaard kaldes Bryschesborg pleyede aarligen at tinde til Kirchen:

Rug 1 ^{1/2} Td. 1 Fdk.	3	Sd.	3	Mk.	5	Sk.
Biug 1 ^{1/2} » 1 »	2	»	2	»	11 ^{1/2}	»
Haure 2 ^{1/2} » 1 Skp.	2	»	5	»	3	»

Nock kostes for Anno 1665:

Rug 1 ^{1/2} Td. 1 Fdk.	3	Sd.	2	Mk.	4 ^{1/2}	Sk.
Biug 1 ^{1/2} » 1 »	3	»	»	»	10	»
Haure 2 ^{1/2} » 1 Sckp.	2	»	1	»	13 ^{1/2}	»

Lefueret Presten til Vin och Brød at holde vedlige i 1664:

Rug 1 Ørtte	3	Sd.	»	Mk.	8	Sk.
Biug 1 »	2	»	2 ^{1/2}	»	»	»
Haure 1 »	2	»	»	»	12	»

og før 1665:

Rug 1 Ørtte	2	Sd.	3	Mk.	9	Sk.
Biug 1 »	3	»	»	»	6	»
Havre 1 »	2	»	1	»	6	»
Proustens Visitatzpenge	3	»	»	»	»	»
Reigbpenge (Regnskabspenge?) i bemeldte tvende Aar	»	»	3	»	»	»

Presten for Reigenschabet at schriffue i bemeldte 2 Aar ... »	Sd. 2 Mk. »	Sk.
Kirchens Commissarij i 2 Aar.. 6 »	» » »	» »
Stiftschriffueren en Td. Biug... 2 »	2 »	» »

For 1665.

En Td. Rug	2 »	1 »	4 »
Studijschatten i 2 Aar	3 »	» »	» »
For Kirchen och Messeklæderne at holde reene	1 »	» »	» »
*) Kiøfft ett Pahr Voxlius til Kirchen med Tilbehør i 1664	6 »	» »	» »
Noch ett Pahr Voxlius 1665	6 »	» »	» »
Giffuet trende Muurmestere for 20 Op- gang Blye att nedtage, aff Kirchen, udklappe och igien oplegge paa deris egen Kost a 28 Sk., er ...	8 »	3 »	» »
Kiøfft en Thyldt Dehler till Legter och Surfiell under Blyet	1 »	1 »	» »
Vogenleye dennem i Horsens att hinte »	» »	3 »	» »
150 Legtesøm och 800 Blyesøm for 2 »	» »	3 »	» »
Noch kiøfft 50 støre Søm att fæste Blyet til Suefiellerne	» »	2 »	» »
Vogenleye Muurmestrene att hindte och hjemføre igjen	1 »	2 »	» »
Giffuet en Glarmester for ett Vindve i den vestre Gavffuel paa Kircken med ald Omkostning	1 »	» »	12 »
For en Jernstang til samme Vindve »	» »	» »	6 »
For en nye Viser i Klocken	» »	1 »	4 »
Noch er anvendt och bekost paa Kir- cken effter Siunsvinde: Giffuet for eet Sæde i Skrifftestoelen att for- færdige	» »	» »	12 »
Kiøfft 10 Allen Lærret til en nye Alterdug a 1½ Mk. er	3 »	3 »	» »
½ Tyldt Dehler til at reparere Gulffuet i Deignstoellen med item andet derudi renovere	1 »	2 »	» »

Giffuen for Ild karit att lade færdiggjøre	»	Sd. 1 Mk.	»	Sk.
For Klochestrengen mesten at omgiøre med Jern, Kuoll och Arbeidzløhn tilhoobe	3	»	»	»
For en Hoffuelbielcke udi 4 Karlfolckestoelle och 3 Støtter under dem samt Søm att fæste med Giffued for thoe Foed schander at færdige	»	»	1	»
For Thrappen til Vaabenuuset at færdiggjøre med Arbeidzløn	»	»	3	»
En Klincke med Haandfang Vaabenuusdørren for	»	»	1	8
For Portten till Kirckegaarden at færdiggjøre med Fiæll, Reffueler, Søm, Hengsler och Arbeidzløn	4	»	2	»
Vogenleye aff en Vogen som hindte $\frac{1}{2}$ Tyldt Dehler i Horsens	»	»	2	»
Erlagt og betaldt Prinsesseudstyr och Kirckens aarlige Kornthinde, som bedrauger i Hartkorn, naahr fradrages dend Afkortning for Bryschesborg = 20 Td. 7 Skp. for alle fiire Quartaler, Tønden bereinet till 3 Mk.	15	»	2	10
Effter Kongl. Maytts naadige Befaling: Thill en Kirkes Biugning i Korssøer	3	»	»	»
Thill Hr. Jens Hansen i Vering	1	»	2	»
Summa Udgift i Penge	118	Sd. 1 Mk.	$8\frac{1}{2}$	Sk.

Efter Ligning befindes Kirchevergerne Niels Bendtzen och Rasmus Michelsen att bliffue Kircken skyldig, naahr de haer betaldt aldt huis i Reigenschabetz Udgiftt ehr tillføerth, som i næstkommende Aaers Indtegt schall vorde anmeldett.

4 Sd. 2 Mk. $10\frac{1}{2}$ Sk.

Hr. Niels Christensen Sommer tillagt aff denne Kircke Ordineringshelp tollff Slettedahler. Bliffuer saa Kircken Kirckevergen schyldige i Penge 7 Sdl. 1 M. 5 $\frac{1}{2}$ Sk. Fornefnte Vergere ere forløffede, och igien indskriffues Las Michelsen och Søffren Jacobsen i Daugaard, som det forsuarligen effter Recessen haffuer at forestaae. Datum Aars ut sufra.

Jesper Nielsen Huitfeldt.

Niels Christensen Sommer, der faar Ordineringshjælp af Kirkens Kasse, var Jens Juels Eftermand. Hans Fader var Præsten Christen Nielsen i Hornslet; han kaldedes her til Sognene 19. Novbr. 1665 — af syv menige Sognemænd, hvoraf de fem stemte paa ham. — Hans Hustru hed Dorthea Andersdatter. Vi hører senere, at han øver Kirketugt; han døde i Embedet 3. Marts 1701.

Ved Skøde af 15. Juni 1686 fra Kongen (Chr. V) til Jørgen Rantzau, Major i Livgarden til Hest paa sin Hustru Marsille von Gabels Vegne for en Fordring efter hendes Fader Christoffer von Gabel afgiver Kongen bl. a. Jordegods 17 fynske og 13 jyske Kirketiender med *jus patronatus* til samme Kirker, hvoraf der var hele 10 her i Egnen: Engom, Hedensted, Stenderup, Hornum, Grejs, Sindbjerg, Ø. Snede, Smidstrup, Taulov og Daugaard. Prisen var 25 Rdl. pr. Td. Htk., og for Daugaard Kirke med sine 22 $\frac{1}{4}$ Td. Htk. blev Købesummen 556 $\frac{1}{4}$ Rdl.²⁸⁾ En halv Snes Aar senere, $\frac{4}{4}$ 1698, kommer den ind under Ørumgaard.

LIDT PERSONALIA

Fra Tiden 1670 og Aarhundredet ud bringer Sognets gamle Kirkebog os en Del gode Enkeltheder — smaa Tidsbilleder — indførte af Degnen Peder Schult, vel

²⁸⁾ Aarhus Stifts Skødebog A. 121.

nok Sognets første faste Degn, da det langt ned i Tiden blev betjent ved Løbedegne. Vi læser: Anno 1678 Imellem 18 oc 19 Martij om Natten bleff Peder Degns Søn fød oc bleff christnet paa Marie Bebudelsesdag, og Barnet blev kaldet Jens efter Sl. Hr. Jens Jensen. Juel forrige Sognepræst til Ørumb og Daugaard Sogne. Anno 1682 dend 25. Aprillij hafde Hr. Hans Andersen Grønbech til Ølsted Menighed oc Ingeborrig Jensdatter Juel Troloffuelse i Ørumb Præstegaard; de holdt Bryllup der den 19. Juli samme Aar. (Ingeborg var født c. 1659 og begravet i Hedensted $\frac{5}{4}$ 1730.)²⁹⁾

Anno 1682 dend 30 Majj hafde den højædle oc welbaarne unge Mand Hillebrand Bille Steensen til Langholt oc den højædle oc welbaarne Jomfru Birgitte Bille Knudsdatter Bryllup paa Ørumbgaard.

Anno 1684 den 11. Novembris hafde Hr. Morten Andersen Giødsen, Sognepræst til Hedensted, og Maren Jensdatter Juel Bryllup i Ørumb. (Han døde $\frac{10}{2}$ 1708. Fru Maren lader ophænge smukke endnu velbevarede Mindetavler over ham i Hedensted Kirke.³⁰⁾ Som 60-aarig Kvinde ægter hun i 1714 den rige Præstemand, Trondhjemmeren Hans Olufsen Nysted i Løsning; hun døde $\frac{24}{7}$ 1738.)³¹⁾

Anno 1684 dend 27. Majj hafde Hr. Anders Frandsen, Sognepræst til Rorup, og Anna Jensdatter Juel i Ørumb Præstegaard Troloffuelse. Brylluppet stod samme Steds dend 16. Junij samme Aar; »och bleff hun da ført til Rorup Søndagen næst efter, hvortil den gode Gud gifve Lycke oc Velsignelse. Amen.«

Samme Aar 6. Julij hafde Johan Jochum Pletting i Ørumb oc Anna Hans Datter i Daugaard Bryllup oc

²⁹⁾ Hedensted Sogns Kirkebog.

³⁰⁾ Marius Hansen: Tirsbæk.

³¹⁾ Løsning Sogns Kirkebog. Ved Nysteds Død $\frac{31}{12}$ 1740 fandtes i hans Eje nogle gamle Skrin med 7000 Rdl. muldne af Ælde. (Wiberg.)

bleff viede udi Daugaard Kircke; men strax efter Tiennen med gode Venner begaf sig hen til deres egen Huss, oc der med hinanden gjorde Maaltid.

Anno 1684. Dend 7. Augustij døde ærlig oc welbyrdig Mand Knud Bille til Schierrildgaard oc Ørumbgaard oc bleff welb. Lig begraffuen udi Ørumb Kircke den 28. Dito næsteften. Gud give Hans Welb. en glædelig Opstandelse. Amen.

I det følgende Aar »20. Julij blef den Sl. Welb. Knud Billes Legome ført fra Ørumb Kircke oc offuer til Fyn oc bleff indsat i Rynckebye Kircke«.

Anno 1685, dend 16. Martij begyndte vi først at ringe offuer Dronning Sophia Amalia, Højloflig Sl. Kong Fredericus Terticis hans Kongl. Maij. Kieriste.

Anno 1687 Nyt Aars Dag lod den ædle oc welbyrdige Mand Axel Bille til Ørumbgaard indsætte Liuss paa begge Altre. Det ene Par til Daugaard Kircke veiet 14 March;³²⁾ de som kom til Ørumb Kircke veiet 12 March.

Anno 1692. Dend 8. Julij blef Terchell Jensen, Ørnsholtt begraffuen udi Daugaard Kircke udi hans Alders 46. Aar 1 Maaned og 1 Dag.

Gud giffue hannem en gledelig og ærefuld Opstandelse paa den yderste Dommedag. Amen.

Degneboligen.

I Peder Degns interessante Kirkebogsindførsler læser vi ogsaa om Bygningen af Sognets første Degnebolig og om en Stol i Altergulvet til hans Hustru:

Anno 1684. Dend 17. October lod den ærlige oc welbyrdige Mand Axel Bille til Ørumbgaard opsætte fire Binding Huus ved Daugaard Kircke til Peder Degn, som hand self siden lod færdiggjøre paa sin egen Be-

³²⁾ En gl. nordisk Vægtenhed.

kostning; og Anno 1685 d. 10. Februarij hafver ieg underschrefne forvervet at opsætte en Stol ved den nørre Side udi Altergollen til min kiære Hustrue Anna Nielsdatter Hedensted, som hun hindes Lifuenstid skal nyde oc siden hindes efterkommere efter hende oc ingen Anden i den hafver Lod eller Deell uden Deg-nens. Samme Stol haffuer ieg paa min egen Bekost-ning ladet opsætte.

Peder Pedersen Schuldt,
Egen Haand.

Sognedegne.

»D. 14. April 1695 blev Peder Degn begravet« siger Kirkebogen kort og tørt; nu er hans Virksomhed endt; hans Eftermand er mig ukendt; men Jens Gade var Sognedegn i mange Aar til 1743; og han efterfølges — vist nok — af Monsør Søren Lind,³³⁾ der i 1750 ses som Sognedegn for Ørum og Daugaard Menigheder, hvor han virker til sin Død i April 1776. Hans Efterfølger er Sig. Christian Killendal, der var to Gange gift, først med Johanne Hansdatter og derefter med Ane Catrine Knudsdatter. Skoleholder er Christen Nielsen.³⁴⁾

Killendals Eftermand er Hans Jensen Udbye, der i 1801 kaldes Skolemester og Landsoldat, 22 Aar gl.; hans Hustru var Ane Kristence Nielsdatter.³⁵⁾

Kirketugt.

I Tiden efter Reformationen og senere hen udgik der fra oven mange Forbud og Paabud til Menighederne omkring i Landet. Som Eks. skal her blot nævnes enkelte Befalinger fra Chr. d. IV.s sidste Regeringsaar.

I 1645 udgaar der Missive³⁶⁾ til Landets Bisper om

³³⁾ Gejstlig Skifte- og Justitsprotokol for Nørvang Herred.

³⁴⁾ Folketællingsliste for 1787.

³⁵⁾ do. for 1801.

³⁶⁾ Sjællandske Tegnelser 29, 34.

den store Overtro og Ugudelighed, der gaar i Svang paa Landet, hvor man sætter udøbte Børn paa sygt Kvæg i den Mening, at det skal blive helbredret. Sligt Paafund strider imod Guds Ord. Provster og Præster trues med Straf, hvis de ser igennem Fingre med denne Overtro.

En Missive³⁷⁾ fra det følgende Aar til de jyske Biskopper bringer Smilet frem, naar vi læser: »Da der overalt med Sofven i Kirkerne legeres, da ville vi, at der i hvert Sogn nogle skal tilforordnes, som kan gaa rundt i Kirkerne med lange Kæppe og slaa dennem paa Hofvedet, som sofver, og saaledes holde Folket aarvaagen til at høre desto flittigere Predicken.« Samme Aar forordnes, at »ingen Psalmer siunges udi Kirken uden de Almuen hafver lert och sedvanlig udi Menigheden pleier at siunges«. Kvinderne synes at have indtaget mærkelige, men maaske nok bekvemme Stillinger under Gudstjenesten; thi i samme Missive hedder det: »I lige Maade ville vi och, at Kvindfolkene skal tilholdes och forvares at side ofver Ende udi Kierken, naar der siunges och tilligemed de andre i Menigheden at siunge Psalmer.« — »Og«, hedder det til Slutning,³⁸⁾ »gemene unge Folk skal icke af Presterne herefter trolofues, før end de udi Skriftestolen hafver bevist, at de deres Børnelærdom lært hafve.« — —

Det var enkelte Eks. paa Kirketugten fra oven; men ogsaa ude i Sognene (Menighederne) og — saaledes her i Daugaard — blev der i hine Tider og Tiden derpaa øvet nogen Tugt fra Præsterne og fra Menigheden. Takket være Peder Degns Indførelser giver Kirkebogen os ogsaa paa dette Omraade gode Oplysninger. Vi læser:
Ao 1678 d. 30. Junij stod Jørgen Søfrensen i Dau-

³⁷⁾ Jyske Tegnelse II. 225.

³⁸⁾ Jyske Tegnelse II. 249.

gaard obenbarlig Skrift i Kirken for hans Forseelse, som han hafde begaaet imod Karen Ollufs Datter. — —

Ao 1680 d. 25. Januarij stod Rasmus Pedersen i Daugaard oc hans trolofuede Fæstemø Bierette Anders Datter obenbarlig Skrift i Kirken for deris Forseelse, som de med hinanden begaaet hafver førend di kom udi den Eckteseng.« — —

Samme Aar d. 16. Maj »stod Johanne Hans Datter i Daugaard obenbarlig Skriff for hendes Forseelse oc udlagde en Karl til hendes Barnefader ved Navn Niels Pedersen, som var Synderen.« — —

Ao 1681 Nyt Aars Dag blef Michel Søfrensens Hustru Laure Christens Datter begraffuen oc samme Dag vaare Lauritz Fønbois Hustru gandske drucken udi Kircken, saa hun med Spot maatte ved gode Venner følges ud af Kircken, hvilken Spot oc Haanhed er hende den 3. Octobris ocsaa vederfaret, da Niels Christensen oc Laurine Ollis Datter hafde Troloffuelse i Daugaard.« — —

»Ao 1683 paa Vør Herres Jesu Christi Himmelfartsdag forbød Hr. Niels Christensen Sommer endnu som tilforn aff Prædikestolen paa Kongl. Maij'tt Vegne, at ingen maatte gjøre nogen grofft Arbeide om Sabaten, saa som Jens Lauridsen i Daugaard, som self personligen i Kircken hafde været oc strax efter Tienesten den traadt imod gjorde, idet han baade pløiede, saaede oc harvede, hvilke ehr imod Kongl. Bogstaur.«

»Ao 24. Julij 1691 stod Laure Niels-Datter som tiente hos Sl. Therkel Jensens obenbar Skriff i Kircken oc udlagde for den gandske Menighed Frantz, som tiente hos (sammen med) hende at være hendes rette Barnefader;« og hun talte Sandhed; thi et halvt Aar senere, $22\frac{1}{1}$ 93, staar samme »Frantz Hansen obenbar Skriff for sin Forseelse, som han med Laure Niels Datter hafde begaaet.« — —

KIRKEN UNDER ØRUMGAARD

Kirken ligger nu under Ørumgaard i omtrent hundrede Aar (1698—1792). Den første af Kirkens Ejere her er Axel Bille. Fra hans Tid er bevaret et Syn³⁹⁾ paa Kirken, som ikke taler anbefalende Ord om hans Om-sorg for Kirkens Vedligeholdelse:

»Daugaard Kirche er annexeret Ørum i Biergeherret.

1. Fantis: Messehagel, Messeskiorte, Alterklæde og Alterdug.
2. Muren paa den Nørreside af Koret og Kirken er overalt reffnet.
3. Hvælvingen under Taarnet er ganske brøstfældig.
4. Blyet offuer Kirken vil ofveralt snart hiælpes.
5. Muren omkring Kirkegaarden er meget nedfalden, saa er og Porten og Logen udychtige.

Jus patronatus haver Cancellie-Raad Axel Bilde;« og han benytter denne Ret til i sin Ejertid at kalde et Par Præster.

Efter Sommers Død kalder han ³⁰/₃ 1701 *Bertel Jensen Bay* af Voer. Bay faar kgl. Konfirmation ¹²/₄, præstelig Indvielse den 29. i samme Maaned og holdt den 1. Maj Bryllup med Inger Christensdatter Toldorph, født i Maj 1676. De fik 8 Børn, 4 Sønner og 4 Døtre; 2 Sønner blev Præster, og Datteren Birgitte Kristine blev gift med Eftermanden: *Matthæus Hansen Plesner*, som allerede i 1731 fik Kaldsbrev af Axel Bille, men først som 35aarig Mand, ¹¹/₅ 1736, fik præstelig Indvielse og giftede sig. Han var Søn af Præsten Hans Plesner i Skellerup-Ellinge i Fyn og Hustru Else Matthiasdatter, en Præstedatter fra Ryslinge. Han var i Embedet 25 Aar, den ¹⁶/₁₀ 1754 creeredes han til Provst af Biskop

³⁹⁾ Relationer over Kirkernes Tilstand i Aarhus Stift. 1700.

Hygom, og i 1761 kaldedes han til Ørsted og Estruplund Sogne.⁴⁰⁾

— — —

Kirken er under Ørumgaard under de skiftende Ejere: Kaptajn Fr. Trolle 1732—39; Forpagter paa Drenderup Povl Marcussen 1739—69; Sønnen Peder Marcussen 1769—79; dennes Enke Inger Nielsdatter Saabye 1779—80; Birkedommer Tobias Jantzen 1780—92,⁴¹⁾ da han sælger Gaard, Gods og Kirken til Mikkel Kjær paa Rhoden, som straks i samme Aar, 30. Aug., sælger Kirken med dens Tiender og med dens Jorder paa Daugaard Mark med 4 Skp. 3 Fdh. Hartk. samt flere mindre Ejendomme til Williamsborgs daværende Ejer, Johan Friderich v. Schmidten, der ogsaa faar Kaldsretten til Præsteembedet, som under de nævnte Ørumgaardsejere var gleden over til Kronen, der kalder Sognets følgende to Præster: Bloch og Lavlund.

Christian Bloch, Plesners Eftermand, kaldedes 7/1 1761; han var Nordmand, født i Christiania 1727, Student 1747; Kandidat 1750 og derefter i nogen Tid Skibspræst. I 1770 ægter han Eleonora Lang, Datter af Ridefogeden paa Rosenvold, og de fik 9 Børn. Fra Blochs Haand har vi en interessant Indberetning om *Sognenes Præstegaard*.

I 1656 var den næst Ørumgaard Sognets største Gaard, der aarlig saaede 4 Td. Rug, 5 Td. Byg og 10 Td. Havre og avlede en 10 Læs Hø.⁴²⁾ (Udsæden var paa den Tid til en alm. Gaard (Halvgaard) 1½ Td. Rug, 1½ Td. Byg og 3 Tdr. Havre og en Høavl paa en 3 Læs). I 1662 var Forholdene endnu lidt bedre i Ørum end i Daugaard, der havde lidt meget under Krigen med dens

⁴⁰⁾ Lakmanns Udkastning, Aarhus Stift.

⁴¹⁾ Trap: Danmark VII. B. S. 530.

⁴²⁾ T. A. Becker: Orion II.

⁴³⁾ Aarhus Stifts Matrikel. III.

Indkvarteringer. Præstegaarden nedbrændte i 1658, og den derefter opførte Vaaning stod i 200 Aar; da Grunden i 1857 blev udgravet til Præstegaardens nuværende Stuehus, fandt man 11 Sølvskeer med Aarstallene 1649 og 1658 og dertil nogle mindre Sager, der indsendtes til oldnordisk Museum. En af Skeerne havde en latinsk Indskrift, der fortalte om, at den havde været brugt som Brudegave. Sølvfundet stammer fra Præstegaardens Brand i Svenskekrigens Dage. Bloch skriver:⁴⁴⁾

»Korntienden i begge Sogne har i de 6 første Aar af mit Embedes Tid været bortforpagtet til Ejeren af Ørumgaard, Povel Marcussen, for 4 Mark 12 Skil., og et enkelt Aar for 5 Mark af hver Td. Hartkorn. Af Ørum Sogn har jeg senere i 3 Aar selv haft Tienden; men overladt Bønderne i Daugaard den for 4 Mark 12 Skil. for hver Td. Hartk. Fremtidig vil jeg dog selv have al Tienden i Kjærven. Kvægtienden er ialt 7 Rdl. Offeret til de 3 store Højtider er 80 Rdl. Accidenser 40 Rdl. St. Hans Renten giver et Pund Ost af hver Td. Htk. og et Par Kyllinger af en eller anden Tiendeyder. Paaske-Renten var almindeligvis 2 Snese Æg af hver Gaard og 1 Snese Æg af en eller anden Husmand.«

Til Præstegaarden hørte en god Urte-, Kaal-, Frugt- og Humle-Have.

Af de 3 Huse, der var bygget paa Præstegaardens Grund allerede i 1660, svarede 4 Rdl. og 2 og 2 Arbejdsdage i Hø- og 2 i Kornhøsten.

Annexgaarden ydede i aarlig Landgilde til Præsten 10 Skp. Rug, 3 Td. Byg og 20 Skp. Havre. Tirsbæk havde Herligheden over denne Gaard, men ved Overenskomst mellem Chr. Bloch og Justitsraad Jørgen Hvas de Lindenpalm paa Bryskeborg blev den i 1774 indlemmet i Gaardens Gods imod, at Hovedgaarden

⁴⁴⁾ Indberetning til Min. i 1772.

vedblivende svarede det nævnte aarlige Landgilde at betale efter Kapiteltakst samt Refusion for Gaardens Tiender ialt 22 Rdl. 5 Mark 7 Skil. For Afgiften blev der givet 1ste Prioritet i Bryskesborg, som en senere Ejer von Schmidten i 1802 ved kongl. Bevilling fik overflyttet paa Daugaard Kirke.⁴⁵⁾ Af Ørumgaard fik han 2 Rdl. til hver Højtid, af Bryskesborg intet. I Præstegaardens Skov var der vel Olden til en 2—3 Svin, men ikke saa meget Brændsel, som han maatte have til sin Husholdning; nogle Gange havde han faaet Ved af Ørumgaards Ejer, og hvert Aar fik han noget af Bryskesborgs Ejer; men af Skoven til Anneksgaarden fik han intet. Paa Kaldet hvilede følgende Byrder: Familieskat 7 Rdl. 3 Mark 4 Skil, Studieskat 1 Rdl. 2 Mark 8 Skil., Procentskat 20 Rdl. 5 Mark 12 Skil., Viborg Tugthus 10 Skil., Stiftslægen 2 Mark 4 Skil., ialt Skatter til Staten 30 Rdl. 2 Mark 6 Skilling.

Om Sogdenes Skoleundervisning siger Indberetningen ganske kort:

»Degnen forsyner Skolen i Daugaard, som bør holdes Aaret igennem; mens der i Ørum Sogn ikkun holdes Skole fra November til Marts ved en Skoleholder efter Fundatsen.«

Bloch døde den 28. Aug. 1796 og efterfølges af *Christian Frederik Lavlund*, der, som nævnt, ogsaa kaldedes af Kronen; han var i Embedet fra ²⁶/₁₀ 1796 til ²¹/₉ 1804.

KIRKEN UNDER WILLIAMSBORG

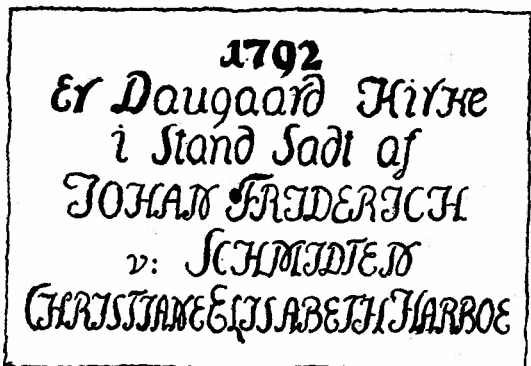
Vi har hørt, hvorledes Kirken i 1792 kom ind under denne Gaard, som allerede nogle Aar før — i 1784 — fik Sognets Kongetiende, der senere sammen med Kirken blev afhændet til Beboerne.

Fr. von Schmidten og hans Hustru Christiane Elisa-

⁴⁵⁾ T. A. Becher: Orion II.

beth synes at omfatte deres nære Nabo, den gamle Kirke, med betydelig Interesse og gav den en »smuk og forsvarlig« Istandsættelse baade indvendig og udvendig.

Til Amindelse om disse Arbejder lod Ejeren i Skibet over Indgangsdøren indsætte en Sandsten med Inscriptionen:

Daugaard Kirke: Indskrift.
Tegn. af Arkitekt Einer Mikkelsen.

Efter Laulunds Afgang i 1804 benytter v. Schmidten sin Kaldsret og kalder ²⁴/₉ *Emilius Christian Worm*,⁴⁶⁾ Hører ved Horsens Skole, til Præst for Sognene. Worm var født i Svendborg ¹¹/₁₂ 1774. Faderen var Trompeter. (Han var i Embedet i over 50 Aar til sin Død ¹⁵/₄ 1855). Nogle Aar senere afhænder Schmidten Gaard og Kirke til Regimentskvartermester Jeremias Møller Secher. Skødet⁴⁷⁾ er dat. 21. Juni 1810; det lyder paa Hovedgaarden Williamsborg med fri Hartk. 20 Td. 3 Skp., ufri Hartk. 45 Td. 1 Skp. samt Daugaard Kirke med dens matriculerede Hartk. 25 Td. 2 Skp. og Kongetienden ansat for 25 Td. 2 Skp. Htk.

⁴⁶⁾ Frederik Barfod: Danmarks Gejstlighed.

⁴⁷⁾ Bjerger-Hatting Herreders Skøde- og Panteprotokol Litr. C. Føl. 461.

Secher beholder Kirken i en Maanedstid og bortsælger den — med Tienden og Kongetienden— allerede den 5. Aug. s. A. til Sognets Beboere, nemlig: Ivar Rasmussen, Erik Jensen, Peder Sørensen, Peder Nielsen, Christen Friederichsen, Christen Pedersens Enke, Jens Mortensen, Jens Schmidt, Mathias Olesen, Peder Andersen, Søren Hansen, Thomas Sørensen, Peder Nielsen, Peder Eriksen, Niels Thomsen, Niels Christensen, Niels Pedersen, Peder Jensen, Niels Kusch, Knud Eriksen, Christopher Due, Hans Friederichsen, Rasmus Hansen, Jørgen Nielsen, Ole Nielsen og Widerich Thomsen, alle af Daugaard By og Sogn. Kirkens Pris var 18000 Rigsdl.; Sælgeren forbeholdt sig Ret til den over Pulpituret værende Herskabsstol og til tvende andre Stole, en paa Mændenes og en paa Fruentimmersiden. Secher og efterfølgende Ejere af Williamsborg fritages for Vedligeholdelsesudgifter til Kirken ud over, at de skal holde disse tre Stole i brugbar Stand.⁴⁸⁾

Daugaard Sogns Beboere fik ved denne Handel kun een Tiende at svare, nemlig Præstetienden, og den var af 100 Td. Htk. fastaccorderet til 1¹/₂ Skp. Rug, 2³/₁₄ Skp. Byg og 3¹/₂ Skp. Havre af hver Td. Hartkorn; Resten maatte tages *in natura*.⁴⁹⁾

KIRKEN I FOLKETS EJE

Faa Aar efter, at Beboerne havde overtaget Kirken, maatte de tænke paa en Fornyelse af den gamle, revnede Klokke, der i 1815 erstattedes af en ny, den nuværende Klokke.

I de følgende Aartier synes Kirken — efter de bevarede Syn at dømme — vel holdt; her som næsten alle Vegne var Kirkens Tilstand særlig god i Tiden om-

⁴⁸⁾ Samme Litr. C. Fol. 473.

⁴⁹⁾ T. A. Becker: Orion II.

kring Midten af Aarhundredet. Kirkens Tiende, der ejedes af de tiendeydende Beboere, blev ved Tiendekommissionens Møde $\frac{4}{10}$ 1855 fastsat til 2 Skp. Rug, 2 Skp. Byg og 3 Skp. Havre for hver Td. tiendepligtigt nyt Hartkorn, ialt 161 Td., 2 Skp., 2 Fdk., $2\frac{1}{2}$ Alb. — Den fastsatte Tiende opkrævedes aldrig, da kun de uundgaaelige Udgifter paalignes Sognebeboerne af Kirkeværgerne.

I 1868 forlanger Synet⁵⁰⁾ indrettet 5 Lufthuller med Riste og Luger, 3 ved Hovedkirkens og 2 ved Korets Gulv. Kirkeværgerne prøver fornuftigvis at sidde dette Ønske overhørig; men Synet fornyr sit Krav paa den bestemteste Maade, og de for Kirkens Ydre saa skæmmende store Luger indsættes i det følgende Aar, hvori ogsaa Taarntaget istandsættes, og Vindfløjen (med Aarstallet 1869) opsættes.

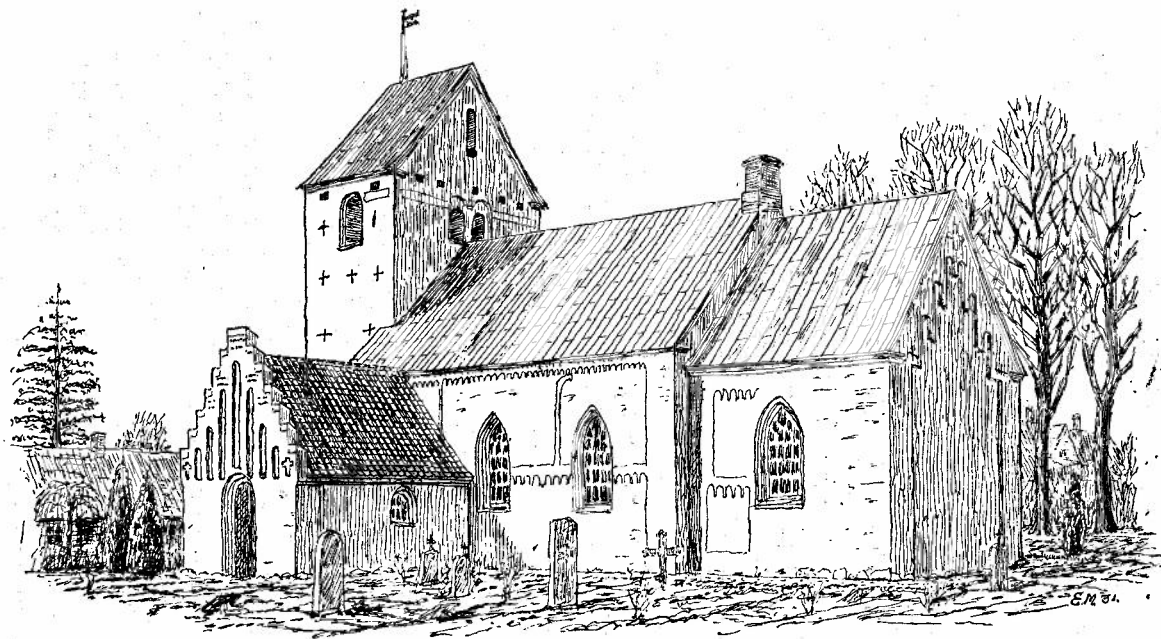
I 1876 siger Synet: »Det Williamsborgs Ejerinde tilhørende Pulpitur, som optager Udsigten for Kirkegængerne til Altret, bortfjernes, hvorom Provst P. Riber⁵¹⁾ tilskriver Ejerinden Fru Martini;«⁵²⁾ og et Par Aar senere udsætter Synet store Arbejder paa Taarnets Tømmerværk og indvendige Istandsættelse. Den brøstfældige Bue over Kordøren restaureres; Tagværket over Koret fornyes, og der anbringes Gesims under Taget, Udsættelser, som Værgerne efterkommer med betydelige Bekostninger.

Ved Synet i 1886 foreslaar Værgerne Gaardejerne Michael Laursen og J. Nielsen, at de to Stole ved Altret fjernes; Altret flyttes 1 Alen frem; et nyt Alterbillede indsættes i Alterrammen, og at der bygges et nyt bueformigt Knæfald i Koret til Afløsning af det gamle. Tre Aar senere fornyes Kirkens Stole, og samtidig til-

⁵⁰⁾ Kirke-Protocol for Daugaard Kirke.

⁵¹⁾ Sognepræst i Raarup.

⁵²⁾ Carl Henrik Martinis Enke.

8

Dugaard Kirke.
Tegn. af Arkitekt Einer Mikkelsen.

bød Enkefru Martini at give Kirken et nyt Orgel, hvis Indfatning og Pulpitur blev tegnet af Arkitekt Estrup i Horsens.

— — —

I 1914 den 18. Juni afleveres Kirken, der nu er selvejende, til Menighedsraadets Bestyrelse: til Stede var Provst E. Vestergaard, Sognepræst for Ørum-Daugaard, Tiendeydernes Repræsentanter: Gaardejerne H. Frederiksen og Jens Knudsen samt Johs. Bitsch; Menighedsraadsmedlemmerne Førstelærer A. E. Andersen, Fruerne Johanne Walther og Hansine Madsen samt Grdr. H. Frederiksen.

— — —

Kirkens nuværende Sognepræst er P. I. H. Degenkov, som Kirkesanger virker Førstelærer ved Daugaard Byskole A. E. Andersen og som Organist Førstelærer ved Daugaard Markskole O. V. Ravn.

— — —

Omkring ved 700 Aar har den gamle, hvide Kirke ligget her ved sin By som et Vidnesbyrd fra hine fjerne Tider om et ærligt Arbejde udført af samvittighedsfulde Hænder, saa den helt igennem bærer Ægthedens Adelsmærke.

— — —

Igennem Aarhundreder har Menigheden samlet sig her i dette velbyggede Kirkehus. Maaske var Ordet, som lød, til Tider fattigt nok, og da gik Livet kun svagt fra Prædikestol og Alterbord; men selv i saadanne fattige Tider var det dog Pinse een Gang om Aaret; og i hver en Pinsefest naaede en lille Arm af Aandens Strøm ind i dette Gudshus, nærede Livet og bar det frem paa ny. — —

Og den gamle hvide Kirke bar dagligt Vidnesbyrd til de skiftende Slægter. Klokken ringede Dagen ind, den kaldte paa festlige Dage, den ringede Solen ned og Sjælene til Hvile, mens Tusinder af Grave tuedes i Kirkegaardens stille Have.

Slægter kom, og Slægter gik; — men Herrens Ord bliver evindeligt. —

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

Aarspræmien for 1931 tilkendt I. O. Brandorff.

For nogle Aar siden blev der indenfor Dansk historisk Fællesforening nedsat et Udvalg til Bedømmelse af samtlige historiske Aarbøgers Indhold; den bedste aarlige Afhandling skulde præmieres med 200 Kr. De to første Præmier gik til Holbæk-Samfundets Aarbog.

Det vil glæde Vejle Amts historiske Samfunds Medlemmer, at Aarspræmien denne Gang — for 1931 — er tilkendt vor Næstformand, Hr. I. O. Brandorff, for Afhandlingen »Drikkevandet i Kolding« i Aarbogen 1931.

Den smukke Anerkendelse ledsages af følgende Motivering:

Afhandlingens Emne, der har arkæologisk og kulturhistorisk Interesse, er hidtil kun lidet behandlet i Litteraturen. Baade for Brøndenes og Vandledningernes Vedkommende fremlægger den værdifuldt og originalt Materiale, der vil faa Betydning for ethvert senere Studium af Drikkevandets Historie. Forfatteren forsømmer ikke at benytte trykt Litteratur og skrevne Kilder, men først og fremmest bringes hans egne Undersøgelser og Iagttagelser i Marken, sagligt fremstillede og forklarede baade gennem Litteratur og gennem Samtale med praktisk uddannede Folk. Afhandlingen er et smukt Eksempel paa, hvorledes en topografisk Forsker selv kan tilvejebringe sit Stof, naar

han forstaar at iagttage og undersøge, at beskrive, maale og tegne. Den har da ogsaa Perspektiver tilbage i et langt, flittigt og paapasseligt Undersøgellesarbejde, der har strakt sig over mere end en Menneskealder og spænder over Geologi, Arkæologi og Kulturhistorie. Det har sat Frugter i forskellige Afhandlinger i Vejle Amts Aarbøger (Kolding Graabrødrekloster, 1910, og Kolding i Oldtiden, 1928), og dets rige Materiale, hvis Tilvejebringelse betegner en videnskabelig Indsats, er ogsaa kommet Fagfolk til Gode. Brandorff har selv deltaget i Udgivelsen af et Hefte »Grundundersøgelser i Kolding« i Danmarks geologiske Undersøgelser (1927), og hans Iagttagelser over Kolding i Middelalderen er bearbejdede af Hugo Matthiessen.

Forfatteren har fra første Færd forstaaet Betydningen af de Iagttagelser, der kan gøres ved Udgravninger og Jordarbejder. Gennem Aarene har han utrættelig fulgt alle Begivenheder af denne Art i Kolding og Omegn og benyttet enhver Lejlighed til at gøre geologiske og topografiske Undersøgelser, hvis Resultater, smaa og store, han omhyggeligt har nedskrevet, og som en af Banebryderne paa dette Omraade har han vist, at Arbejdet giver værdifulde Resultater.

Naar Bestyrelsen har ønsket at tildele hans Afhandling Aarspræmien for 1931, er det ikke mindst i Haabet om, at det Arbejde, som Afhandlingen bygger paa, maa virke som et Eksempel til Efterfølgelse i langt højere Grad, end det hidtil har været Tilfældet.

Vi gengiver Dansk historisk Fællesforenings Udtalelse, idet vi mener, den kan have Betydning som Vejledning for fremtidige Medarbejdere ved vor Aarbog.

Redaktionen.

SMAASTYKKER

Nogle Oplysninger om de otte Sogne i det syttende Aarhundredes store Krige.

I Haderslev Provstearkiv er der bevaret en smuk Samling Kirkeregnskabsbøger, som begynder Aar 1564; der findes ogsaa Kirkeregnskabsbøgerne for de otte Sogne, som jo dengang hørte til Haderslev Provsti; desværre er Vonsild Kirkeregnskabsbog meget medtaget af Fugtighed, og Ødis Kirkeregnskabsbog begynder først 1626. — Denne Samling giver mange gode Oplysninger om Provstiets Historie fra det sejstende til det attende Aarhundrede. Om Landbrugets Kaar i det syttende Aarhundredes store Krige læser vi paa de gamle Blade en Del Oplysninger i Korntiendes Fortegnelser. For Kejserkrigen er kun Summerne (i lybsk Mønt) angivet:

Aar:	1625	1626	1627	1628	1629
Bjært	171 Mk. 2 Sk. » P.	180 Mk. 14 Sk.	0	0	85 Mk. 2 Sk. » P.
Dalby	80 - 10 - 6 - 57 -	9 - 0	0	38 - 3 - 6 -	
Hejls	80 - 14 - 6 - 91 -	6 - 0	?	37 - 8 -	
Stenderup	102 - 7 -	113 - 4 - 0	0	62 - 4 -	
Taps	79 -	50 -	0	? 60 - 3 - 3 -	
Vejstrup ¹⁾ .		100 - 13 - 0	0	67 - 2 -	
Ødis ²⁾		56 - 14 - 0	0	36 - 2 -	

Efter 1642 følger i alle Regnskabsbøger for de otte Sogne 1645; derimod findes nøjagtige Meddelelser om Korntiende før og efter Krigsaarene 1657-1659:

¹⁾ I Vejstrup KRB. følger efter 1623 straks 1626.

²⁾ Ødis KRB. begynder 1626.

	Aar.	Rug.	Byg.	Havre.	Boghvede.	Iter.	Penge.
Bjert	1656	36 Tr. 6 N.	159 ¹ / ₂ Tr.	» N. 174 ¹ / ₂ Tr.			146 Mk. 1 Sk. 6 P.
—	1660	»	9 - 6 -				4 - 8 -
—	1661	7 - 15 -	22 - 15 -	5 - 7	2 Tr. 1 N.		18 - 10 - 6 -
Dalby	1656	18 - 8 -	51 - 2 -	66 - 8			53 - 9 -
—	1657 ^{*)}						13 - 6 -
—	1661	3 - 16 -	9 - 12 -	6 -			8 - 10 -
Hejls	1656	14 - 18 -	65 - 3 -	85 - 14	6 - 5 -		64 - 12 -
—	1662 ^{*)}	^{*)}	^{*)}	^{*)}	^{*)}	2 Skip	4 - 8 -
Stenderup	1656	» 106 -	4 - 85 -	14 -		4 -	75 - 9 -
—	1657	21 - 19 -	129 - 2 -	102 - 10 -			104 -
—	1658	24 - 8 -	32 - 31 -	3 -			19 - 8 -
—	1660	1 - 13 -	1 - 8 -	7 - 10 -		18 -	24 - 13 - 6 -
Taps	1656	24 - 14 -	48 - 14 -	80 - 13 -			59 - 15 - 6 -
—	1657	2 - 15 -	5 - 19 -	4 - 16 -			5 - 14 - 6 -
—	1660	1 - 15 -	4 - 15 -	4	1 ¹ / ₂ Skip	1 -	6 - 3 - 6 -
Vejstrup	1656	30 - 13 -	73 - 12 -	101 - 6 -	8 Tr. 12 N.		83 - 4 - 6 -
—	1661	1 - 18 -	6 - 8 -	5 - 6 -	1 - 6 -	1 -	6 - 1 - 6 -
Ødis	1656	55 - 19 -	56 - 9 -	51 - 19 -	14 - 2 -		81 - 8 -
—	1657	29 - 10 -	22 - 3 -	26 - 2 -			36 -
—	1660	4 - 14 -	0 - 1 -				2 - 10 -
—	1661	7 - 8 -	11 - 18 -	5 - 18 -	5 - 8 -		14 - 13 - 4 -

^{*)} Ikke specificeret.

^{*)} Ialt 7 Traver.

Disse Tal fortæller meget om Landbrugets Tilstand i de otte Sogne i disse Tider, da Krig og Pest hæragede Landet, i de Tider,

da krigede Sveer og Daner,
alt efter de forrige Vaner.

Stenderup Sogn var mindst medtaget; der indkom 1660 32 % af det, Befolkningen havde høstet før Krigen, i Ødis 17 %, Dalby 15 %, Bjert 12 %, Taps 10,2 %, men i Vejstrup kun 7 % og i Hejls endog kun 6 %.

Th. O. Achelis.

De første lutherske Præster i Vonsild.

I en Indberetning til Biskop J. C. Bloch i Ribe, som er trykt i »Kirkehistoriske Samlinger«s første Bind, 1849—1852 S. 644, hedder det om Seest, Vonsild og Dalby Sogne: »Anno 1528 blev Hr. Anthonius Johannis F.¹⁾ af Brande kaldet til Sognepræst for alle tre Kirker; han var den første evangeliske Lærer.« Naar Udgiveren, Adjunkt C. E. Thorup, dertil bemærker, at »han maa da ogsaa have været papistisk Præst indtil 1536«, saa beroer det paa en Fejltagelse, da de tre Kirker jo indtil 1566 hørte til Hertugdømmet Slesvig, ikke til Kongeriget.

»Anno 1548,« fortsætter Indberetningen, »blev Hr. Mathias Jensen Wondsilder kaldet til Sognepræst for samme tre Kirker.« Om ham skal her efter en Samling Optegnelser meddeles noget,²⁾ som har sin Interesse, da vi ellers ved saare lidt om Præsternes Uddannelse i det 16. Aarhundrede.

»*Matthias Jensen Wonzierler* begav sig temmelig

¹⁾ F = filius, Søn.

²⁾ Statsarkiv Kiel, Abt. 400, I, N. 174, fol. 198 r.

storvoxen fra Engesletten til Bogen i Wiborg, var saa længe ud at hand som Studiosus fra Kiøbenhavn hjemkom, ukiend af hans Moder en Enke i Mattis Jürgensens Gaard, der er siden Krigen 1660 den første ny Possessor,³⁾ ellers har denne Her Matthias Sødskend og Afkom allestæds eiet Gaarden. Han blev kaldet 1548 til disse tre Sogner Wohnsziel, Dalby og Seested, men omtrent 1566 udi Kong Frid. II. Tiid gav Hertog Johannes den Ældre til Hadersleben det Sogn Seested herfra under Danmarks Rigets Crone. Døde 1593. Havde 14 Børn med hans Hustrue Sara Andonii (antecess.)⁴⁾ Daatter.«

Beretningen er skrevet efter 1660, antagelig af den »snilde Historicus« Johannes Rhyde i Vonsild. Matthias Jensen har altsaa besøgt Latinskolen i Viborg, som M. Jørgen Sadolin havde grundlagt efter Haderslev Præsteskolens Eksempel i 1526.⁵⁾ Derefter havde han været Student i Københav, som var ny oprettet i 1537.

Th. O. Achelis.

ANMELDELSE

Henrik Ussing: In g v o r H o l t. (Aschehoug, 1932.)

Forfatteren af denne Bog er den kendte Skolemand og Folkemindeforsker, Lektor i Sorø, Dr. phil. Henrik Ussing, der har skrevet talrige Afhandlinger og flere Bøger, hovedsagelig indenfor Folkeminde- og Stednavneforskningens Omraader. Blandt disse findes ogsaa en Bog om Forfatterens Fødeby Erritsø ved Fredericia.

³⁾ = Ejer.

⁴⁾ antecessoris = Formand.

⁵⁾ H. F. Rørdam, Mester Jørgen Jensen Sadolin /1866/, S. 6.

»Ingvor Holt« er en Roman. Handlingen foregaar i Egnen omkring Fredericia (Erritsø) i Tiden før og under Trearskrigen 1848—50. Det er en Slægtsroman, der lægger Vægten paa en Skildring af Livet i Landsbyen, som det leves til daglig og under Højtiderne. Egnens Skikke og Overtro, Talemaader og Remser behandles. Bedstefar Ingvor gaar sin Rundgang Juleaftens Dag. Han sætter Juleneg paa Stang, han binder et Halmbaad om hver Abild i Haven, han stryger Sod og Salt over Køernes Tænder, han ridser Kors i Sædbunkerne, han hugger Økse i Møddingen, og han sætter Staal under alle Tærskler og i Taget over alle Døre for at værne Hjemmet mod onde Vætter og for at fremme Sundhed og Trivsel. Unge Ingvor, en stor Dreng, der har flere Tanker og mere Vilje end andre Drengene i hans Alder, spekulerer meget over Bedstefaderens Handlinger. Hvilken Nytte mon de egentlig er til? Naar Dagens Gerning er endt, samles man. Der fortælles Sagn og Overtro, som ingen endnu helt kan frigøre sig for at tro paa, men Avisen vinder efterhaanden Indpas og faar sluttelig Overtaget.

»Vor Egn har altid været overrendt af Fjender, naar Landet var i Krig«, siger man i Bogen, og det mærker vi ogsaa. Først kommer Preusserne til Egnen, saa Slesvig-Holstenerne, og saa er der Kampene om Fredericia, som følges paa nært Hold. Danskernes sejrige Udfald Natten mellem 5. og 6. Juli 1849 under General Rye er Bogens store Begivenhed.

Denne Bog ejer afgjort alle Betingelserne for at faa en stor Læsekreds og da særlig her i Vejle Amt. Alle, der er interesseret i Amtets Historie, vil læse den med stor Glæde og megen Udbytte.

Medlemmer af Vejle Amts historiske Samfund kan købe Bogen for Kr. 4,50. Dens Bogladepris er Kr. 6,50.

Aage Bredsted.

Ved Margrethedige.

AARSBERETNING FOR 1932

AF I. O. BRANDORFF

Onsdag den 11. Maj Kl. 3 afholdtes Samfundets Aarsmøde i den hvide Sal paa Koldinghus, hvor Formanden, Amtmand, Kammerherre *Valløe* aflagde Beretning:

Der er bevilget 200 Kr. til en Hjemstavnsbog for Vejle Amt, som ventelig bliver trykt til Efteraaret 1933, og der er bevilget 50 Kr. som Bidrag til et Mindesmærke paa Skodborghus Voldsted. Sammen med Ribe Amts historiske Samfund er rettet Henvendelse til Ribe og Vejle Amter om at skaane vore Fortidsminder, saa de ikke anvendes til Vejmateriale, se Aarvog 1932, Side 102.

Derefter oplæste Kassereren, Købmand *Brandorff*, det reviderede Regnskab for 1931, der godkendtes; det er trykt i Aarvog 1932, Side 110.

Til Medlemmer af Bestyrelsen genvalgtes Kammer-

herre *Knud Valløe* og *Købmand Brandorff*, og i Stedet for Kammerherre *Bardenfleth*, der er bortflyttet fra Amtet, nyvalgte Direktør *Harald Hess* i Vejle.

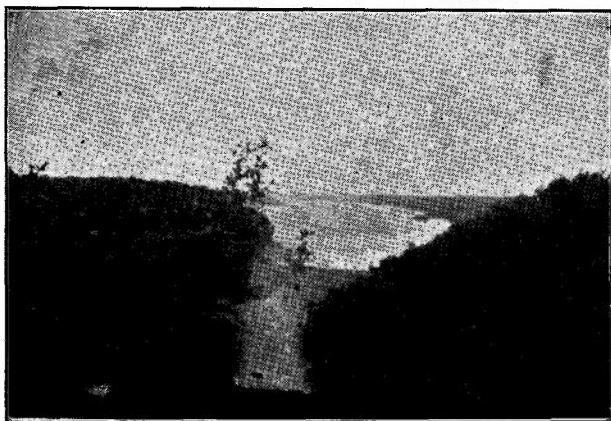
Kammerherre *Bardenfleth* optoges derefter enstemmig som Samfundets Æresmedlem.

Efter Aarsmødet besøgte Museet paa Koldinghus, der forevist og forklaredes af Museets Bestyrelse.

Den aarlige Udflugt foretoges Søndag den 21. August og var ualmindelig vellykket. Ved 11-Tiden var Deltagerne samlede paa Banegaardspladsen i Vejle, hvorfra Turen gik til Nykirke gamle Kirkebygning, der er indviet til St. Peder og ligger paa en Banke, der naar op til 130 m Højde og er synlig i meget lang Frastand. Førstelærer *Marius Hansen* fortalte Kirkens Historie, der gaar tilbage til ca. Aar 1200. Udenfor Kirkegaardsmuren slog den talrige Forsamling sig derefter ned og tog sig af Madkurvenes Indhold, medens man nød den prægtige Udsigt. Bestyrelsen havde draget Omsorg for, at fornødne afkølede Drikkevarer var til Stede.

Da det efter Frokosten begyndte at stænke lidt, gik man atter ind i Kirken, hvor Lærer *Mortensen*, *Lindeballe*, maatte holde sit Foredrag om de ældgamle Veje og Vandløb, der egentlig var bestemt til at holdes udenfor Kirken, hvor Forholdene kunde iagttages, medens de blev forklarede.

Man gik nu atter i Bilerne og fortsatte i et imponerende Tog paa 57 Biler ad den gamle Hærvej, Pilgrimsvej eller Studevej — for at nævne nogle af dens Navne — og standsede ved det fredlyste »Margrethedige«, et interessant gammelt Forsvarsværk. Dette blev beset og forklaret, hvorefter man drog videre til »Tinnet«, hvor Hærvejen følger den Bakkeaa, hvorfra Jyllands store Vandløb — *Gudena* og *Skernaa* — har deres Udspring med faa Hundrede Alens Mølle-

Rørbæk Sø.

rum. Her delte Deltagerne sig; de gode Fodgængere drog til Fods langs den interessante »Dybdal«, der udmunder i den smukke Rørbæk Sø, og var meget begejstrede over det interessante Landskab. Bilerne med de øvrige Deltagere var imidlertid kørt gennem Nørre Snede og uden om Rørbæk Sø, hvorefter hele Forsamlingen kørte til Thyregød-Kro, hvor Kaffen ventede i den festligt pyntede Sal. Ved Kaffebordet holdtes flere Taler.

Hermed sluttede Udflugten, og Deltagerne drog hjem, beriget med smukke og gode Minder.

I. O. Brandorff.

Vejle Amts historiske Samfund.

Regnskab for Aaret 1932.

<i>INDTÆGT:</i>			<i>UDGIFT:</i>		
	Kr.	Øre		Kr.	Øre
I. Kassebeholdning overf. f. f. Aar	1656	81	I. Udgivelse af Aarbogen:		
II. Bidrag fra 809 Medlemmer	3236	00	1. Halvbind	Kr. 1377,35	
III. Livsvarige Medlemmer	0	00	2. »	» 1502,33	2879 68
IV. Andre Samfunds Medlemmer	101	75	II. Foredrag og Udflugter		407 90
V. Salg af ældre Aargange	156	35	III. Arkivet og Inventar		208 00
VI. Aarsbidr. fra Stat, Amt og Kommuner	380	00	IV. Bestyrelsens Rejser og Udlæg		100 15
VII. Aarsbidr. fra Banker og Sparekasser	300	00	V. Udsendelse af Aarbogen	Kr. 528,75	
VIII. Entré ved Foredrag	0	00	÷ Portorefusioner	» 452,40	76 35
IX. Renter af Kassebeholdning	98	03	VI. Administration		223 72
X. Andre Indtægter	100	00	VII. Andre og uforudsete Udgifter		212 88
			VIII. Overført til Kapitalformuen		0 00
			IX. Kassebeh., der overf. til næste Aar .		1920 26
				Kr. . . .	6028 94
	Kr. . . .	6028 94			

Kapitalformuen androg ved Aarets Begyndelse Kr. 3044,35. Hertil er i Aarets Løb tilgaaet Renter Kr. 151,52, hvorefter Kapitalen pr. 31. December udgør Kr. 3195,87.

Kolding, 11. Januar 1933.

I. O. Brandorff.

Ovenstaaende Regnskab for Aaret 1932 med tilhørende Bilag har undertegnede valgte Revisorer gennemgaaet og intet fundet at bemærke.

Viuf og Kolding, den 18. Februar 1933.

R. Christensen. Harald Andersen.

BIDRAG TIL VEJLE BYS HISTORIE

I TIDSRUMMET 1660—1700

AF CAND. MAG. JOHAN HVIDTFELDT

II.

Medens jeg i Vejle Amts Aarvog 1932 har skildret Byens Styrelse i Tiden 1660—1700, er det Hensigten i det følgende at give nogle Bidrag til Byens økonomiske og materielle Vilkaar i samme Tidsrum, idet jeg dog her — i Modsætning til hvad Tilfældet var i den tidligere Artikel — ogsaa vil gribe udover denne Periode, selvfølgelig væsentligst i Tilfælde hvor det saaledes medtagne Materiale ogsaa vil kunne belyse det behandlede Tidsrums Forhold. Naar jeg har ment at burde gøre dette, er det, fordi Samfundet dengang ikke — som nu — var i stadig Udvikling, der skete Forandringer, men ikke af saa gennemgribende Betydning som dem, de europæiske Kulturstater har gennemgaaet i det sidste Aarhundrede; det maa ikke glemmes, at Linien fra det 17. Aarhundredes Samfund ubrudt gaar tilbage til Middelalderen, medens der fra det Danmark, vi kender paa Landboreformernes Tid, ikke gaar nogen rolig Udviklingslinie til det moderne Danmark; Danmark i 1700 havde større Lighed med Danmark i 1400 end med vore Dages Danmark.

Naar man beskæftiger sig med Vejle Bys Historie gennem Aarhundrederne, er der een Ting, som slaar en. Medens Byen i Dag er en af Landets største Industribyer, har den i Tiden før 1800 ført en meget ube-

tydelig Tilværelse blandt Landets mindste Købstæder; selvom den ligesom andre danske Byer havde en Slags Blomstringsperiode i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, saa var og blev den dog ringe, sammenlignet med Naboer som Kolding, Horsens og Ribe. Grundene hertil har været forskellige, men den dybest liggende Aarsag er dog sikkert den, at Handels- og Samfærdselslinierne dengang laa anderledes end nu, den store Trafikaare ned igennem Jylland gik midt inde i Landet uden om de østjydske Byer, først nede mod Syd gik der fra Hærvejen,¹⁾ som denne vigtige Vej ofte kaldes, Forbindelseslinier til Kolding og Ribe, hvor Udførselsstederne for Øksne jo havde været fra gammel Tid; Hovedtrafikken Syd-Nord gik saaledes i mange Tilfælde uden om Vejle.

Og selv for Folk, der kom fra Fyn, gik Vejen ikke absolut nødvendigt over Vejle; thi fra Bogense eller Trelde kunde man fæрге over til Vejle Fjords Nordside og saaledes undgaa den store Omvej; hvor meget disse Færgesteder har været brugt i det 17. Aarhundrede, ved vi ikke, men det er dog ikke sandsynligt, at de har været saa stærkt benyttet, at vi her har Forklaringen paa, hvorfor Horsens altid har været af meget større Betydning end Vejle. Men mange andre Aarsager af mere sekundær Art har virket ind. I Horsens boede en stor og driftig Handelsstand, som enten selv havde mange Skibe i Søen eller kunde chartre dem hos Byens Skipperø. Der findes fra 1688 en Fortegnelse over Skibe i Ribe Stift,²⁾ efter denne var der overhovedet ingen Skibe i Vejle, medens Fredericia havde 9 Skibe med 28 Mands Besætning, Kolding 7 med 22 Mand og Horsens 16 med 68 Mand; af disse 16 sejlede de 15 almindeligvis paa Norge, medens en gik i Fart paa Lybæk. Hvad dette har betydet for Byens Handel, vil

man let forstaa, naar man tænker paa, at Norge da var det naturlige Afsætningsmarked for en stor Del af Danmarks Overproduktion af Landbrugsprodukter; naar Bønderne førte deres Varer til Horsens, var de sikker paa at finde Købere, som i Kraft af deres Handel med de store Afsætningsmarkeder kunde betale Verdensmarkedets Kornpriser. Et enkelt Eksempel skal nævnes: I Universitetsbiblioteket findes en gammel Optegningsbog fra Begyndelsen af det 17. Aarhundrede,³⁾ den har tilhørt Jørgen Hansen Arp, Præst i Thyregod; i denne har han skrevet en Del Notitser om sine Handler og Forretninger med Nabobyernes Købmænd, Gang paa Gang er der Tale om Købmænd i Horsens, saaledes sender han flere Gange Øksne og Køer til Falk Albers; ogsaa med Købmænd i Fødebyen Kolding og i Ribe og Aarhus har han drevet Forretninger, men derimod ikke med Vejle. Men Stedsønnen Christoffer blev 1641 sendt til Vejle for at gaa i Skole der. Forbindelsen med Vejle var saaledes i og for sig naturlig nok for ham, bare ikke naar det gjaldt Handelsanliggender.

Foruden at Kolding laa meget bedre end Vejle, idet Øksnene skulde drives herigennem, var der en Ting til, som havde stor Betydning for denne By, nemlig Slottet; her var mange Mennesker hver Dag, og somme-tider opholdt kongelige og fyrstelige Personer sig paa Slottet i længere Tid. Det gav Omsætning i Byen; thi slige Personer kunde bruge noget og kendte ikke til Sparsommelighed, utallige var de Haandværkere, som enten helt levede af eller i hvert Tilfælde havde stor Fortjeneste af Slottet, noget de bevarede Lensregnskaber taler deres tydelige Sprog om. Naar vi endelig vender os mod den tredie Naboby Fredericia, var denne ogsaa særlig godt udstyret, idet Regeringen var meget gavmild imod den med Privilegier for at faa saa mange

Mennesker som mulig til at slaa sig ned i den for Forsvaret saa betydningsfulde, nygrundede By.

Men foruden disse almindelige Grunde kom saa Krigens Ødelæggelser.

Først de kejserlige Tropper, Tredivaarskrigens vilde Landsknægte, som Gæster i den ulyksalige By. Hvor haardt medtaget Byen var, faar vi et stærkt Indtryk af i et Brev, som Byens ledende Mand Clemend Sørensen ca. 1631 skrev til Kongen.⁴⁾

Hvis Kongen og Øvrigheden ikke mildner de store Indkvarteringer, er det umuligt, at de kan blive boende i Byen, for alt er der øde; der er aldeles ingen Haandtering og Næring, Folket er næsten helt forarmet, en stor Del er bortdøde og en Del flyttet andetstedshen. Hele Gader er nedbrudte af Fjenderne og øde. Der er hverken Skuder, Pramme eller Baade i Byen undtagen nogle smaa gamle Fiskerbaade. Intet Sejerværk har de at rette sig efter; vilde man vide, hvad Klokken var, maatte man spørge Clemend Sørensen selv; thi han havde et lille Ur, det eneste i Byen; Kirkegaarden ligger i Fællede, saa alle Murene der omkring er nedbrudte og Stenene borte, Rektorens og Præstens Boliger saavel som Skolehuset er nedbrudte, og Broerne truer med snart at falde sammen, hvis de ikke bliver repareret. Som bekendt blev Byens Privilegier næsten alle ødelagte af de kejserlige Tropper, saa man derfor senere maatte sørge for at faa nye paalidelige Afskrifter deraf; i 1634 fik Albert Skeel og Ernst Normand Ordre til desangaaende at begive sig til Byen og hos de omliggende Byer faa oplyst, hvorvidt Byfreden strakte sig.⁵⁾ Senere kom saa de 3 Svenskekrige i Løbet af nogle faa Aar, og atter forlod Borgerne deres By, atter laa en stor Del af Ejendommene i Grus.

Nu kan man selvfølgelig indvende, at Krigens Øde-

læggelser i lige saa høj Grad gik ud over de andre østjydske Byer, som laa paa de fjendtlige Troppers Marchrute; dette er selvfølgelig ganske rigtigt, men netop i Kraft af, at disse Byer var saa langt forud for Vejle i Rigdom og Driftighed, kunde de hurtigere rejse sig, vel var ogsaa deres Blomstringsperiode forbi; men de sank dog ikke ind til den ganske ubetydelige Stilling, Vejle gennem mere end halvandet Aarhundrede skulde komme til at indtage.

Men meget farligere end de fjendtlige Tropper synes dog en Tid den danske Regering at skulle blive for den lille By. Krigen med Sverige 1643—45 havde tydeligt vist, hvor vanskelig Jylland var at forsvare mod Indfald fra fjendtlige Hære sydfra, og man besluttede derfor at styrke Forsvaret ved Anlæg af Fæstninger. ^{16/4} 1646 afgav Landkommissarierne en Betænkning, hvori de blandt andet foreslaar at oprette en Fæstning lige overfor Fyn, i denne siges der:

» Och efterdi landet met disse mange smaa kiøbsteder mere er besverget end forbedret, de och ére en fientlig armee til øphold tienliger end landet gafnlige, da suinis os Veile by icke ubeqvemelig derind at kunne flyttis; hvo det icke lystet, kunde der ved deris afling forblifve och deris eidom som andre selfeier nyde och bruge; thi endog det vel mange gotfolck vilde falde besverligt fra deris fødested och eidom at flytte. saa skal dog udi saadan pertuberet tilstand landers och rigers conservation och velfert mere end privat nytte och fordeel actis och anseis. Hvis enhver af eien-dom udi Veile kunde miste, kunde hannom derfor paa det andet sted af den eiedom ske skiel och vederlag.«^o)

Vel blev Fredericia oprettet, men dog uden at man skred til at nedlægge Vejle. Men en ny Konkurrent havde man under alle Omstændigheder faaet; thi den

nye By havde selvfølgelig særlig Regeringens Velvilje, man var ikke bange for at protegere den paa de omliggende Byers Bekostning, ikke blot fik den store Privilegier, men 1654 udstedtes et Brev, hvori det hedder, at Kongen har besluttet, at de, som til Søs vil bruge nogen Handel, skal gøre det i Fredericia. »Efttersom vi naadigst till sinds er all søehandel paa bemelte Vedell att forbyde, dog tillforn dennem advare, at de dereffter deris leylighedes des bequemliger kunde rette och bode sig selff och deris borgerskab i tide der till berede, hvortill I eders største fliid haffuer att anvende de fleeste mueligt derhen godvilligen att disponere.«

Mouritii Dag blev Brevet forkyndt i Viborg, hvortil Byen havde faaet Ordre at sende sine Udsendinge. Raadet og Borgmestrene skriver 18. Januar 1655 til Rigsraadet og beder dette være deres Fortalere hos Kongen, de paaberaaber sig tidligere Kongers Privilegier, og at de har betalt alle Kontributioner, Told, Accise, o. s. v., ligesom de i den sidste Fejde trofast har kæmpet for Konge og Fædreland. At forbyde Sejlads paa Byen vilde blive katastrofal for denne.⁷⁾

Snart efter kom dog Krigen atter, og om Forbudet virkelig er blevet gennemført, er ikke let at afgøre.

Senere i 1672 kom Statskollegiet ind paa en lignende Tanke, idet man i en Kommissionsbetænkning⁸⁾ foreslog, at Vejle sammen med en Række andre Byer kun maatte sejle mellem kongelig Majestæts Riger og Lande, medens Handelen paa fremmede Lande burde være forbeholdt de større Byer. Denne Gang blev der ikke noget ud deraf, først i 1682 blev det til Alvor. Det bestemtes da, at kun en Række af Landets største Byer skulde have Ret til at sejle til Udlandet, de andre maatte nøjes med Indenrigsfarten og Agerbruget »og anden Smaahaandtering«. De skulde især beflitte sig

paa Manufakturer, hvorved de bedre og sikrere kunde tjene til Livets Ophold end ved den uvisse og kostbare Udenlandshandel.⁹⁾ Heldigvis for de danske Købstæder blev denne Bestemmelse dog ikke af lang Varighed; naar den er ophævet, vides ikke, men et Reskript af $\frac{5}{3}$ 1689 viser, at Udenrigshandel da har været tilladt alle Landets Byer.¹⁰⁾

Økonomiske og materielle Forhold i Byen.

Hvis man betragter Byens Næringsveje paa dette Tidspunkt, bliver man opmærksom paa en afgørende Forskellighed fra Nutiden; medens næsten alle Byens Borgere nu ernærer sig af Handel, Industri og Haandværk, var Forholdet et helt andet dengang; Byen havde et stort Landbrug, og alle Byens mere betydelige Borgere drev Landbrug, og selv enkelte af Haandværkerne havde Andel i Bymarken eller i hvert Tilfælde en Ko eller Hest hjemme i Stalden. Selvom man selvfølgelig ikke med Bestemthed kan sige, at Landbruget var Byens vigtigste Næringsvej, saa vil det dog — ved en Behandling af de materielle og økonomiske Kaar i Byen — være naturligt at begynde med det.

Byens Marker laa dels Syd for, dels Nord for Byen. Deres Historie er temmelig godt kendt,¹¹⁾ og her skal kun optrækkes nogle Hovedlinier. Nord for Byen laa Nørreskoven og Nørremarken, eller, som den da kaldtes, Romsmarken. I ældre Tid skelnedes der imellem Romsgaardsmarken og Romsmarken. Et Tingsvidne fra 1489 viser, at Vejle allerede paa dette Tidspunkt i mere end 100 Aar har haft en Del af Romsmarken, nemlig den Del, som laa »sønden og østen ved den gamle Horsensvej, som opløber i Møllekrog, og saa østen næst omkring Romsleje og siden over den Hule, som ligger

neden Høgholt, og saa omkring Høgholt neden og vesten om »Deyæpotthæ« og saa .. ned i Bybæk og saa frem ad forskrevne Bybæk og ned i Vejle [Fjor]d«. ¹²⁾ Det synes saaledes endog, som om Vejle Borgerne paa dette Tidspunkt har haft hele Romsmarken; herimod taler rigtignok, at Vejle ^{11/6} 1494 faar Kvittering af Kong Hans paa 80 Mark, »som de lovede os for den Mark Romsmark, de finge til deres By.« ¹³⁾ Dette Brev hænger dog sandsynligvis sammen med, at Klaus Krummedige vistnok har forsøgt at komme i Besiddelse af Marken, det var i hvert Tilfælde ham, der i 1492 havde kaldt Sandemand til Romsmarken, da Borgmester Jep Sørensen fik et Stokkenævn af 12 Dannemænd paa, at Romsmarken havde ligget til Vejle siden Kong Valdemars Tid. ¹⁴⁾ Klaus Krummedige synes at have haft meget stor Interesse for de Vejle Bymænds Jorder; thi 1503 udtales det i et Tingsvidne, at »Harelose har ligget til Vejle af Arilds Tid, til saa længe her Claus Krummedige tog den fra dem. . . .«. ¹⁵⁾ Dette, at man, netop 2 Aar før Kong Hans' Kvittering blev udstedt, havde bestridt Vejle Borgernes Ejendomsret til Marken, kunde tyde paa, at Borgerne ca. 1494 i og for sig ikke har købt Romsmarken eller en Del deraf af Kong Hans; de havde haft hele Marken saa langt Traditionen gik tilbage, men nu bragtes Ejendomsretten juridisk i Orden ved, at Kongen godkendte deres Ejendomsret, saaledes som han nogle faa Aar før havde gjort for Løget Marks Vedkommende. Hele Romsmarken har saaledes sikkert været i Vejleborgernes Besiddelse, i hvert Fald siden Valdemar Atterdags Tid, og dens Grænse har været, som det gamle Tingsvidne fra 1489 ommelder; Nord for denne Grænse laa saa Romsgaarden, hvilken Gaard med sit Tilliggende ^{11/7} 1504 blev skødet til Vejle af Kong Hans mod en Af-

gift paa 14 Mark, det siges, at den »skal være og ligge under og i Vejle Byfred og Byret«.

Den oprindelige Landgilde af Romsgaarden havde været 18 Mark $\frac{1}{2}$ Skilling og 2 Album, men Vejlenserne slap med at betale 14 Mark aarlig. Den sidste Fæster af Gaarden var sikkert Thomes Andersen, som nævnes endnu i 1502; nærmere Oplysning om Gaarden paa hans Tid faar vi den 30. November 1552, da Jens Mikelsen, Borgmester i Vejle, fik et Tingsvidne af Grundet Birketing, hvori det siges, at »... den Tid, Thomes Andersen boede i Romsgaard, da havde han hans »Brugeligh« paa hans rette Gaards Mark og Ejendom, som han havde i Fæste af Kronen norden og østen over Egern Hule paa Høgholt og norden gammel Horsens Vej og saa til Bredballe Markeskel saa vidt og bredt, som Vejle Borgere nu i Haand og Hævd har, det brugte for^{ne} Thomes Andersen til Romsgaard til hans Fædrift og anden Lejlighed efter hans Vilje, saa længe at de Vejle Borgere købte det af højbaarne Fyrste Kong Hans, og de endnu i Haand og »Brugeligh« har...¹⁶⁾

Hvad angaar selve Nørreskoven, altsaa Omraadet mellem Romsmarken og Fjorden, er det sandsynligt, at den allerede i 1327, da Byen fik sit Privilegium, har hørt under Vejle Byfred; thi det hedder heri, at Byfreden strækker sig »mellem begge de nærmeste Bjerge og indtil selve Bjergene og paa samme Bys østlige Side lige til Haddesøer«; selvom Navnet Haddesøer ikke nu kendes, synes det dog at maatte søges et Sted ude ved Bybæk. Herimod taler rigtignok et Brev af ^{29/3} 1606, hvori det siges, at det ved et Missive er blevet Borgerne forbudt at hugge i de Skove, som ligger til Gaarden Romsgaard; de har for Kongen haft en Vidisse af Kong Hans' Skøde paa Romsgaarden med al sit Tilliggende. Forklaringen paa dette ejendommelige Brev er dog

sikkert den, at Vejle Borgerne i 1605 ikke har været klar over deres Markers Historie og har troet, at de havde faaet Nørreskoven sammen med Romsgaarden.¹⁷⁾

Øst for Byen laa en anden Mark, hvor man dyrkede Korn, nemlig den saakaldte Hestehave; hvornaar den er kommet til Byen vides ikke; men visse Ting kunde tyde paa, at ogsaa den er købt; thi ²⁵/₁ 1513 sluttedes i Nicolai Kirke en Kontrakt mellem Præsterne og Byen om, at Præsterne til St. Mortens Dag skulde udgive nogle Penge til Byen for al den kongelige Tyngge, som de med Rette kunde tilfalde at betale af de Ejendomme, som de med Menigheden havde købt » . . . til deres Ejendom og Gaarde, som er en gammel Mark, Nørremark, Græseng, Flegmade, Holmen, Løget Mark, Hestehaven, Ager, Eng, Skov . . . «.¹⁸⁾

Syd for Byen laa Løget Mark, som Borgerne i 1484 havde faaet mod en aarlig Afgift paa 1 Tønde Smør; allerede da havde Byen dog, saa længe man kunde huske, været i Besiddelse af Marken; det er altsaa kun Tale om en Bekræftelse af en tidligere Besiddelse; men ogsaa her var Foranledningen et Angreb paa deres Besiddelsesret.¹⁹⁾

I 1572 fik Byen desuden den saakaldte Ladegaardsmark mod en aarlig Afgift paa 1 Tønde Smør; til den havde hørt nogle Enge og et Laksefiskeri, som Kongen dog forbeholdt sig; Borgerne fik Lov til at afbryde Gaarden, men Kongen havde Tilbagekøbelsesret.²⁰⁾

Efter denne Oversigt vil vi gaa over til en nærmere Undersøgelse af hele Vejle Bys Landbrug. De dyrkede Jorder kan inddeles i Byens Ejendomsjord og de enkelte Borgeres Stuvjorder.²¹⁾

Byens Ejendomsjord bestod først og fremmest af Agerjord, selv om dog ikke alle de ovenfor nævnte Marker brugtes til Kornproduktionen; langt den vig-

tigste i denne Henseende var Romsmarken. Da Forstaaelsen af, hvordan Byens Jord var fordelt mellem Borgerne, er temmelig vanskelig, skal vi her gaa nærmere ind paa Spørgsmaalet, saa meget desto mere som vi netop fra denne Periode har den første virkelig indgaaende Beskrivelse af dansk Jord: Kristian den Femtes Matrikel. Denne var, efter at man under den foregaaende Konge havde gjort en Række forgæves Forsøg paa at faa et paalideligt Grundlag for Fordelingen af de nye Skatter, som det blev nødvendigt at indføre efter 1660, endelig blevet fuldført i 1688; først havde man — for Vejles Vedkommende i 1683 — optaget en nøje Beskrivelse af alle Jorderne Landet over med Opmaaling af alle Agrene. Disse Beskrivelser — Markbøger som de kaldes — er bevarede for saa at sige alle Landets Sogne og er selvfølgelig en uvurderlig Kilde for Landbrugshistorikeren, og de fleste af Oplysningerne i det følgende vil være hentede herfra.²²⁾

Paa Romsmarken begyndte Maalingen den 30. Juli 1683, og man begyndte med Gaardsted Agerskifte. Som bekendt inddeltes en Landsbymark almindeligvis i 3 Vange, og hver Vang inddeltes saa i forskellige Fald eller Agerskifter, der saa igen var delt i Agre; hver Gaard havde som Regel Jord i hvert Fald og kunde saaledes have sin Jord spredt paa mange forskellige Steder; Rækkefølgen mellem de forskellige Gaarde inden for Faldet var almindeligvis den samme, enten de nu laa i samme Rækkefølge som den, i hvilken de laa i inde i Byen (Solskiftet), eller man eventuelt fulgte en anden Fordeling som f. Eks. Bolskiftet.

En noget lignende Inddeling finder vi ogsaa paa Vejle Bymark, idet der dog ikke her fandtes nogen Vanginddeling, det hedder herom i Markbogen: »...Drifter findes ingen tider ganske udlagt, men allene paa ad-

skillige steder udligger til hvile iblandt hverandre, hvilket de bruger til tøjring i de hvilende aar til deres heste udi byen, saa som marker derimod paa den anden side er ganske til fædrift taxeret. «

Men selvom der ingen Vanginddeling var, saa var Marken dog inddelt i Fald eller Agerskifter, og vi skal her foretage en Gennemgang af dem alle. Som nævnt var den første *Gaardsted*, hvor der var 15 og 22 Agre, som løb Syd—Nord; Jorden var ond Bygjord med noget bleg Muld og lidt Ler, der besaaedes i 4 Aar: 2 Aar med Byg, 2 Aar med Havre og hvilede i 2 Aar; *Nymarksfold*: løber Syd—Nord, 41 Agre, middelmaadig Bygjord af Sand og Ler, iblandet sort Muld, besaaes 4 Aar med Byg, Rug, Byg og Havre og hviler i 2 Aar. *Høgholtsfald*: 74 Agre: middelmaadig Bygjord af Sand og Ler med bleg Muld, besaaes 4 Aar med Boghvede og Byg, med Rug og Havre i 2 Aar, hviler 4 Aar. *Stenkastkroge*: Syd—Nord, 26 Agre, middelmaadig Havrejord af Ler og Sand, besaaes 3 Aar med Havre, hviler 5 Aar, det er Skovjord; en af Agrene er ond Bygjord af rødt Ler og Grus med bleg Muld, besaaes 4 Aar, med Byg 1 Aar, Havre 3 Aar, hviler 4 Aar. *Lille Blæsbjerg Fald*: Syd—Nord, 27 Agre, middelmaadig Bygjord af Ler og Sand med sort Muld, saaes med Byg 1 Aar, Rug 1 Aar, Byg 1 Aar, Havre 1 Aar, hviler 2 Aar: *Ullekratfald*: Syd—Nord, 27 Agre, ringe Bygjord, saaes 1 Aar med Byg, 1 med Rug, 2 med Havre, hviler 3 Aar; desuden har Johanne Jensdatter en Toft, der »ligger for i Romshule«. *Møllekrog*: Øst—Vest; 36 Agre middelmaadig Bygjord af sort, sandet og gruset Jord, saaes 4 Aar, 1 med Byg, 2 med Rug, 1 med Havre, hviler 2 Aar. *Tingkær*: 33 Agre, god Havrejord af bleg Sand og Muld, saaes 4 Aar, 1 med Byg, 3 med Havre, hviler 3 Aar. *Øverste Ryvej*: Øst—Vest, 51 Agre, god Havrejord af rød Ler, Sand og Muld, saaes 4 Aar,

1 med Rug, 3 med Havre, hviler 4 Aar, dette gælder dog kun de første 8 Agre, de andre saaes 4 Aar, 1 med Byg, 1 med Rug, 2 med Havre, hviler 2 Aar. *Blæsbjerg Banker*: Øst—Vest, 25 Agre, middelmaadig Rugjord af Sand, Grus og bleg Muld, saaes 4 Aar med Boghvede, Rug, Byg og Havre, hviler 2 Aar. *Bredballe Krog*: Syd—Nord. 36 Agre god Rugjord af Sand, Grus og sortagtig Jord, saaes 4 Aar med Boghvede, Byg, Rug og Havre, hviler 2 Aar, dette gælder dog kun de første 5 Agre, de andre 31 ligger syd for Vejen: middelmaadig Bygjord af bleg Muld, saaes 4 Aar og 2 Aar som de andre. *Norden Vejen*: 32 Agre, middelmaadig Rugjord af bleg Ler, Muld og Grus, saaes 4 Aar med Byg og Hvede, Rug og Havre, hviler 2 Aar. *Norden Kæret*: 6 Agre, ringe Bygjord af Sand, Ler, Grus og bleg Muld, saaes 4 Aar, 1 med Byg, 1 med Boghvede, 2 med Havre, hviler 3 Aar. *Højvad*: Syd—Nord, 2 Agre, god Havrejord af Sand, Ler og gruset Jord, saaes 3 Aar, med Boghvede, Rug og Havre, hviler 3 Aar; endelig kommer *Hestehaven paa Holmen*: Øst—Vest 29 Agre: middelmaadig Rugjord af Sand, Grus og Muld, saaes 4 Aar med Boghvede, Byg, Rug og Havre, hviler 2 Aar, desuden 10 Agre Syd—Nord, samme Godhed.

Foruden denne virkelige Ejendomsjord er der dog en Række Mennesker, der har Tofter paa Bymarken: nemlig Jørgen Hatting, Klaus Svane, Bertel Jensens Arvinger; og syd for Byen: Søren Svenskes Arvinger, Mads Olufsen, Laurids Bredal.

Medens de ovenfor nævnte Jorder var delt mellem Byens Lodsejere, laa Jorden syd for Byen i Fælled, selvom den ogsaa var inddelt i Agre. *Løget Mark*: dels ringe Rugjord af rød Sand og Grus, saaes 3 Aar med Boghvede, Rug og Havre, hviler 10 Aar, dels ringe Boghvedejord af rød Sand og gruset Hedejord, saaes 2 Aar

med Boghvede og Rug, hviler 12 Aar, ialt er der her 17 Agre, men disse Agre er gennemgaaende større end Agrene nord for Byen. *Ladegaardsmarken*: Opmaalingen begyndtes i *Lille Mikkelskrog*: 4 Agre, ringe Rugjord af Sand og Grus, saaes 3 Aar, 1 Aar med Boghvede, 2 med Rug, hviler 9 Aar. *Store Mikkelskrog*: 16 Agre, middelmaadig Rugjord af mere Grus end Sand og lidt Ler nogle Steder, noget Muld, saaes 3 Aar med Boghvede, Rug og Havre, hviler 6 Aar; *Ømkulfald ved 13 Ege*: 4 Agre.

Men Ejendomsjorden var ikke blot udlagt til Agerjord, der fandtes ogsaa en Del Enge og Engpletter; i Tingkærfald var der 9 Mennesker, der havde Engjord, i Øverste Ryvej 10, i Gaardsted 26, i Nymark 9, i Høgholt 17, i Bredballe Krog 9, i Lille Blæsbjerg 17. Men selvfølgelig laa de vigtigste Enge dog andetsteds, og i Modsætning til, hvad Tilfældet var med Agrene, blev de ikke opmaalte, men takseredes efter, hvor meget Hø der kunde avles paa dem. I *Guldkrog* var der 15 Ejere og 15 Skifter, og der kunde avles $7\frac{1}{4}$ Læs Hø. I *Hestehaven*: 38 Ejere med 45 Skifter og 43 Læs, 5 Bundter. *Aaboderne til Guldkrog*: 88 Personer, 96 Skifter og $100\frac{1}{4}$ Læs og 2 Bundter. *Holmen sønden Byen*: 107 Ejere, 135 Engskifter og 185 Læs Hø, 45 Bundter. *Kobbelmade* (som oprindeligt havde været i privat Eje): 102 Ejere, 123 Skifter og $69\frac{3}{4}$ Læs. *Flegmade*: 105 Ejere, 124 Skifter, $99\frac{2}{3}$ Læs. Om Engene siges, at de for en stor Del er sivfulde og moradsige og omflydt med Aær, saa at Stranden og Aæn, »naar de gaar imod hinanden«, ofte helt borttager og bortskyller Høet eller fordærver det; fra en stor Del af Engene skal Høet bæres bort til Aæn, og med største Besværlighed føres i Land paa Baade.

Byen havde dengang — som nu — en Del Skove: I

Ladegaardsskoven kunde der, naar »fuld Olden var for« fedes 26 Svin. Løget Mark og Skov og Vejle Kobbel mod Nord blev takseret til aarlig at kunne græsse 160 Nød, Vejle Kobbel og en ringe Skov mod Syd til 186 Svins Olden; paa en Del af Ladegaardsmarken, som ikke var blevet opmaalt, kunde der græsses 10 Høveder; paa den Del af Ladegaardsmarken, som var blevet opmaalt, og paa Nørremarken kunde der i de Aar, de hvilede, græsses 70 Høveder og Heste. Til Sammenligning med disse Opgivelser kan det nævnes, at det i 1662 siges, at der i Nørreskoven kunde fedes 60 Svin, i Søndermarksskoven 20; i 1682 opgives Antallet henholdsvis til 62 og 24.²³⁾

Inden vi gaar over til nærmere at undersøge, hvordan Jorden har været fordelt mellem Borgerne, vilde det dog være naturligt at klare sig, hvor nogle af de i det foregaaende nævnte Lokalteter har ligget. Her skal dog kun undersøges, om det er muligt nærmere at stedfæste de nævnte Agerskifter eller Fald, idet der dog med Hensyn til Navne som Guldkrog, Flegmade o. s. v. maa henvises til »Vejle Bys Historie«. Det er saa heldigt, at der i Matrikelarkivet er bevaret et Kort over Nørremarken fra 1815; desværre var Marken paa dette Tidspunkt udskiftet, saa selve det gamle Inddelings-system er forsvundet, men en Del af de gamle Navne er dog blevet tilbage. Tingkær ligger i den Trekant mellem Viborg- og Horsenslandevejen, som er nærmest Byen; paa den anden Side af Viborglandevejen, men stadig Nord for Horsensvejen, ligger først Nymark og senere Høgholt. Syd for Vejen møder vi Lille Blæsbjerg paa begge Sider af Forbindelsesvejen mellem Horsens- og Bredballevejen, Nord derfor og Øst for Forbindelsesvejen er Store Blæsbjerg, Sydøst for Lille Blæsbjerg, og lige Nord for Bredballevejen: Bredballe-

krog; Vest for Forbindelsesvejen og stadig Nord for Bredballevejen: Ullekrat (paa Kortet pudsigt nok kaldt Ole Krats Ager); længst mod Syd grænsende til Nørreskoven: Stenkastkroge. Møllekrog findes ikke anført paa Kortet, men findes omtalt i det ovenfor nævnte Tingsvidne fra 1489 » . . . den gamle Horsensvej, som opløber i Møllekrog«; det har altsaa været den Del af Marken, som laa nærmest Byen, og har omfattet det Terræn, som begrænses af de to store Kløfter; endnu i det 19de Aarhundrede nævnes »den vestlige Del af Møllekrog norden den nye Landevej«. ²⁴⁾ Selvom der ogsaa i Matrikelarkivet findes bevaret et Kort fra 1825 over Søndermarken, har det ikke været muligt nærmere at stedfæste nogen af de her nævnte Navne undtagen Ømkulerne, som jo findes den Dag i Dag.

Bymarken var fra ældre Tid inddelt i saakaldte »Ejendomme« eller »Ejendomme over Vejle Skov og Mark«; hvornaar denne Inddeling har fundet Sted, er det vanskeligt at afgøre med Sikkerhed. Ialt var der 124 Ejendomme, og enhver af disse havde Jord i Bymarken, Andel i Engene og Ret til at græsse Høveder paa Fællederne og fede Svin i Skovene. Ejendommen var Grundlaget ved Ligningen af Skatterne. Saaledes betaltes der aarligt 18 Skilling i Smørskyldspenge af hver Ejendom. Kæmneren købte saa de to Tønder Smør, som skulde leveres til Koldinghus for Byens Marker. I 1635 blev der paa Vejle Raadstue paalignet en Markskat af Byens Ejendomme, ²⁵⁾ dette hænger igen sammen med Byens Inddeling i Fjerdinger, hvilket nærmest synes at have været en skatteteknisk Inddeling. Alle Byens Ejendomme var fordelte i Fjerdingerne, dog ikke med lige stort Antal; i Torvegades Fjerding laa der 55, i Nørregades 44, i Fiskerfjerdingen 11, og i Søndergades 14.

Da Marken i 1683 blev opmaalt, udskrev Byfogden Klaus Svane en Skat paa 1 Mark af hver Ejendom til Landmaalernes Fortæring, hvilket vakte stor Uvilje hos Borgerskabet, i hvert Tilfælde klagede Tolderen Lorens Stielmacher derover i en Ansøgning til Rentemesteren; især ankede han over, at ingen havde set nogen kongelig eller anden Ordre til Opkrævningen. Om dette har været rigtigt, er det nu ikke muligt for os at afgøre, men selvfølgelig havde Byen haft Udgifter i Forbindelse med Landmaalingen, saaledes siges det i Kæmnerregnskaberne, at der blev udlagt 8 Rigsdaler, 1 Mark og 1 Skilling dertil, ligesom Søren Daugaard fordrede 4 Slettedaler, der var givet ud til 2 Bønder ved samme Lejlighed. Det blev forresten ikke sidste Gang, at Borgere klagede over Klaus Svane paa Grund af egenmægtig Optræden. 1708 angreb man ham for at han for et Par Aar siden havde krævet en Skat paa 11 Mark af hver Ejendom til Kirkens Reparation; men ikke nok med det, for kort Tid siden havde han atter opkrævet en ny Skat; men denne Gang nægtede en Del af Borgere at betale og forlangte at se den kongelige Ordre og en Redegørelse for, hvortil den første Skat var blevet anvendt. Sagen blev sat paa Spidsen; thi den 28. August pantede Byfogden sammen med Kirkeværgerne, Kæmneren, de 4 Rodemestre, Vægter og Bysvend de genstridige; de truede Folk med Hug og Slag; anden Dagen derefter kom Panterne til Auktion, efter at Trommeslageren var gaaet gennem Byen og med Slag paa Trommen og Udraab havde annonceret denne.²⁶⁾

Det er nævnt, at Løget- og Ladegaardsmarken laa i Fælled og væsentligst brugtes til at græsse Kreaturerne paa. Spørgsmaalet om, hvor mange Kreaturer enhver havde Ret til at græsse, var afhængig af, hvor mange Ejendomme han havde. Nærmere Oplysning om dette

Spørgsmaal faar vi gennem en »Grandevide« fra ²⁷/₄ 1554 af følgende Indhold:

»Kundgør vi efterskrevne Jens Mikkelsen Borgmester . . . (ialt 29 Personer), hendes og gør alle vitterligt med dette vort aabne Brev, at vi var forsamlede paa Raadhuset at lægge Græslag og Grandevide, hvor mange Høveder, der skulde lægges til hver Gaard til Sommergang paa Byens Fælled. Der blev lagt fire Høveder, som skal være to Heste og to Køer, og hvilken Mand, som findes ved Redselsgaard og ikke har 4 Høveder, da maa han have i Stedet for hver Ko eller Hest, ham fattes i sit Læg, 4 Faar eller 2 Svin i Stedet, om han ikke har Heste, Køer eller Faar at gøre sit Læg fuldt med, og alle saadanne Svin, som lægges til fælles Græs, de skal brændes med Byens Jern [og] Brænde og holdes under Vogte og ikke komme denne Side Løget Dam eller Løget Høj. Item skal og lægges og regnes 3 Kalve imod een Ko. Item ingen skal købe Lam og slaa paa Byens Græs uden Hjemmel. Item skal bødes for hvert Høved, som indtages, 4 Skilling dansk, og de Indtægter og Brødepenge skal de fire Borgere med Markvogteren beholde for deres Umage. Item for Særdrift, som findes, der ikke følger Hjorde eller Hjort, og for de Faar, som findes i Humlegaarde, der bødes for 18 Skilling dansk. Item for Gæs bødes for hver Gaas 3 Skilling dansk. Item hvilken, som køber Markens Heste og slaar uden Hjemmel paa Byens Græs, bøde der for 18 Skilling og sine Indtægtspenge. Item hvilken, som har Græs at leje bort, da skal han det først tilbyde ret »Gordsetter«, før han lejer det nogen anden. Item har og Hans Jensen Ladegaard Lov til, at hans Øg skal være hinsides Løget Dam og Løget Høj; og skal denne Grandevide vare fra St. Valborgs Dag og til Vor Frue Dag nativitatis. Til Vidnesbyrd, at denne Grandevide saa i al Maade holdes skal, da trykker vi vore Indsegl neden paa dette Brev. Datum Vejle Anno Domini 1554 Fredag før St. Valborgs Dag [²⁷/₄].«

Det synes dog, som om Borgerne mod at betale en vis Afgift til Kæmneren kunde faa Lov til at græsse

deres Kreaturer paa Markerne. 1665 annammede Kæmneren »efter taxering, da giort bleff efter øffrighedens og menige lodsejeres overensstemmelse, som græslag til byen. . . . « blandt andet Afgift af Christen Trompeter for en Ko; Byskriveren sagde, at Borgmesteren forundte ham begge hans Hopper frit. Foruden at Skovene gav Olden til Svinene, forsynede de selvfølgelig ogsaa Byen med Tømmer. 1606 bestemtes det, at Borgmester og Raad skulde vælge to Borgere, som kunde udvise Borgerne, »hues de til dieris nødtørft kunde behøfue«. ²⁷⁾

Indenfor Landsbymarken taler man — som nævnt — om Solskifte eller Bolskifte, eftersom Gaardenes Rækkefølge inden for det enkelte Fald nu var paa den ene eller anden Maade. Det er selvfølgelig givet, at noget saadant ikke kan være Tilfældet i Vejle, hvor ingen af Faldene har 124 Agre, det Fald, der havde det højeste Agerantal, var Høgholdt, og det havde kun 74; man skulde egentlig have ventet, at den naturlige Maade at inddele Marken paa havde været at dele Jorden i 124 lige store Dele, men noget saadant var der slet ikke Tale om, det skulde være meget mere indviklet; thi hver Ejendom skulde have sine Ejendomme spredt paa flere forskellige Steder, selvfølgelig for at hver kunde faa baade gode og daarlige Jorder, saa at ikke nogle kun fik de gode og andre kun de daarlige; nogen virkelig Opmaaling har man dog ikke lagt til Grund ved Inddelingen, det afgørende har været, at man skulde kunne saa lige meget i hver Ejendomsjord. I 1662 siges det, at hver Ejendoms Udsæd var 3 Skæpper Rug, 3 Skæpper Byg, 4 Skæpper Havre, medens der kunde avles 3 Læs Hø. ²⁸⁾ I 1682 var Udsæden henholdsvis 3½, 4 og 5 Skæpper og Avlen 3½ Læs Hø, ²⁹⁾ altsaa noget større end i de vanskelige Aar lige efter Krigen.

Den samlede Udsæd i Marken var 443 Skæpper Rug, 503 Skæpper Byg og 622 Skæpper Havre, Avlen 556½ Læs Hø; disse Opgivelser er dog sikkert ret skematisk, fra Markbogen ved vi saaledes, at der ogsaa dyrkedes en Del Boghvede; men man har defineret en Ejendoms Jord som en Jord, hvori der kunde saasaa og saa meget. Sognepræsten opgiver 1649 og 1690 Udsæden i sine to Ejendomsjorder til 1 Ørt af hver af de 3 Kornarter, hvilket vil sige 5 Skæpper Rug, 6 Skæpper Byg og 10 Skæpper Havre i hver Ejendom, altsaa noget mere end ved Angivelserne fra 1662 og 1682; dette skal sikkert forklares saaledes, at Udsæden i 1649 eller lidt før har været saa stor, og Hans Jeremiassen har saa i 1690 ganske simpelt skrevet den gamle Optegnelse af uden at tænke paa, at Forholdene nu var forandrede. I 1630 opgiver Magistraten Udsæden i de 2 Ejendomme til at være over 2 Pd. Hartkorn, da 1 Pd. var lig 2 Ørter, er der her altsaa Tale om en endnu lidt større Udsæd. Selvom saadanne Angivelser selvfølgelig er meget farlige at bygge paa, tør man dog maaske heraf slutte, at Krigen — især de sidste to Svenskekrige — har betydet en Nedgang i det besaaede Areal.³⁰⁾

Der kunde være temmelig stor Forskel paa, hvor mange Steder en Ejendom havde sine Agre, men da der ialt var 492 Agre, bliver Gennemsnittet altsaa omkring 4; almindeligvis laa disse i forskellige Fald, men der findes dog ogsaa Undtagelser fra denne almindelige Regel, saaledes havde Laurids Bredal kun 5 Agre i Tingkjær, og de laa endda i Fortsættelse af hinanden, det samme gælder Byskriveren Hans Hansens Ejendom, der ogsaa laa i Tingkjær, som i det hele syntes at danne en Undtagelse fra de andre Fald, idet der kun var 9 Personer, der havde Ejendomme i dets 33 Agre.

Hver Ejendom havde Navn, saaledes pantsatte Iver

Jørgensen Due i 1667 en Ejendom i Søndergade Fjerdning » kaldes Thuigkjær Ejendom « til Raadmand Peder Jensen, og samme Aar skødede Niels Madsen Hovkarl til Feldbereder Mikkel Andersen to Ejendomme, hvoraf den ene kaldtes Anders Munchis Ejendom og laa i Nørregades Fjerdning, den anden kaldtes Jens Woldtes Ejendom og laa i Fiskergades Fjerdning.³¹⁾ Kirken havde 4 Ejendomsjorder; de to af disse var 1589 blevet købt af Borgmester Peder Juel paa Peder Rasmussens Vegne, de andre to købtes 1607; der er det ejendommelige ved de to sidste, at de begge kaldes Helligkorsejendom, dette kunde tyde paa, at Navnene maaske gaar tilbage i Tiden til Reformationen, selvom det dog maa erindres, at Helligkors Vikariat eksisterede længe efter 1536.³²⁾

Selvom der ikke i Vejle, saaledes som Tilfældet var ved Landsbymarkerne, kunde være Tale om nogen bestemt Rækkefølge inden for Agrene, kunde dog netop det, at Forholdene var saa faste, at Ejendommene havde Navne, gøre det naturligt at undersøge, hvorvidt det ikke skulde være muligt at finde et bestemt System i Fordelingen. En saadan Undersøgelse er selvfølgelig forbundet med stor Vanskelighed ikke blot paa Grund af, at der er saa mange Ejere og Agre, men ogsaa fordi mange Ejere havde 2 eller endnu flere Agre, det er dog lykkedes at opnaa et vist Resultat; idet det viser sig, at Agerfordelingen i Lille Blæsbjerg og Ullekrat Fald — med en enkelt forklarlig Undtagelse — er ganske den samme; i Møllekrog gør det samme sig gældende for nogle af Agrenes Vedkommende, idet Fordelingen fra den 10de Ager til den 26de Ager her er ganske den samme som i de to andre Fald; som man vil have set af Redegørelsen for de forskellige Falds Beliggenhed, ligger disse 3 Fald netop i Følgelse af hinanden;

ogsaa mellem Blæsbjerg Banker, Nymark og Hestehaven synes der at være en vis Lighed mellem Fordeelingen, idet Rækkefølgen mellem Agrene Nr. 12—20 i Nymark er den samme som Rækkefølgen mellem Agrene Nr. 14—22 i Blæsbjerg Banker og har stor Lighed med Hestehavens Nr. 17—10; ogsaa ved de andre Agre i disse 3 Fald er der stor Lighed mellem Fordeelingen, ligesom der ogsaa for de andre Falds Vedkommende undertiden kan paavises Regelmæssigheder, saaledes svarer Stenkast Nr. 1—4 nøjagtigt til Nr. 9—12.

Efter alt, hvad der her er sagt, turde det være evident, at der har været et vist System i Agerfordelingen; dette System har sikkert været mere fuldendt i ældre Tid, inden Handel og Mageskifter fik bragt Uorden i det; selvfølgelig var der ikke Tale om, at en Borger kunde bortsælge en Del af sin Ejendom, det var en Enhed, som ikke lod sig dele, men naar en Mand havde flere Ejendomme og bortsolgte en af dem, kunde der selvsagt let komme Uorden, især da en Mand selvfølgelig altid søgte at købe de Ejendomme, som gjorde det muligt for ham at faa sin Jord saa samlet som muligt. Om det har været tilladt at mageskifte de forskellige Agre, vides ikke; det maa dog anses for meget tvivlsomt, noget andet er, om det ikke alligevel har fundet Sted.

Til hver Ejendom hørte der, som man vil have set, ogsaa Engjord. Bortset fra de forskellige Engpletter paa selve Bymarken var der ialt 538 Engskifter i Byens forskellige Enge, det vil sige, at hver Ejendom gennemsnitlig havde 4 Engskifter, saaledes som ogsaa Tilfældet var i 1769.³³⁾ Det er dog mærkeligt at se, at i Flegmade og Kobbemade og delvis paa Holmen har hver Fjerding haft saa at sige det samme Antal Engskifter; det stemmer ikke rigtig med, at der i 1635 fandtes et højst forskelligt Antal Ejendomme i de en-

kelte Fjerdinger; Forklaringen er dog sikkert den, at der var Enge, hvor kun de store Fjerdinger havde Engskifter.

At der var 124 Ejendomme paa Bymarken betød selvfølgelig ikke, at der var 124 Ejere, thi mange af Ejendommene samledes paa en Haand, saaledes var der i 1683 kun 46 Lodsejere. Borgerne var selvfølgelig ikke særlig interesserede i, at Ejendommene kom paa udenbys Hænder, især da man saa let risikerede, at Ejerne ikke vilde deltage i Udredelsen af Markskatterne. Som man senere vil se, fik man allerede i det 15. Aarhundrede vedtaget en Bestemmelse om, at kun de Borgere, der boede i Byen, maatte benytte Humlegaardene paa Byens Grund. Det varede ikke ret længe, inden man fik gennemført lignende Bestemmelser for Ejendomsjordernes Vedkommende. 1541 blev der indgaaet en Overenskomst (Vide og Vedtægt), »som lyder, at Borgmester og Raad med 41 Borgere har indgaaet og samtykket med menige Mænd, som den Dag til Stede var, at ingen Borger, i Vejle skal sælge nogen Ejendom i Skov og Mark fra Vejle By til nogen »udtkommens Mandt«, foruden de skatter og skylder til Kronen og Byens Tyngge og bruger det til Byen, hvem der imod gør, har forbrudt sin Borgerret og samme Ejendom til Byen.« En lignende Overenskomst blev indgaaet i 1586. To Aar senere fik man Anvendelse for denne Bestemmelse i en Strid med Henrik Vind til Grundet, som havde købt en Ejendom af Las Købmand i Vejle. Sagen førtes frem til Landstinget, men henvistes til Bytinget, hvor den procederedes den ¹¹/₇ 1588. Men foruden at gaa Rettens Vej havde Borgerne ogsaa klaget til Kongen, og Sagen var blevet behandlet af Rigsraadet; Resultatet af disse Forhandlinger blev, at det forbødes at sælge den Jord, som tidligere Konger havde

henlagt under Vejle, til nogen, der boede uden for Byen. Hvis en Lodsejer, der paa dette Tidspunkt ikke boede i Byen, nægtede at betale Skatterne af Jorden, fik Borgmester og Raad Ret til at tilbagekøbe den. Købte nogen, efter at dette Brev var blevet udstedt, skulde han miste sine Penge. Under Henvisning til de gamle Vider, dette Brev og Kong Frederik den Andens Brev om, at Ejendomskaarde og -jorde, som pantes eller sælges, skal pantes og skødes paa Bytinget, fældede Byretten den Dom, at Las Købmands Skødebrev var ugyldigt.

Ogsaa i 1607 anvendte Borgmester og Raad denne Bestemmelse, idet de hævdede, at en Ejendom, tilhørende Egbert Hachis Enke i Kolding, var tilfaldet Byen, fordi hun havde skødet den til Knud Gyldenstjerne. Kongen bevilgede dog, at hun maatte være fri for Tiltale, fordi hun ikke havde kendt noget til Bestemmelsen.³⁴⁾

At de gamle Vedtægter og Brevet af 1588 ansaas for vigtige, kan ses af, at det i Byens Vider og Vedtægter fra 1610 og 1631 ikke blot slaaes fast, at ingen maa sælge, laane eller leje nogen Jord bort til nogen udenbys Mand, men ogsaa, at ingen maa sælge Enghø eller Afrøden »at afføre af Marken« alt under 40 Marks Bøde til Kongen og 40 Mark til Byen.³⁵⁾ Ogsaa senere fik man Brug for disse Bestemmelser, saaledes blev Kongebrevet af 1588 læst paa Vejle Byting den 11. Juli 1672, og Bytingsdommen af 11. Juli 1588 blev fremvist paa Viborg Landsting den 22. Marts 1719.³⁶⁾

Men trods alle Love lykkedes det dog ikke at hindre, at en stor Del af Jorden — vel væsentligst gennem Arv — kom paa fremmede Hænder. Af adelige Personer var der i 1662 kun een, der havde Ejendomsjord, nemlig Fru Lisbet Bryske til Tirsbæk, som havde 1 Ejendom. Derimod havde mindst 13 forskellige udenbys,

borgerlige Personer ikke mindre end 38 Ejendomme; som man ser, et forholdsvist stort Antal. Af disse var der en enkelt, nemlig Bertel Jensen i Viborg, som ialt havde 11 Ejendomme, medens salig Mette Clemensdatters Arvinger havde 7; ogsaa i 1683 faar vi et stærkt Indtryk af, at de udenbys Ejere spillede en stor Rolle.³⁷⁾ Selvfølgelig kunde de ikke selv bruge Jorden, men lejede den ud, det samme gjaldt ogsaa for en Del af de indenbys Ejeres Vedkommende. Afgiften af en Ejendoms Jord var i 1614 3 Daler. 1685 gaves der 2 Rigsdaler af Byens Ejendom.³⁸⁾ Af Byens Borgere og Beboere havde Skolemesteren 1 Ejendom, Præsten 2 og Kirken 4, Hospitalet 2; i 1662 synes ingen Haandværkere at have haft Ejendomsjord, men i 1683 vides i hvert Tilfælde enkelte at have haft, det var dog først og fremmest Byens Købmænd, som ejede Jorden; i 1662 ejede Byens 4 Embedsmænd og Embedsmandsenker alene 34 Ejendomme, medens 4 andre Købmænd ejede 25, men af disse 25 ejede Peder Jensen og Jens Madsen, som senere blev Raadmænd, alene de 19; 8 andre Menesker uden særlig Næring ejede 16; Resten var saa fordelt paa forskellige Arvinger og lignende.

I Middelalderen, da Kirken havde flere forskellige Altre, laa der en Mængde Jord til den,³⁹⁾ men ved Reformationen gik en Del af Godset tabt, hvor meget er det ikke muligt at sige, da dette Spørgsmaal desværre ikke er tilstrækkelig undersøgt. Noget af Godset er sikkert kommet tilbage til de Folk, der havde givet det, idet Adelen fik Lov til at erhverve det Gods, som deres Forfædre havde skænket Kirken til Messer. Denne Bestemmelse gjaldt derimod ikke for borgerlige, selv om en Del af dem forsøgte derpaa, saaledes som Johan Sørensen i Hornstrup og hans to Søskende, der i 1539 for Landets højeste Domstol anlagde Sag mod

Mester Oluf Nielsen, St. Nicolai Kirkes nidkære Forsvarer, og fordrede en Humlegaard i Flegmade, som deres Forældre havde skænket til St. Nicolai Alter »for en messe, som ther for skulle holdes enn dag huer uge«. Oluf Nielsen sagde, at da Messen var nedlagt, var Jorden lagt til »theris hospitall, arme, fattige, siuge mendisker till hielp oc trøst, oc mentæ ther mett Guds thienestæ ickæ att være nedlagtt etc.« Dommen gav fuldstændig Oluf Nielsen Ret. Humlegaarden »skall herefter vere oc bliffue till hospitalliitth, epther som hun nu tillagt er, en dog vii haffue untt vor adell her uti vortt riige en friigett epther vor recessiis lydende oc ickæ kiøbstett mendt oc bønder uti then sag«. ⁴⁰⁾ 1542 fik Byen Brev paa Vikariegodset, naar det blev ledigt, men det synes ikke at være blevet til noget, i hvert Tilfælde kom noget af det senere til Hospitalet i Ribe, ⁴¹⁾ men dog beholdt Kirken stadigvæk en Del Jorder i Vejle, ligesom der ogsaa laa flere Humlehaver og Enghaver til Præsteembedet, ⁴²⁾ ligesom ogsaa Skolen og Hospitalet selvfølgelig havde en Del forskellige Humlehaver og Enge. ⁴³⁾ Ogsaa Vejle By havde selv en Del Jord, som den enten lejede ud eller som Embedsmændene havde pro officio. ⁴⁴⁾ Af private Humlegaarde nævnes der i 1662 ialt 78, der opgives ikke, hvormeget der kan dyrkes paa dem, men deres samlede Vurderingssum var 1709 Slettedaler, medens der var 18 Kaalgaarde til ialt 163 Slettedaler; en Abildgaard vurderedes til 20 Slettedaler. Syd for Byen findes Eng- og Humlehaverne især ved Brohøl, Vimmelshøl, Fiskebækken og i Mølholm, ved Svinpøt og paa Sandet; Nord og Vest for Byen: Ved Stenbroen, ved Stokbroen, ved Kapellet, Skovgaardshaven, Flegmadehaven, i Tommesensgyde, Bleghave; Øst for Byen især under Højbed, ved Romshule og paa Dæmningen.

Kronen ejede en Del Humlegaarde i Vejle Bys Nærhed, og disse blev selvfølgelig almindeligvis lejet ud til Vejleborgere. 1675—76 havde 4 Vejleborgere 5 Humlegaarde syd for Byen i Leje, og samme Aar gav By-skriveren Hans Hansen 2 Rigsdaler i Stedsmaal af nogle øde Jorder ved Vejle.⁴⁵⁾

Af større Enge kan nævnes Ladegaardskær, hvor der kunde avles 30 Læs godt Hø, og Kongens Kær syd for og langs med Aaen, hvor der kunde avles 27 Læs Hø; dette Kongens Kær er sikkert det samme som det, der i 1662 og 1682 omtales som Dronningens Kær; ved det laa Fiskegaarden, som vi senere skal omtale nærmere; i 1660 hørte det under Kronen, og naar Ørredfiskeriet blev bortforpagtet, fulgte det altid med.

Nord for Kongens Kær laa Roskær Enge,^{*)} som oprindelig havde ligget til Kjeldkjær og ligesom denne været Genstand for megen Strid, idet Mogens Gøye prøvede at faa fat paa Godset, som paa denne Tid ejedes af Fru Kirstine, Claus Bryskes Enke; en Tid synes dette at være lykkedes; thi i Fru Eline Gøyes Jordebog findes Roskær opført, den var da udlejet til en Række Vejleborgere mod en samlet Afgift af 31¹/₂ Mark, men Fru Kirstine gav ikke tabt, Gang paa Gang procederes Sagen for Rettertinget, 1540 fik hun Indførsel i Godset, da Mogens Gøye ikke frivilligt vilde udlevere det; men dermed blev der ikke Ro om Spørgsmaalet, og Retssagerne fortsattes. 1544 døde den gamle Rigshovmester og Godssamler Mogens Gøye, Kongen i Jylland, som Fru Sigbrit ikke med Urette havde kaldt ham i 1523; men derfor fik Fru Kirsten ikke Ro, en farligere Fjende, Hr. Mogens' Dattersøn, den senere saa berømte Peder Oxe, gjorde nu sine Krav gældende, og overfor hans overlegne juridiske Kløgt kunde hun ikke holde Stand, men maatte afstaa Gaarden til ham, der

*) Om Engenes Beliggenhed se Vejle Bys Historie.

saa i 1574 skødede den til Kronen.⁴⁶⁾ Ogsaa paa dette Tidspunkt havde Vejle Borgere Engen i Leje, og Kronen fortsatte med at fæste den bort, saaledes fik Cle-mend Sørensen den i 1609 frit i sin og sin Hustrus Levetid; senere i 1632 fik Jørgen Brahe Skøde paa den; men den synes dog atter at være kommet tilbage til Kronen; thi i 1650 fik Mads Jensen Tordsen den i Fæste; han havde i en Ansøgning til Kongen lovet at forbedre den ved »grøfter og opkastelse« mod at faa den i sin og sin Hustrus Levetid mod Fæste og Afgift. 1652 fik Sønnen Jens Madsen Brev paa at maatte faa den efter Forældrenes Død, og i 1660—61, da Faderen var død, fæstede han den af Lensmanden og gav i Stedsmaal 20 Slettedaler; i 1672 blev Brevet af 1652 konfirmeret.

Det synes, som om der har været to Roskærenge ved Vejle; thi i 1670 beklager Henrik Thott sig over, at Anders Madsens Enke bemægtiger sig en Eng, der ligger en Mils Vej fra Faarup, som »kaldis Rosskier, som aarlig kan høstis 10 Læs Høe och er ett sær Mage-schiffte, som udi sahl. Højlofl. Ihukommelse Konning Friedrich dend 2dens Tid er erlanget, som udaf Skiø-det naad. kand erfahris, saa alligevel beuisis her. . .«. Ogsaa 1683 vides den at have hørt under Faarup; thi da omtaler v. d. Brinchen den i sin Beskrivelse af Faarup Gods. At der her skulde være Tale om den samme Roskær Eng, som er omtalt i det foregaaende, turde være udelukket blandt andet paa Grund af den ringe Størrelse; den lille Eng under Faarup synes paa et eller andet Tidspunkt at være skilt ud fra den store Eng.

Hovedengen kom senere fra Kronen til Lerbæk og blev her i hvert Tilfælde langt ned i det 18. Aarhundrede, idet det dog stadigt var Vejle Borgerne, som

brugte Engen. Fra Byfoged Gaarmanns Tid har vi en nærmere Beskrivelse af Engen, og da denne sikkert ogsaa i det væsentlige har Gyldighed for det 17. Aarhundrede, skal vi meddele en Del af den her: »Roskær, som ligger under Bjergene et Par Bøsseskud nord den store Aa, som gaar fra Haraldskær til Vejle, dette Kær er et Enemærke til Lerbæk under Gaardens Takst, om samme er en stor Grav, som gør Skel ved den søndre Side mellem Høxholt Enge, Kølholt og Nedre Knabberup Enge, nordvest, norden og østen med Gærde og Grav samt Pile, og igennem dette Kær gaar en Hovedgrav, hvilke saavel som Fællesgraven var tilgroet saaledes, at man ved indfaldende Højvande og vaade Somre ikkun har halv Nytte af Høbjergningen.«⁴⁷⁾

Ogsaa for Humlehavernes Vedkommende havde Borgerne i ældre Tid forlangt, at de kun maatte tilhøre Borgerne i Vejle. 1498 fik Borgerne kongelig Bekræftelse paa en Kontrakt og Vedtægt, de havde gjort desangaaende: » . . . som er, at nar noger, som borger er ther i Vedtæ oc vellæ flytthæ aff byen och haffuer humblægard pa bysens jord, tha skall byen gøre hannom for siin affgrødæ effthir othæ wvildugæ dannæmentz sigelsæ. Item dør oc noger aff byen, som arffvingæ haffuæ pa landet, tha skall thez oc swo were met theres hwmlæ gard pa bysens jord, vellæ the ey nøges ther at, som arffvinge eræ, tha skall the tage theres affgrødæ aff bysens jord, och skall engen brugæ ther bysens jord, uden han wiil boo ther i byen oc skattæ oc skuldæ oss som andre vore borgeræ.«⁴⁸⁾ Denne Bestemmelse synes at være blevet bekræftet af Kristian den Anden; thi ¹⁸/₃ 1527 lod Cresten Borger i Vejle sammen med Kong Hans' Brev læse et andet, som Kong Kristian havde udgivet, lydende, at

ingen Borger skulde sælge eller pante Humlegaarde til nogen »lansmand«. Anledningen var netop, at man havde tilbudt Fru Bolde paa Haraldskær Penge for noget Jord, hun havde i deres Bysjord, »og var der ingen, der vilde annamme disse Penge, og var Fru Bolde hendes Foged til forne Ting, og kundgør samme Mænd, at de var i Haraldskær og bød Fru Bolde de Penge. . . .«.⁴⁹⁾ Disse Bestemmelser synes dog senere atter at være gaaet i Glemme, i hvert Tilfælde findes de ikke optaget i Byens Vide og Vedtægt, og i 1662 var der en Mængde udenbys Personer der ejede Humlegaarde, Enghaver og lignende i Byen.

Men Borgernes Driftighed var ikke tilfredsstillet ved Avlen af Byens Jord, de søgte videre ud og arbejdede ligesom Adelen paa at forøge deres Indtægter ved at erhverve eller forpagte Bondegods, ligesom de forskellige gejstlige Institutioner jo ogsaa havde en Del Bondegods rundt om i Omegnen, og før Reformationen havde Vejle Kloster ejet en Del udenbys Jordegods.⁵⁰⁾

I Begyndelsen af det 17. Aarhundrede havde den kendte Storborgers Jens Bertelsen saaledes Gods i Thy, i Ørum og Ribe med flere Steder, ligesom han havde Højgaard i Forpagtning af Otto Brahe. Mads Thomsen havde 1649 ved Indførsel erhvervet Andel i en Gaard; 1660—61 fæstede Christen Harboe i Vejle Mølle en Gaard i Horsted og gav til Stedsmaal 4 Rigsdaler, samme Aar fæstede Mads Jepsen en Gaard i Starup og Johan Madsen et øde og ruineret Boelshus i Højen, Stedsmaalet var henholdsvis 8 og 1 Rigsdaler. I 1668 havde Jørgen Staaelsen en Gaard i Svinholt i Fæste af Otto Pogwisch. Og det var ikke blot Byens Storborgere og Matadorer, som fæstede og købte Gaarde, ogsaa Haandværkerne ses at have ejet

eller fæstet udenbys Gods. Den ovenfor nævnte Johan Madsen var vistnok Skomager, og i 1671 fik Søren Pedersen, Sadelmager i Vejle, Skøde paa en Halvgaard i Brønnum Sogn i Skads Herred; han afstod den dog kort efter atter til den tidligere Ridefoged paa Ellensborg Peder Jakobsen. Endelig kan nævnes, at Vejle Borgerne i 1703 i Højen Sogn havde en Skov i Pant.⁵¹⁾

Borgerne maatte selvfølgelig betale en Del Afgifter af deres Bymarker. Til de gamle Landgildeafgifter, som i 1662 opgives til ialt 3¹/₂ Rigsdaler og 2 Tønder Smør,⁵²⁾ kom der efter 1660 foruden den almindelige Matrikelskat ogsaa Kontributioner af Løget- og Ladegaardsmarken, som var ansat til 24 Tønder Hartkorn. Al Byens Ager, Eng og Skov var i 1662 blevet vurderet til 43 Tønder 1¹/₂ Skæpper Hartkorn, hvori Byens og det gejstlige Gods dog ikke var medregnet. Ved den store Matrikulering i 1683 og følgende Aar blev samtlige Byens Jorder anslaaet til 95 Tønder, 1 Skæppe, 1 Fjerdings, heraf var selve Købstadsjorderne anslaaet til 59 Td., 6 Skpr., 2 Fj., 2 Alb.; Hospitalets, Kirkens og Skolens Jord til 8 Td., 2 Skpr., 1 Alb.; Byskriverens og Byfogdens Jord pro officio 3 Skpr., 2 Fj.; 1 Alb.; Ladegaardsmarken, Løget Mark, Kongens Kær og Skovene var ansat til 14 Td., 7 Skpr., 1 Fj., 2 Alb.: fra 1689 at regne betaltes der 1 Rigsdaler i Skat af hver Tønde Hartkorn.⁵³⁾

Foruden disse Skatter kom der en ganske særlig Afgift, nemlig Tienden, som stammer fra den ældre Middelalder; den var oprindelig delt i 3 Dele: Præsten fik een, Kirken een og Bispren een; Bispetienden kom dog ved Reformationen i Kronens Hænder og kaldtes siden Kongetienden. At der har været ydet nogen Kongetiende af Vejle Bys Jorder vides ikke; derimod gaves der Tiende til Kirken og Præsten.⁵⁴⁾ I 1662 gaves

der til Vejle Kirke 10 Rigsdaler, 2 Mark og til Sognepræsten og Skolemesteren 7 Rigsdaler, 3 Mark og 2 Skilling, desuden gaves der 27 $\frac{1}{2}$ Rigsdaler, 8 Skilling, 1 Album til Byens Porte og Broer »til Hjælp at ved Magt og Lige at holde«, ligesom Kapellanen fik 12 Slettedaler af Kæmnerkassen.⁵⁵⁾ Det var dog ikke altid, Borgerne var særlig ivrige til at erlægge deres Tiender, saaledes maatte der allerede i 1547 et Kongebrev til for at paaminde dem om deres Tiendepligt til Sognepræsten og Kirken. Ogsaa senere var der Vanskeligheder hermed; saaledes klager Præsten Niels Frandsen ca. 1630 til Kansleren over, at de hverken vil give Præste- eller Kirketiende; Kirken forfalder derfor ganske, for ikke lang Tid siden faldt en Pille ned »med stor Fare«. Da Borgerne er ganske forarmede og næsten ikke har andet at nære sig af end deres Avl, er Ofret og andre Accidentser ikke store nok til, at han kan leve af Kaldet. ^{25/7} 1630 fik 3 Mænd Befaling til at søge at bilægge Trætten i Almindelighed, og overfor denne Kommission gav Magistraten en Redegørelse for Sognepræstens Indtægter og afviste bestemt Kravet om Tiende. Hvad Resultatet blev vides ikke. I denne Redegørelse nævnes, at Sognepræsten af Byen faar over 8 Rigsdaler i Jordskyld og henved 18 Daler i Præstepenge. Jordskyldspengene er maaske identiske med de 7 Daler, 3 Mark og 2 Skilling, der omtales i 1662; det er ihvert Tilfælde givet, at de 10 Rigsdaler og 2 Mark til Kirken er Tienden, idet denne netop beløb sig til denne Sum.

Det er ikke helt klart, hvad der egentlig menes med Jordskyldspenge; at de maa holdes adskilt fra den almindelige Lejeafgift af Kirkens Grunde er hævet over enhver Tvivl. Almindeligvis synes det at have været en Afgift af en Grund, hvorpaa der var bygget

et Hus, en Gaard eller lignende. Kirken har sikkert oprindelig ejet disse Grunde og ved Salg betinget sig en stadig Afgift af dem; det er ogsaa muligt, at Oprindelsen til Afgiften maa søges i, at en Del af Kirkens Grunde sikkert ved Reformationen er kommet i Byens Eje mod, at der svaredes Kirken en Afgift. Sikkert er det i hvert Tilfælde, at de paagældende Grunde ikke ejedes af Kirken, men af de Personer, der betalte Afgiften.

En Fortegnelse fra 1673—74 viser, at der i dette Aar opkrævedes Jordskyld af ialt 21 forskellige Jorder; den almindeligste Afgift var 1 Mark, 5 Skilling, 1 Album; ialt betaltes der 5 Daler, 1 Mark, 3 Skilling, 1 Album, i 1683—84 betaltes der 4 Daler, 3 Mark, 6 Skilling.⁵⁶⁾

Ogsaa senere dukkede Striden om Tienden op igen, saaledes klager Magister Hans Jeremiassen i 1683 over, at Borgerne ikke vil give den Tiende af deres Avl, som de er pligtige at give, og Kancelliet gav saa Frands Eberhart og Doktor Chr. Lodberg Ordre til enten at forlige dem eller dømme dem imellem. Forliget gik ud paa, at Borgerne som hidtil skulde betale 8 Skilling af hver Ejendom i Tiendepenge til Kirken paa St. Olufs Dag. Dette Forlig blev kort efter bekræftet af Biskoppen og Amtmanden.

Ogsaa i 1705 var det galt. Klaus Svane bad da sammen med 5 andre Borgere Kongen om, at en eventuel Supplik fra Sognepræsten om Tiende af Byen maatte komme til deres Besvarelse før Afgørelsen, saa de kunde forevise deres »fyndige« Dokumenter.⁵⁷⁾

Det er ovenfor nævnt, at Byens Marker ikke var inddelte i bestemte Vange, men som man vil have set af Gennemgangen af de enkelte Fald, var det almindeligt, at Jorden besaaedes i 4 Aar og hvilede i 2, somme-

tider 3 og 4 Aar, og Systemet var saaledes ikke meget forskelligt fra det Trevangsbrug, vi kender fra Landsbymarkerne; vi ser endog en enkelt Gang i Kæmnerregnskaberne Rugvangen omtalt, det kan derfor roligt antages, at visse Dele af Marken i nogle Aar har været besaaet med Rug, i nogle med Byg, for endelig i andre at ligge udyrket hen. Om Efteraaret blev Ævret opgivet, og fra St. Valborgdag og indtil da maatte ingen have Heste eller Kvæg paa Nørremarken, en Bestemmelse, som dog næppe er blevet overholdt. Om Vinteren maatte ingen have Heste eller andre Kreaturer i Nørreskoven.

Ud til Byens Marker og Jorder førte der en Del Forter. Kæmneren havde et temmelig stort Arbejde med at passe, at de blev tilstrækkelig gærdet; i 1541 klages der over, at en Række Hærstræder, Adelveje og Forter var blevet formindsket og »forarget« med Gærder og Grøfter, saa de ikke var saa vide og brede, som gavnligt var for Byen, og som de burde være efter Loven.

Kæmneren skulde ogsaa paase, at Markerne var tilstrækkeligt aflukkede, saaledes maatte han i 1665 efter Øvrighedens Befaling lade gøre et nyt Led at hænge for Hestehaven »med dertil tvende savskaarne ege-fjæler«, og senere omtales et nyt Led til Ladegaardskæret.

Selvfølge lig havde Byen ogsaa sin Fold, hvor Kreaturerne kunde lukkes inde. Folden laa nede ved det søndre Porthus, og et Minde derom har vi den Dag i Dag i Foldegade; ogsaa den blev gærdet; 1660 betaltes af Kæmneren 1¹/₂ Slettedaler og 4 Skilling »for follen at gierre och for den nye dør och med henger der till och en laas for«

I Forbindelse med Fællesskabet staar, at Byen

havde Fællestyre til Køerne; oprindeligt havde det været Bestemmelsen, at der skulde være 4 Tyre, een i hver Fjerdings, disse skulde betales og fødes af dem, der havde Ejendomme paa Marken, idet de andre Borgere, der havde Køer, maatte betale 4 Skilling i Tyrepenge. I denne Periode synes der dog kun at have været 2 Tyre ialt. I 1660 købte Kæmneren i Jørgen Staaelsens Nærværelse en Tyr for 16 Slettedaler, i 1696 gaves der 14 Daler for en ravnsort Tyr.⁵⁸⁾

Et Indtryk af, hvor stort Kreaturholdet har været i Byen, faar vi af Regnskaberne over de Kvægskatter, som blev paabudt under den skaanske Krig, første Gang i 1677. Der var da i Byen ialt 68 Heste, ejet af 31 Personer, 80 Køer, ejet af 42 Personer, og 62 Øxne, ejet af 7 Personer; den største Besætning havde Mads Hansen, nemlig 4 Køer, 5 Heste og 16 Øxne, Raadmanden Peder Jensen havde 5 Køer og 4 Heste, medens Klaus Svane havde 5 Køer og 5 Heste. Knud Jørgensen og Jørgen Staaelsen havde 4 af hver, mange havde kun en enkelt Ko eller en enkelt Hest, dette gælder selvfølgelig især de Haandværkere, der i det hele taget havde Kreaturer, saaledes havde Jakob Skrædder 1 Hest og Skomageren Klaus Carstensen og Jakob Hjuler hver 1 Ko; Skattemandtallet fra 1678 viser et meget lavere Antal Kreaturer, nemlig 39 Heste, 57 Køer og 16 unge Stude, her faar vi ogsaa Oplysning om Svine- og Faareholdet: ialt 52 Faar og 33 Svin; der var dog kun 10 Personer, som havde Faar, og 11, som havde Svin. Det er ikke let at sige noget om Grunden til, at Kvægholdet dette Aar er meget lavere end i det foregaaende, men at der virkelig skulde være Tale om saa store Svingninger, er meget usandsynligt, meget sandsynligere er det, at man anden Gang, Skatten blev udskrevet, i endnu højere Grad end første

Gang har vovet at snyde ved Opgivelserne; det er sikkert Tallet fra 1677, som kommer Sandheden nærmest.

Alle Købstæderne havde ligesom Adelen Ret til at stalde Øxne paa deres eget indavlede Foder, desuden havde Øxenkøbmænd Ret til at stalde eller græsse Øxne paa Adelsgaarde og kongelige Ladegaarde; skulde vi dømme efter Antallet af Øxne i 1677, har de kun til en vis Grad benyttet sig af denne Ret, idet Tallet 62 jo ikke er særlig stort; der er dog ingen Tvivl om, at det i Virkeligheden har ligget meget højere, thi et bevaret Toldregnskab fra Kolding 1679 over de Øxne, som blev drevet herigennem til Hertugdømmerne i den store Drivetid i Marts Maaned (paa een Undtagelse nær blev alle de 7138 Øxne ført igennem Toldstedet fra $\frac{6}{3}$ — $\frac{30}{3}$), viser, at der blev udført ialt 238 Øxne fra Vejle, hvoraf de 105 af 3 Vejle-Borgere, nemlig Klaus Svane, Peder Jensen og Hans Hansen Groth, mens Resten udførtes af fremmede, desuden udførte Klaus Svane 198 Øxne, der var købt paa 5 forskellige Steder, og Peder Jensen 70, der var købt paa Skovgaard. Lidt Oplysning om, hvad de enkelte havde opstaldet hos adelige, faar vi i Amtshusregnskaberne fra 1677, hvor det opgives, at Klaus Svane har 102 Stude til Græs paa Grundet og 4 hos Hans Mons i Viuf, mens Knud Jørgensen har 20 paa Laage og 16 paa Højgaard og Peder Jensen 70 paa Engelsholm og 20 paa Laage. I de 268 Øxne, der 1679 blev udført af Vejle-Borgere fra Adelsgaarde, er sikkert ogsaa medregnet de Øxne, som Borgerne havde haft overstaldede paa Gaardene; der er ingen Grund til at antage, at det høje Antal paa Øxne fra selve Vejle skulde skyldes, at man heri ogsaa havde medregnet Øxne, som Vejle-Borgere havde stal-det paa Adelens Gaarde.⁵⁹⁾

Efter Konsumtionsforordningen af 1674 skulde der

af alle Kreaturer, som Borgerne lod græsse paa Marker uden for Byen, betales Græspenge efter en vis Takst; af et Stykke stort Kvæg betales 1 Rigsort og af Svin eller Smaakvæg 4 Skilling. Fra 1698—1700 er Konsumtionsregnskaberne bevarede, og vi faar da at vide, at der i Vejle i 1698 ialt betales 54 Rigsdaler 1 Mark og 8 Skilling af tilsammen 52 Personer, desværre opgives Kreaturantallet ikke; der skulde ogsaa betales Afgift af det Kvæg, der blev slagtet, hvilket i 1698 var: 8 Svin, 2 Kvier, 10 Slagtenød, 6 smaa Ungnød, 16 gamle Køer og 2 Væddere.⁶⁰⁾

Fiskeriet.

I Vejle har der i mange Aarhundreder været et temmelig stort Ørredfiskeri; allerede Dronning Kristine fik Ørreder fra Vejle. I sin Rejsejournal fra Slutningen af det 17. Aarhundrede nævner Holger Jacobæus, at Vejle er berømt for sine Ørreder.⁶¹⁾

I ældre Tid blev der fisket Ørreder forskellige Steder, i 1526 og 27 nævnes saaledes Brohølfiskeriet, Fiskeriet i »møllepotther«; Sognepræsten havde da Ret til Søndag Nat at fiske i Møllepotter, og der var flere Gange Strid mellem ham og Mølleren herom. Brohølfiskeriet hørte under Kronen, men ogsaa her havde Sognepræsten Ret til at fiske. I 1526 nævnes desuden et Fiskeri ved Mads Bertelsens Gaard i Vejle, men hvor det har ligget, er det ikke nu muligt at fastslaa; dette Fiskeri blev senere af Mads Bertelsen, der i 1526 havde faaet Livsbrev paa det, afstaaet til Jens Mikkelsen; efter Kronens Befaling blev det af Borgmester og Raad ansat til en Afgift af $\frac{1}{2}$ Gylden til Kronen.⁶²⁾

Møllefiskeriet fortsattes ned igennem Tiden, idet Præstens Ret til at fiske maa være blevet afløst af en

fast Afgift; thi 1649 beretter Præsten Erik Pontoppidan, at han aarlig faar 1 Fjerdings saltet Ørred af Mølleren. Ved Matriklen af 1688 blev dette Fiskeri ansat til 2 Tønder 1 Skp. Hartkorn. I 1699 klages der af Mølleren Hans Enevoldsen over, at han af Fiskeriet bekommer »lidet eller næsten intet«, og i en Synsforretning fra samme Aar siges, at Fiskeriet er daarlig i Stand »fremfor i forrige Tider, anseende at Aaen efter Aar med Sandflod er opfyldt, som dog med Omkostning kan forbedres og renoveres«. Hans Pedersen, der samme Aar købte Møllen af Kronen, nævner ogsaa i sit Tilbud, at Fiskeriet og »Ørtefangst«, som skal agtes for Herlighed, kun giver liden eller ingen Indkomst paa Grund af »tilvokset Sand«. ⁶³⁾

Brohølfiskeriet forsvinder efterhaanden, og det maa antages, at det er blevet flyttet mod Vest ovenfor Broen til Kongens Kær, som altid senere nævnes i Forbindelse med Ørredfiskeriet. Allerede i 1573 vides Kongens Ørredfiskeri at have ligget ved Rosborg, da det omtales i en Strid mellem Lensmanden paa Koldinghus og Albert Friis paa Haraldskær; Lensmanden hævder da, at det ikke er noget nyt Bygge. Det er nævnt, at Præsten havde Ret til at fiske i Brohøl; denne Ret synes senere at være blevet erstattet med en fast Afgift fra Kongens Fisker paa $\frac{1}{2}$ Td. tørrede eller saltede Ørreder; thi baade i 1649 og 1653 nævnes denne Afgift. Præsten har altsaa ikke mistet sin Rettighed, fordi Fiskeriet er blevet flyttet. ⁶⁴⁾

Kongen havde i Vejle en Fisker, som »opvartede« Ørredfiskeriet. Denne fik fra Koldinghus de nødvendige Redskaber til Fiskeriet; i 1610—11 fik Hans Jørgensen saaledes 3 Lispund Hamp, 1 Fjerdings og $\frac{1}{2}$ Otting Tjære og $1\frac{1}{2}$ Daler for at lade Hampen spinde til Garn; i 1613—14 leverede den samme Fisker ikke

mindre end 844 Fisk til Koldinghus. Senere blev Afgiften af Fiskeriet fastsat til 300 tørre Ørreder om Aaret, og da Fiskeren fik en stor aarlig Løn, var det en meget eftertragtet Stilling. I 1640 var det Laurids Lauridsen i Vejle, som var Kongens Fisker; han havde sikkert faaet Fiskeriet i Stedet for den Tiende, som i 1632 var blevet lovet ham, vistnok fordi han i nogle Aar havde tjent Kongen som Søløjtnant til Søs. Hans Løn var aarlig: 10 Kurantdaler, 9 Kurantdaler, 7 Skilling til en sædvanlig Hofklædning, $1\frac{1}{2}$ Kurantdaler til 3 Par Sko, desuden 3 Ørter Rug, 3 Ørter Malt, 10 Skpr. Humle, 1 Fj. Smør, 1 Oxe, 2 fede Svin, 2 Faar og 4 Kurantdaler til Bolig. Desuden fik han 1 Td. Lüneburgersalt til at drysse Fiskene med, 3 Lispund Hamp, $1\frac{1}{2}$ Daler i Spindeløn, 2 Mark til Liner og 1 Fj. Tjære. Denne store Løn gjorde imidlertid, at Mads Thorsen, en af Byens største og mest foretagsomme Købmænd fandt ud af, at det vilde være udmærket for ham, om han kunde faa fat i dette indbringende Embede; han indsendte derfor en Ansøgning til Kongen, hvori han anslaar Lønnens Pengeværdi til 160 Rigsdaler. Som Begrundelse for sin Ansøgning anfører han, at Laurids Lauridsen er gammel og svagelig, og at han allerede har nydt saa stor Profit deraf, ligesom Kronen vilde spare 60 Daler aarlig, hvis han fik Fiskeriet. Lensmanden Jørgen Seefeld fik Ordre til at forhandle med Mads Thorsen og Laurids Lauridsen, saa at den sidste frivilligt afstod det; dette maa imidlertid ikke være lykkedes, thi næste Aar fik Lensmanden Ordre til ikke at bortfæste Ørredfiskeriet, naar det blev ledigt ved Laurids Lauridsens Død, førend han fik nærmere Ordre.

Dennes Død indtraadte den $18/7$ 1657, men allerede den $27/5$ 1657 fik Mads Thorsen kongelig Bevilling paa

»at bruge Rosborg Ørreder« vest for Vejle; Bevillingen gjaldt ikke blot i hans egen Levetid, men ogsaa i hans Hustrus. Afgiften og Lønnen var den samme som hans Forgængers.⁶⁵«

Der havde allerede i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede været klaget over, at Fiskerne i Vejle satte deres Garn saaledes, at Fiskene ikke kunde komme op til Kongens Tene; saaledes klagede Ove Lunge 1539 over, at Brohølfiskeriet i Vejle »forkrenckes mett garnsett oc woddrett i forstrogedte wdi same fiskerii«, og Byens Øvrighed fik derfor Ordre til at samles og undersøge Forholdene og paa begge Sider afmærke, hvor langt samme Fiskeris Frihed gik. Senere er det galt igen, og i 1654 skriver Lensmanden Steen Bille et skarpt Brev, hvorved Byfogden faar Ordre til at drage ud med nogle Mænd og fjerne Garnene, ligesom der skal rejses Anklage mod Fiskerne. Dette hjalp imidlertid ikke, men Mads Thorsen var ikke den Mand, der lod sig noget byde, 1657 udsteder han Forbud mod, at de Vejle Fiskere, som fisker paa Vejle Fjord, sætter deres Garn tværs over Fjorden fra Syd til Nord, de maa godt sætte dem i Retningen Øst-Vest, dog skal Garnene staa mindst 15 Favne fra de Bøgeris, som er sat til Skel paa begge Sider af »Dyben«. I det 18. Aarhundrede klages der over, at Fiskeriet lider ved, at der dannes Sandvolde i Aamundingen.⁶⁶)

Efter Mads Thorsens Død, og da Forholdene begyndte at falde lidt til Ro efter Krigene, fik Hans Svane og hans Hustru Brev paa Fiskeriet. En Tid var det dog borte fra Kronen, thi i 1665 solgtes det til Enevold Parsberg, for dog allerede i 1668 ved et Mage-skifte med Otto Pogerisch at vende tilbage til Kronen. Da Hans Svane døde i 1675, bortfæstede Amtmanden

det til Nicolai Nissen paa Lerbæk paa de sædvanlige Betingelser. Fæstepengene var betalt, og Fæstebrevet synes endda at være konfirmeret af Kongen, men ¹⁸/₇ 1676 blev det kasseret, vel nok fordi man opdagede, at Hans Svanes Enke efter Brevet af 1660 havde større Ret dertil; i hvert Tilfælde fik hun ²⁹/₇ 1675 Konfirmation paa det tidligere Fæstebrev. Men der var dog en anden Udvej til at komme i Besiddelse af Fiskeriet, nemlig at købe det, og det gjorde Nicolai Nissen virkelig ogsaa, ¹⁷/₄ 1678 fik han Skøde paa det og det dertil hørende Kongens Kær. Nicolai Nissen bortlejede dog ogsaa Fiskeriet, saaledes havde Mads Hansen det i Leje i 1682; Aaret efter siges det i Markbogen, at det er temmelig vel ved Magt, og det blev ved Matriklen ansat til 8 Td. og 4 Skpr., medens Engen sættes til 7 Skpr. 2 Alb. Fiskeriet vendte atter senere tilbage til Kronen, idet Chr. Güldenchrone 1730 skødede Lerbæk og dermed ogsaa Ørredgaarden til Kronen; den var paa den Tid forpagtet bort til Klaus Svanes Enke.⁶⁷⁾

Foruden Ørredfiskeriet fandtes der dog ogsaa Saltvandsfiskeri ved Byen. I Begyndelsen af det 16. Aarhundrede havde Borgere fra Vejle fisket Sild under Trelde Næs, hvilket i 1546 gav Anledning til et Sammenstød med Fru Sidsel Rosenkrantz paa Hønborg, som fordrede Told af de Vejle Bymænd, medens disse — under Paaberaabelse af Privilegiet fra 1327 — nægtede at betale denne. Sagen blev dog afgjort til Vejlensernes Fordel.⁶⁸⁾

Der kendes ellers ikke meget til Saltvandsfiskeriet; i 1683 siges det ganske kort, at Fiskerne fisker med Garn og andre Redskaber »udi stranden efter ørter, sild, ael og anden smaa fisk, som stranden gaff« Det er tidligere nævnt, at det flere Gange kom til Sammenstød mellem den kongelige Fisker og

de andre Fiskere i Anledning af Retten til at sætte Garn ved Aaens Munding.

Fiskerne i Byen var organiseret i Lav. I Byens Vide og Vedtægt fra 1631 nævnes »Knud Thomssøn oldermand i fiskerlavsvide«, ligesom der ogsaa her trækkes snævre Grænser for deres Frihed til at afsætte Fiskene; thi da Borgmester og Raad foruden Stranden til at fiske i ogsaa har bevilliget dem deres Skraa, bør de kun sælge deres Fisk i Byen. Ørreder maa kun sælges efter Vægt til den Takst, som aarlig sættes af Borgmester og Raad ved Midsommertide. De maa ikke sælge Fisk til fremmede hverken paa Stranden eller for Byen, ligesom de heller ikke uden Øvrighedens Tilalelse maa udføre friske eller tørrede Ørreder. Ogsaa senere ser vi omtalt, at der af Borgmester og Raad sættes en bestemt Takst paa visse Varer; thi blandt Spørgsmaal, som de to Borgmestre i 1681 vilde »proponere« de menige Borgere i Vejle, findes følgende: »advares Borgerskabet og Fiskerne, at de retter dem efter seneste Takst, der blev sat paa Øl og Brød, ja fersk Kød og Fisk, med mindre de brydende ikke derfor tilbørligen straffes.«⁶⁹⁾

Hvor mange Fiskere, der har været i Byen, er ikke let at afgøre, men i 1662 nævnes der 6. De havde en særlig Betydning for Byen, idet de Baadsmænd, som Købstæderne skulde stille, almindeligvis rekrutteredes blandt dem, og i 1699—1700 nævnes 10 gamle, fattige Fiskere, som har tjent for Byen, idet de har været udtaget til Baadsmænd. En lille Bifortjeneste kunde Fiskerne sommetider have ved om Vinteren at slaa Isen ved Sønderbroen i Stykker.

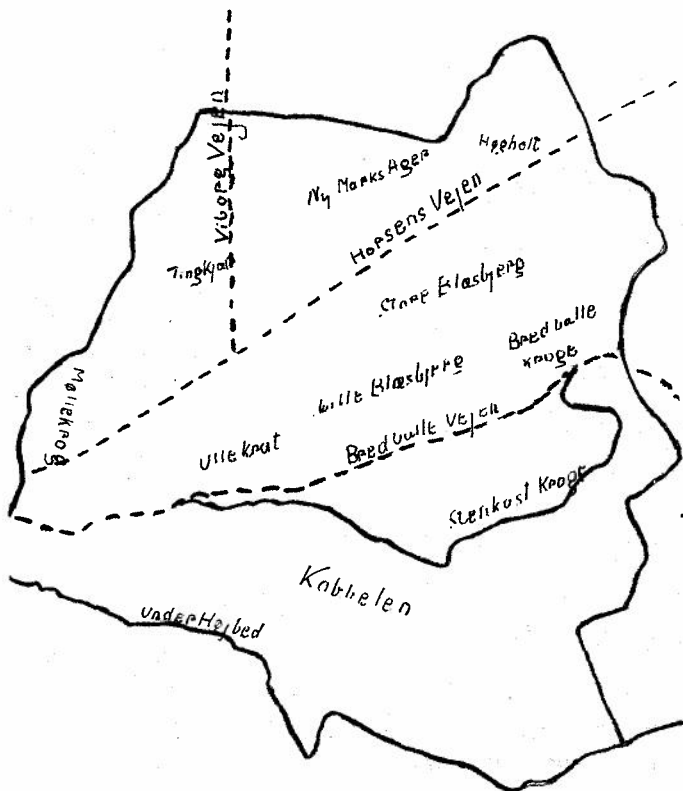
Flere Gange havde de Sammenstød med Byens Skomagere, saaledes i 1683, hvor det i Lavsbogen hedder, at Fiskerne, naar Arbejdet er færdigt, lader det staa i

lang Tid uden at ville løse det hjem, og naar de faar Arbejdet »bander en deell aff fiskerne, och deriss quinder meere, dend som arbeidet haffuer syet«; mere alvorligt var det vel, at en Del af Fiskerne, som jo ofte kom vidt om, lod Arbejdet gøre uden for Byen. Men Skomagerne var ikke raadville; de vedtog en Slags Strike, idet de besluttede, at ingen af Lavets Medlemmer i et Aar maatte sy for Fiskerne; den, der overtræder Forbudet, skal bøde $\frac{1}{2}$ Td. Øl eller 1 Rigsdaler. 1693 er det galt igen; man havde da konfiskeret en Fiskerstøvle, som var syet ude paa Landet; ogsaa denne gang vedtog man at forbyde Medlemmerne at arbejde for Fiskerne. Men deres Bisidder, Klaus Svane, vilde ikke tillade sligt, tværtimod skriver han i Lavsbogen, at »dee, som saadan vedtegt haffuer begyndt, burte att straffes, saa ehr dog deress forseelsse denne gang aff mig effterlat, och effterdags ehn uer att arbejde, som de bedst veed och kand.« Man mærker bag Ordene den myndige Mand, der er vant til at befale og se sine Ordre adlydt, den Mand, som i en Menneskealder var som en Slags enevældig Konge i den lille By.⁷⁰⁾

Der er ingen Tvivl om, at Ørredfiskeriet gav Vejle en ret betydelig Eksportartikel. 1681 udføres der saaledes 160 Stykker røgede Ørreder til Danmark og 225 til Udlandet, i 1682 udførtes 667, 1685: 814, 1686: 868, 1690: 927; det vides, at i hvert Tilfælde en Del af de eksporterede Ørreder gik til Husum. I 1681 udførtes der 4 Tønder Kabliau, men dette er dog nærmest en Undtagelse, thi det almindelige var, at Byen indførte en Del Saltvandsfisk som Kuller, Hvillinger, Sild og Tørfisk.⁷¹⁾

Det synes altsaa, som om Fiskerne ikke har kunnet tilfredsstille Byens Behov af Fisk. Naar man erindrer

dette, forstaar man ogsaa bedre Bestemmelsen fra 1631. Borgerne har været interesseret i, at Fiskerne ikke ved at sælge Fiskene til fremmede gjorde Varerne dyrere; et formindsket Udbud af en Vare betyder jo altid — forudsat Behovet er det samme — at Varens Pris stiger.

Kort over Vejle Bys Nørremark.
Efter Kortet fra 1815.

NOTER:

Forkortelser:

J. R. = Jydske Registre. J. T. = Jydske Tegnelser. N. L. A. = Landsarkivet for Nørrejylland. Rep. = Repertorium Diplomaticum. V. A. Aa. = Vejle Amts Aarbøger. V. B. Ark. = Vejle Bys Arkiv i Rigsarkivet. V. B. H. = Vejle Bys Historie.

¹⁾ Om denne se Hugo Matthiessen: „Hørvejen“ og V. A. Aa. I 1933.

²⁾ Diverse Sager, Told og Konsumtionsvæsenet vedk. E. [1670]—1759; (i Rigsarkivet; naar intet andet bemærkes, findes de citerede Arkivalier her).

³⁾ Additamenta 32. 8°.

⁴⁾ Indkomne Breve til danske Kancelli. ca. 1631.

⁵⁾ J. T. IX fol. 77.

⁶⁾ Kr. Erslev: Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie III p. 229 f.

⁷⁾ J. T. XIII fol. 288; Tilsigelsen og Koncept til Magistratens Skrivelse findes i Vejle Raadstuearkiv: Indkomne Breve vedrørende Borgerskab og Næringsvæsen 1599—1750 (N. L. A.)

⁸⁾ J. Lindbæk: Statskollegiets Historie II p. 219 ff.

⁹⁾ Kristian den Femtes Forordninger p. 661 f.

¹⁰⁾ E. Holm: Danmarks-Norges indre Historie 1660—1720 I. Henvisninger p. 45 Note 25.

¹¹⁾ V. B. H. p. 71 ff.

¹²⁾ Rep. 2 R. IV p. 4.

¹³⁾ Rep. 2 R. IV p. 471; V. B. Ark. 1494 ¹¹/₆.

¹⁴⁾ Rep. 2 R. IV p. 268.

¹⁵⁾ V. B. Ark. 1503 ¹⁰/₃.

¹⁶⁾ V. B. Ark. 1504 ¹¹/₇; trykt Samlinger til jydsk Historie og Topografi X p. 359 f. Vejle Raadstuearkiv: Kopibog over Vejle Bys Privilegier, Kongebreve, Tingsvidner og andre Dokumenter Fol. 30 b. Lensregnskabernes Jordebøger.

¹⁷⁾ V. B. H. p. 8; en anden Opfattelse af dette Sted end den her hævdede er fremsat af Professor Gertz: Kommentar til historisk Læsebog i Middelalders Latin p. 170, hvor han siger, at det maa være et Sted ude i Vejledalen, men at ingen nu ved sikkert, hvor det er. At det skal søges mod Øst, er dog hævdet af Professor Arup ved en Forelæsning paa Universitetet over middelalderlig Latin; smln. V. B. H. p. 9 (Niels Bredals Oversættelse) og p. 74, hvor C. V. Petersen er kommet til den samme Opfattelse; V. A. Secher: Corpus Constitutionum Daniæ III p. 196, smln. p. 181.

¹⁸⁾ V. B. Ark. 1513 ²⁵/₁; Læsningen er meget vanskelig, da Pergamentet er stærkt medtaget, og Skriften flere Steder næsten ganske forsvundet.

¹⁹⁾ V. B. Ark. 1484 ³⁰/₅; trykt Samlinger til jydsk Historie og Topografi X p. 358 f.; Brev af 1477 ³/₂ i V. B. Ark. trykt Rep. 2 R. II p. 592; V. B. H. p. 155.

²⁰⁾ Kronens Skøder I p. 129.

- ²¹) D. v. s. Jordstykker uden for Fællesskabet.
- ²²) Findes i Matrikelarkivet Markbog Nr. 851.
- ²³) Matriklen 1662; Vejle Raadstuearkiv: Bytakseringer 1604, 1654—82; Grundtaksten 1682 (N. L. A.).
- ²⁴) V. B. H. p. 75.
- ²⁵) Vejle Bys Bog 1627—52. (N. L. A.).
- ²⁶) Rentekammeret: Breve, Dokumenter og Akter vedkommende København, Købstæder og Amter VIII Ribe Stift [1679—1848].
- ²⁷) 1327—1648 Kopier af Privilegier, Kongebreve (N. L. A.); V. A. Secher: Corpus Constitutionum Daniæ III p. 196.
- ²⁸) Matriklen 1662; Taksering 1662 over Jord, som ejes af udenbys etc. (Vejle Raadstuearkiv: Bytakseringer 1604, 1654—82 N. L. A.).
- ²⁹) Grundtaksten 1682.
- ³⁰) V. A. Aa. 1918 p. 37 ff.; 1910 p. 175 f.
- ³¹) Tingbogen 1667 fol. 39, 48.
- ³²) 1327—1648 Kopier af Privilegier, Kongebreve (N. L. A.); Rentekammeret. Seks Aars Kirkeregnskaber indsendt i Renteriet i Henhold til kgl. Missive 1620 Marts. 9—11 (Jylland I) Nr. 11 Jelling Syssel.
- ³³) Danske Atlas V. p. 949; da denne Del af Atlasset er forfattet af Hans de Hoffmann, som havde særdeles udmærket Kendskab til sit Amts Byer, er hans Efterretninger i Almindelighed meget troværdige, hvad angaar samtidige Forhold.
- ³⁴) Vejle Byfogedarkiv: Dokumenter til Justitsprotokollen 1532—1692 (N. L. A.); Kancelliets Brevbøger 1588 ¹²/₆, 1607 ¹⁸/₁₁.
- ³⁵) P. Bjerger og T. Søegaard: Danske Vider og Vedtægter II p. 408 og III p. 408.
- ³⁶) G. F. Gaarmann: Efterretninger om Weile p. 62; Vejle Bys Bog Fol. 27 (N. L. A.).
- ³⁷) Matriklen 1662; Bytakseringer 1604, 1654—1682 (N. L. A.); Markbogen.
- ³⁸) Kirkeregnskaber indsendte i Renteriet 1620 9—11 (Jylland I) Nr. 11; Kæmnerregnskaberne.
- ³⁹) En Fortegnelse herover fra 1468 findes Rep. 2 R. II p. 104 ff.
- ⁴⁰) Herredagsdombøgerne 2—3 p. 22; Datoen er sikkert ²/₆ eller ³/₆, da Brevet staar mellem Breve af disse Datoer, Aaret er 1539.
- ⁴¹) Danske Kancelliregistranter 1535—50 p. 219; Kronens Skøder I p. 33.
- ⁴²) Fortegnelse over Præsteembedets Jorder findes i Herredsbeskrivelserne 1649 og 1690. V. A. Aa. 1918 p. 37 ff.; en Fortegnelse over Kirkens Jorder findes i Regnskaberne 1614—20, indsendte til Renteriet 1620; den er forfattet af Clemend Sørensen.
- ⁴³) Markbogen.
- ⁴⁴) En Fortegnelse fra 1630erne findes i Vejle Bys Bog 1627—52 (N. L. A.).
- ⁴⁵) Koldinghus Amtsregnskab (Kontributionsregnskabet) 1676-77; smln. Lensregnskabets Jordebog 1645, hvor akkurat de samme Personer opføres som Lejere; dette vidner om, hvor forsigtig man skal være med Lens- og Amtsregnskabernes Personangivel-

ser; Jordebøger og Registre blev ikke altid ført à jour, som de burde, og tankeløst skrev Skrивeren da de forældede Poster af; regnskabsmæssigt betød det selvfølgelig heller ikke noget, hvem der havde Haverne.

⁴⁶⁾ Eline Gøyes Jordebog p. 345, 388; Carl Bryskes Privatarkiv (Papir) 1539 ¹¹/₆, 1540 ¹²/₇, ⁶/₉; Rigens Forfølgningsbog I fol. 144, II fol. 296; Kronens Skøder I p. 144; Skaanske Registre I fol. 51.

⁴⁷⁾ Kancelliets Brevbøger 1609 ²⁸/₁, 1625 ²/₆, 1631 ¹⁰/₄; Kronens Skøder I p. 460; J. R. X fol. 256, XII fol. 112, XV fol. 376; Lensregnskaberne 1660—61; V. A. Aa. 1922 p. 156, 162; Indlæg til Skødet paa Lerbæk til Kronen 1730 ²¹/₈; Vejle Raadstuearkiv: Dokumenter vedr. Vejle Bys Jorder 1567—1801—1866 (N. L. A.).

⁴⁸⁾ V. B. Ark. 1498 ²/₅; Brevet er udstedt ad relationem domini nicolai glob episcopi vibergensis; desuden findes ogsaa i V. B. Ark. en — ikke bogstavret — Kopi, skrevet af Nis Bredall.

⁴⁹⁾ V. B. Ark. 1527 ¹⁶/₃.

⁵⁰⁾ Rep. 2 R. I p. 512, 2 R. II p. 206, 215; Eline Gøyes Jordebog p. 390.

⁵¹⁾ Kancelliets Brevbøger 1627 ¹⁵/₁, 1616 ²¹/₁₀, 1624 ¹⁹/₁₁; J. R. XI fol. 252; Lensregnskaberne 1660—61; Kronens Skøder II p. 269; Endrupholms Godsarkiv. Om Jeremias Wolfs Bondegods se V. A. Aa. 1932 p. 37; han ejede ogsaa en kort Tid Brandbjærg, se Trap⁴ VII p. 650; J. T. XX fol. 357, smln. Samlinger til jydsk Historie og Topografi 3. R. 6. Bd. p. 199 f.

⁵²⁾ Matriklen 1662; som et andet Vidnesbyrd om den ejendommelige Regnskabsmetode i Lensregnskaberne kan her nævnes, at man endnu omkring 1660 opførte Indtægten af Romsmarken til 18 Mark ¹/₂ Skilling 2 Album, saaledes som Afgiften havde været, før Vejle-Borgerne fik Gaarden, men da Borgerne jo siden 1504 havde haft Gaarden for 14 Mark, maatte man hvert Aar i Udgiftsregnskabet opføre 4 Mark ¹/₂ Skilling 2 Album, som „icke aff dennem bekommes“ (Lensregnskabet 1656—57).

⁵³⁾ Matriklen 1662; Byens Skatteregnskaber; Matriklen 1688 Nr. 1819; Modelbogen Nr. 1749, begge i Matrikelarkivet.

⁵⁴⁾ Seks Aars Kirkeregnskaber indsendte 1620; Tiendeindtægten var i 1618 efter Tienderegistret 14 Dlr.

⁵⁵⁾ Matriklen 1662; V. A. Aa. 1932 p. 37, 56.

⁵⁶⁾ Danske Magazin 4 R. I B. p. 319; Indkomne Breve til danske Kancelli før 1630 ²⁵/₇; Kancelliets Brevbøger 1630 ²⁵/₇; V. A. Aa. 1910 p. 172 f. Kirkens Regnskabsbøger (N. L. A.).

⁵⁷⁾ J. T. XVII fol. 330; Ribe Bispearkiv. Capsa 52. Pk. 1 Nr. 4 og Pk. 2 No. 1 (N. L. A.). Rentekammeret: Breve, Dokumenter og Akter vedkommende København, Købstæder og Amter VIII, Ribe Stift [1679—1848].

⁵⁸⁾ Kæmnerregnskaberne; V. B. Ark. 1541 ¹⁵/₁₂; Poul Bjerger og Thyge Søegaard: Danske Vider og Vedtægter II p. 406 ff.

⁵⁹⁾ Vejle Bys Regnskaber 1677 f.; Kristian den Fjerdes Reces 1643 ²⁷/₂. 13. Kapitel (Secher: *Corpus Constitutionum Daniæ* V p. 294—297); Diverse Dokumenter angaaende Told og Konsumtion m. m. i Aarhus og Ribe Stifter 1679—1760 I (Rentekammeret: Aarhus og Ribe Stifters Renteskriverkontor); om selve

Øxnehandelen og dens Teknik kan henvises til Th. O. Achelis' udmærkede Artikel i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 60 Bd. p. 173—212; en meget kortfattet og mangelfuld Fremstilling findes hos J. Madsen: Studehandelens Historie.

⁶⁰⁾ Carl Christiansen: Bidrag til dansk Statshusholdnings Historie under de to første Enevoldskonger II p. 653; Vejle Bys Regnskaber 1698 ff.

⁶¹⁾ William Christensen: Dronning Christines Hofholdningsregnskaber p. 405; Suhms nye Samlinger III p. 189.

⁶²⁾ V. B. Ark. (Kirken) 1526 ⁹/₈, 1527 ⁶/₂; Erslev og Mollerup: Frederik den Førstes danske Registranter p. 120; Rigets Forfølgningsbog I fol. 161; Aaret er maaske 1542, og Datoen er da ³¹/₇.

⁶³⁾ V. A. Aa. 1918 p. 41; Rentekammerets kgl. Resolution 1699 ¹⁶/₈ med Indlæg.

⁶⁴⁾ V. B. H. p. 216. V. A. Aa. 1918 p. 41; J. T. XIII fol. 3.

⁶⁵⁾ Koldinghus Lensregnskaber 1610—11, 1613—14, 1640—41, 1650—51, 1656—57; Kancelliets Brevbøger 1632 ⁸/₄; J. T. XIII fol. 3, 311; Samlinger til jydsk Historie og Topografi I p. 320; J. R. III fol. 14.

⁶⁶⁾ V. B. Ark. (Kirken) 1526 ⁹/₈; 1539 ²⁶/₈; Vejle Raadstuearkiv: Indkomne Breve vedr. Borgerskab og Næringsvæsen til Magistraten 1599—1750 (N. L. A.); sammesteds: Dokumenter vedr. Vejle Bys Jorder 1567—1801—1866.

⁶⁷⁾ J. R. XVI fol. 245; Kronens Skøder II p. 233, 269; Danske Kancelli henlagte Sager 1675 ²⁹/₄; Skøde til Kronen paa Lerbæk 1730 ²¹/₈; Markbogen Nr. 851; smln. Danske Atlas Tome V p. 952; efter et Brev fra Rantzau til Cammerkollegiet ¹²/₃ (Vejle Amt Topografica) skulde der i 1678 kun være Tale om en Pantsættelse.

⁶⁸⁾ Samlinger til jydsk Historie og Topografi 4. R. VI p. 420 ff.

⁶⁹⁾ Markbogen; P. Bjerger og T. Søegaard: Danske Vider og Vedtægter II p. 402, 404; Vejle Raadstuearkiv: Indkomne Breve vedr. Borgerskab og Næringsvæsen 1579—1750 (N. L. A.).

⁷⁰⁾ Matriklen 1662; Byens Regnskaber 1699—1700; Skomagerens Lavsbog (N. L. A.).

⁷¹⁾ Byens Toldregnskaber 1664—1700; Konsumtionsregnskabsbøgerne.

LANDSBYSPILLEMANDENS MINDER

VED
MARIUS HANSEN

Som et lille Tillæg til A. Berntsens: Nogle jyske Spillemænd i Aarbogen 1921 I skal her fortælles om nogle af Fredericiaegnens kendte Landsbyspilmænd: Rasmus Jensen i Bredstrup, Jacob Lund i Vejlbj og Brødrene Abraham og Laurits Deleuran paa Fredericia Mark, alle kendte Musikere, der var søgt og afholdt i hele Egnen for deres flinke Spil ved Gilder i Gaarde og ved Foreningsfester.

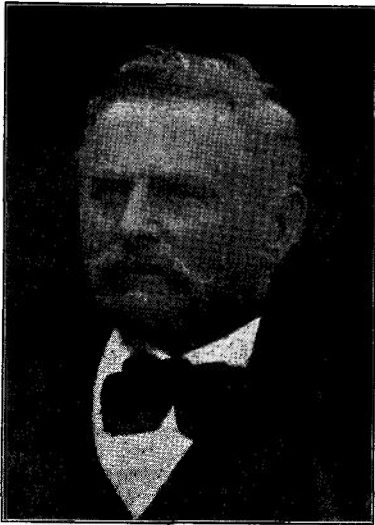
Fortælleren er Abraham Deleuran, der som 75-aarig har nedskreven en Række Enkeltheder: Minder og Træk fra hans lange, virksomme Livsdag.

Deleuran har overladt mig sine Enkeltoptegnelser, som jeg har sammenarbejdet og gengiver her — saa vidt mulig — med hans egne Ord. Vi læser:

Min gode Ven, Albert Mørkholt, der tillige er min Elev i Musik fra han var Dreng, har mange Gange sagt til mig: »Abraham, du kunde gøre mig og mange den Glæde, da du husker saa godt baade fra din Fars Tid og fra dit eget lange Liv at nedskrive, hvad du kan mindes.« Men jeg mente stadig, at jeg ikke var dygtig nok dertil. Mørkholt blev dog ved med sit, og saa kom følgende ud deraf. Mit fulde Navn er Abraham Jacobsen Deleuran; jeg er født paa Egeskov Mark den 10. Decbr. 1855; mine Forældre havde en lille Ejendom paa 6 Tdr. Land; vi var fem Søskende,

2 Dreng og 3 Piger, der alle opnaede en høj Alder.

Fra min tidligste Barndom var jeg glad ved Sang og Musik. Der var vel ingen særlig musikalske i mit Hjem; men vi kunde alle synge, og vi sang tit og af Hjertens fulde Lyst, og fra det første, jeg kan huske, var Violin-Musik mit Alt; jeg antager, at jeg var 6 Aar gammel, da jeg havde sammenspøret 1 Rdl. 8 Skl. Jeg

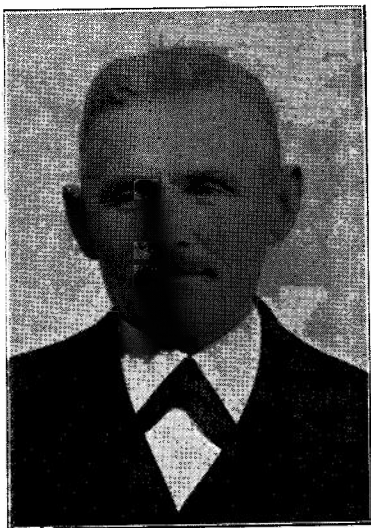
Abraham Deleuran.

bad da min Moder om at købe mig en Violin for Kapitalen. Det skete. Violinen kostede 5 Mk. og Buen 1 Mk. 8 Sk., et Stykke raat Harpix fulgte med i Handelen. Nu kunde jeg tage fat. Min endnu levende Søster Anna gik med mig om bag Laden, hvor ingen kunde høre os. Hun smurte Buen, og jeg spændte Strengene; jo mere jeg spændte, des smukkere, syntes vi,

blev Tonen; men ak! da kom min første store Sorg. G-Strengen sprang. Jeg var ved Taarerne; men Søster trøstede mig. En ny Streng kom paa, Violinen blev stemt, og jeg begyndte mit Spil. Da jeg i det følgende Aar kom i Skole, kunde jeg allerede spille en Del Smaa-sange, og i 1868 var jeg saa vidt, at jeg kunde spille alle Slags Danse for mine Skolekammerater. Den 24. April 1870 blev jeg konfirmeret i Egeskov Kirke af Pastor Johannes Clausen, senere Biskop i Aarhus.

Hidindtil havde jeg spillet uden Noder; men en Dag talte jeg med en rigtig Musiker, som sagde til mig: »Du skal lære Noder, Abraham! Dette her fører ikke til noget, naar du ikke kan spille sammen med nogen!« Jeg forstod, han havde Ret. Jeg kom i Lære, blev Soldat og Spillemand i Tjenesten samtidig med, at jeg fik privat Uddannelse. Det var i 1877. Fem Aar senere

hjemførte jeg min Hustru, Mette Karoline, Datter af Gdr. Iver Pedersen (Fisker), Bilidt ved Lillestrand paa Brønsted Mark; men fra 1877 arbejdede jeg med mit Spil og har igennem mange Aar spillet i Forening med forskellige, til jeg paa Grund af Sygdom lagde Musikken ned i 1918. Jeg havde da spillet for Penge i godt 50 Aar, og jeg kan tilføje, at

Laurits Deleuran.

jeg ved mit Spil var kendt i Egnen mellem Vejle og Kolding. Det maa da undre mig, at Knud Andersen, Brejning, ikke har omtalt mig eller mine Kolleger her i Egnen til Hr. Berntsen, skønt vi har spillet meget sammen i 9 Aar fra 1879 til 1888.

Knud Andersen, dengang i Gaarslev, Simon Gade i Børkop og Rasmus Jensen i Bredstrup havde i Forening et Dansetelt. I Efteraaret 1878 købte jeg Gades Part i Teltet; i 1880 var min Broder, Laurits Deleuran,

i Lære hos Knud Andersen for at lave Træsko og lære Musik; i 1881 købte min Broder Part i Teltet, og vi fire spillede sammen til ind i 1888, da vi to Brødre overtog Teltet, som vi arbejdede med til 1901. Vi spillede rundt omkring i Egnen og ved mangfoldige festlige Lejligheder. Jeg har saaledes spillet i 37 Aar ved Dyrskuet i Pjedsted Spang, ved en Mængde Foreningsfester i Hølsgaarde Kro og for 13 Foreninger inde i Fredericia, og sammen har vi spillet til mere end 200 Bryllupper og Sølvbryllupper og til 9 Guldbryllupper i de forskellige Sogne.

Et Par gamle Venner.

Nær ved mit Barndomshjem paa Egeskov Mark boede et Par Mennesker, som vi alle i mit Hjem holdt saa meget af, og derfor vil jeg fortælle lidt om dem. Manden hed Jeppe Pedersen, og hans Hustru hed Karen, men almindeligvis hørte vi aldrig andet Navn end »Gamle Jeppe«. Han havde en Landejendom til 1 Hest og en 5—6 Kreaturer. I sin Ungdom spillede han lidt, men jeg har dog aldrig hørt ham spille, og hans Violin hang paa Væggen i den Tid, jeg kan huske. Han kom ofte hen til os og forslog mange Timer i mit Hjem, og vi saa gerne, at han kom, thi han var et ejegodt Menneske, mild og venlig mod os Børn, og han kunde huske og fortælle for os alt, hvad han havde oplevet.

Min Moder vilde have, at jeg skulde spille for Jeppe. Jeg var undseelig og vilde saa nødig; men jeg maatte frem med mit Spil. Gamle Jeppe hørte paa og morede sig kostelig over mig lille Purk. »Ja,« sagde han, »det kan du takke mig for go Dreng, for jeg spillede her til Gilde den Dag, du blev døbt; men saa manglede jeg Harpix, og saa skulde vi have Kaffe og en Puns, og imens saa din Faster Lejlighed til at smøre min Bue

med et Stykke brunt Sukker, og saa var saa Skam Spillet forbi.«

Jeppes havde en Broder, som boede i Vejlbj. Han hed *Jacob Lund Pedersen*, og han var i sin Tid en dygtig Musiker. Han havde stor Færdighed i Violinspil og blæste tillige Klarinet. Han læste godt Noder og har skreven mange smaa pæne Danse. Jeg har en Vals, som han har skreven, den er let, men bærer det gamle Præg.

Vals af Jacob Lund.

Han gik hele sit lange Liv under Navnet Jacob Lund, og han blev meget benyttet ved Egnens Gilder. Saa hændte det engang, at han skulde spille til Bryllup. Det var jo Skik og Brug, at Musikken skulde blæse paa Vejen til Kirken, og derfor var de gerne mindst to. Ved den Lejlighed kunde Jacob ingen faa til at hjælpe sig; derfor gaar han til Broderen Jeppe og siger: »Du kommer til at hjælpe mig; jeg kan ingen faa fat paa.« Jeppe undslaar sig. »Hvad kan det

nytte,« sagde han. »Du ved jo godt, at jeg ikke kan blæse ret meget. Jeg har jo kun det gamle Signalthorn.« Det var et Kavalleri-Signalthorn, som Jeppe havde købt paa en Auktion og øvet sig i at frembringe de fire Toner, det indeholdt. Han syntes ikke, han kunde være sit Spil bekendt, men gav dog efter for Broderens Ønsker og lovede at komme.

Hans Kone, Karen, var et livligt Menneske, og hun syntes, at det var en stor Ære, at Jeppe skulde spille ved Brylluppet. Hun pudsede Hornet, tager sin Rok og spinder en højrrød og en hvid Traad, som hun tvinder sammen til en Snor, ligesom hun laver et Par store Kvaster, hvormed hun pynter Hornet. Dagen oprandt, og Jeppe gaar til Gilde. Da de skal til Kirke, skal Musikken paa den første Vogn, den var lige beslaet af Smeden med store Hjulskinnesøm; og bedst, som de kørte, greb Sømmene fat i Stadsen paa Jeppe's Horn, rev det ud af hans Haand og fører det rundt med Hjulets Hastighed. Brudeskaren maatte ikke standse, da det varslede Ulykke for Brud og Brudgom; men Farten blev sat ned, Jeppe sprang af Vognen og fik sit Horn, om han fik Stadsen med, ved jeg ikke og ligesaa lidt, hvordan Brødrenes Musik harmonerede. De to Ting omtalte han aldrig; men han sluttede hver Gang sin Fortælling med Ordene: »Dengang var jeg en Karl; nu er jeg kun en gammel Stakkel.«

Et Tidsbillede fra Egeskov Skole.

Samme Jeppe Pedersen og Hustru Karen havde kun et Barn, en Søn, og jeg vil fortælle lidt fra hans Skoletid i Egeskov Skole, som Mor fortalte det for os. Mor og Peder var lige gamle, født 1825. Skolen var en af de 240, som Frederik den Fjerde lod opføre. Skolemesteren var H. Frank, der var født 1800. Han var efter sin Tid en dygtig Lærer, Dannebrogsmænd og

tillige Degn og Kirkesanger i Egeskov Kirke, hvilken Plads han varetog til sin Død i 1859.

Hele Sognets Børn søgte til Skolen. Sognet er langstrakt i sin Form, og dem længst ved Trelde Næs havde en meget lang Skolevej, vel en Mils Vej. Om Vinteren maatte de derfor ofte have en Tællepraas i en Hornlygte for at finde til Skole. — Det maa jo have været et stort Arbejde for een Lærer at undervise alle disse Børn, og det var vel ikke altid let at holde Styr paa de mange Elever.

En Dag sker det saa, at en Dreng forser sig og skal have sin Straf. Lærer Frank begynder Forberedelserne hertil; men det var hverken med Tamp eller Ris. »Vi fik alle i Skolen en stor Skræk,« sagde Moder, »vi vidste ikke, hvad der skulde ske.« Læreren gik ud, hentede et Par store Spiger og en Hammer. Spigerne blev slaaet i Bjælken lige over næstøverste Drengbænk. Læreren gaar igen ud og kommer tilbage med en stor Sæk. De to øverste Drengene faar Ordre til at hente Synderen, som uden Barmhjertighed bliver puttet i Sækken med Benene nedad. Et Stykke Reb fastgøres til Sækken, som under Angstens Raab og Skrig fra Drengen i denne bliver hængt op paa de to Spiger; og nu fik han en Omgang Tamp uden paa Sækken, saa Støvet fløj til alle Sider.

»Den Dag,« sagde Mor, »glemte vi aldrig.«

Senere sad jeg selv i samme Skolestue i 4^{1/2} Aar, og Spigerne sad endnu i Bjælken, til Skolen blev ombygget i 1906; men vi vender tilbage til Franks Tid. En Tid efter er det galt fat i Skolen med Jeppe og Karens Peder, nu er det hans Tur, nu skal han straffes. Læreren begyndte sine Forberedelser som sidst; men i Angstens Kvide tager Peder sine Træsko i Haanden og løber hjem, og han blev hjemme hos sin Mor. Det var mere, end Læreren vilde taale. Han

indberetter Sagen til Sognepræsten, Pastor Jensen, der lod den gaa videre til Provsten, der afgør, at Drengen for sin Ulydighed skal have nogle Slag Ris til Straf. Det var i Fasten, og hver Onsdag var der Gudstjeneste i Kirken, som Skolebørnene skulde overvære.

Jeppé, Karen og Søn har faaet Ordre til at møde en Onsdag, da Dommen skulde fuldbyrdes efter Gudstjenesten. Det skulde foregaa i Skolen i Præstens og Børnernes Paasyn. Pastor Jensen læser Provstens Skrivelse op og spørger saa Jeppé: »Hvad siger De dertil, jeg synes, vi maa se at faa en Ende paa den Historie.« Jeppé tier; men Karen tager Ordet og siger: »Nej, han skal ingen Straf have, han har faaet nok af den Angst og Skræk, han fik i Skolen den Dag, han løb hjem.« I det samme bliver Præsten opfarende og saa hidsig, at han slaar Karen i Hovedet med Provstens Skrivelse. Karen er rolig og siger ganske stille: »Det skulde De ikke have gjort Hr. Pastor. De ved dog ikke, om jeg er tjenlig til at tage imod Prygl.« Præsten forstaar, at han er gaaet for vidt; og han rækker Karen Skrivelsen med de Ord: »Giv mig to Slag tilbage;« men den rolige Karen svarer: »Det skulde jeg grumme nødig. Hvad læste De før omme paa det hellige Sted, var det ikke: Led os ikke ud i Fristelse!« Dermed gik hun, og Jeppé og Søn fulgte efter.

Sagen indberettes til Provsten med det Udfald, at Præsten maatte forrette Gudstjenesten i 6 Uger uden Kjole og Krave, og Karens Søn fik de Slag Ris, han var idømt, men kun markerede. Om Peder kan jeg fortælle, at han blev en flink Mand, der som en stout Dragon var med i hele Trearskrigen.

Dr. Nyborg og Haren.

Jeg har endnu en lille Fortælling om Karen Jepps. Deres Ejendom stødte op til Fredericia Mark; Mark-

skellet hedder Ryttergrøften. For mange Aar tilbage havde vi inde i Fredericia en meget dygtig Læge, Dr. Nyborg; han var tillige en ivrig Jæger. Han sagde »du« til alle og kunde være noget brutal til Tider, hvis nogen kom ham i Vejen.

En Dag er han paa Jagt paa Fredericia Mark og skyder en Hare lige indenfor Ryttergrøften; den har knap faaet nok og løber op til Karen, som staar og flytter Køerne; men her falder Haren død om. Karen snapper den, putter den under sit Forklæde og kiler hjemad med den.

Dr. Nyborg stod paa Ryttergrøften og fulgte Harens Idræt, og han iler bagefter Karen hen imod hendes Hjem, idet han raaber: »Hvor har du gjort af Haren?« Karen svarer ikke, hun havde nemlig saa meget Forspring, at hun naar ind og faar lige Tid til at gemme Haren i Skorstenen. Nyborg kommer nu ind og gentager sit Spørgsmaal, og Karen svarer med en lille Trumf: »Jeg har ingen Hare set til!« »Jo, Død og Pine har du,« siger han, »jeg har set det, og jeg vil have den.« Han farer saa ud i Køkkenet og søger baade her og der, til han faar Sigt paa Haren i Skorstenen. »Haren er min,« siger han og tager den. Men Karen svarer igen: »Jeg vil lade Dem vide, at Vildtet paa vor Mark er vort!« Doktoren synes betænkelig ved Sagen; thi idet han gaar, siger han: »Karen, du kan komme ind til mig og faa en Recept gratis!« Hvertil hun bemærker: »Jeg skal dog først være syg.« Om hun fik den gratis Recept, ved jeg ikke; hun blev ikke saa gammel; hun var født 1800 og døde i 1864. Nyborg blev meget gammel, han var født 1820 og døde i 1916.

Æ gamll Hjulerkuen i Trell.

I Aarbøgerne har jeg læst om flere kloge Mænd, der kunde lave Ting, som Folk paa min Egn kaldte at

hekse. Om disse kloge Mænd og Koner troede man fuldt og fast, at de alle havde i Eje en Bog: Cyprianus, og med denne Bog kunde de gøre »Godt« og »Ondt« efter Behag.

I ældre Tid, 1830—40, havde vi i Trelde en gammel klog Kone, som var meget afholdt, da hun havde det Rygte, at hun kun gjorde godt, hvor hun kunde. Hun gik under Navnet: æ gamll Hjulerkuen; hendes Mand var nemlig Hjuler. Min forlængst afdøde Far hed Jacob Deleuran; han stammede fra de til Fredericia indvandrede Fransk mænd. Da han var 16 Aar gammel, kom han i 1830 til Trelde paa en stor Gaard til 3 Spænd Heste. Her skulde han tjene som »Halvkande«, som det dengang hed, og følge de gamle Heste. Af Gaardens Arbejdsvogne var kun een halvbeslaet d. v. s. beslaet med Jern paa de to forreste Hjul. Samme Gaard havde megen Skov; men Vejene der var meget daarlige og næsten ufremkommelige, da der kørtes i det bare Ler. Skulde der hentes Træ i Skoven — en halv Favn paa hver Vogn — skulde der passes nøje paa, at disse ubeslaede Vogne ikke kom til at glide paa en Rod, for saa gik de paa Siden som en Slæde.

Da min Far som Købstadsknægt vel ikke har været stiv som Kusk, kom han 17—18 Aar gammel i Klemme mellem Vognen og en Bøg, som rev ham Hofteknoppen ud i Laaret, og han maatte søge Hjælp hos Hjulerkonen for at smøres; men det hjalp jo ikke. Knoppen gik ikke i Lave igen; hendes Kløgt var vist ikke videre stor.

En »klog« Mand.

Jeg har kendt et Par »kloge Mænd«, hvis Færd har berørt mit Barndomshjem, og derfor vil jeg fortælle lidt om dem.

Mit Hjem laa — som nævnt — paa Marken, hvor der laa ialt fem større og mindre Ejendomme. En »klog« Mand ejede en Ejendom i vort Nabolag. Vi havde alle — store og smaa — Respekt for ham, da vi troede, han kunde lave Kunster. Manden var ellers dygtig og tjenstvillig; men han havde det mærkelige ved sig, at naar han kom hen til os, skulde han altid stryge og fingerere med vore Køer.

Saa skete det i 1869, da jeg »gik til Præsten«, at jeg fik en Oplevelse, som jeg aldrig glemmer. Vi kunde ikke kærne Smør; vi kunde skiftevis kærne 3 à 4 Timer med Stavkærnen, og det endte med, at Fløden i Kærnen var det bare stive Skum. Min gode Moder græd hendes bitre Taarer; hun havde været Kone i 25 Aar og var proper og renlig. Min Fader skældte ud over Køerne og solgte de to til en Slagter; saa vi maatte købe Mælk en Tid.

Bedstemor i Trelde gav Far Anvisning paa en god Kælveko, som han købte, og snart købte han en til; de var begge gode Malkere, der gav meget Mælk; men vi var ogsaa de eneste, der fodrede med Kaalrabi, som vi plantede. De ny Køer maatte dog ikke komme i Stalden for Far; han mente, den var forgjort. De blev sat ind i et mørkt Sted omme bag Laden. En Dag, da vi Børn var ene hjemme, kom vor Nabo, og en af mine Søstre saa ham gaa bagom til Køerne og stryge paa dem. — Nu kunde vi ikke faa Smør igen. Fløden vilde ikke skille ad. Vi søgte da Raad hos

Væverhans i Egeskov.

I Egeskov boede en klog Mand, der kaldtes Væverhans. Han var Haandvæver, meget fattig og svag; han rystede over hele sit Legeme; men han var vellidt i Byen, hvor han gjorde Tjeneste med de Kræfter, han

havde, og han var Børnenes Ven. Hans Lejlighed var en tarvelig Stue, og han var Enkemand, saalænge jeg har kendt ham. Han omtalte ofte den kloge Mand fra Sillesthoved i Give, som jeg antager var hans Læremester. En Dag, jeg skal til Skole, har vi igen samlet Fløde til Kærning, saa siger Mor: Gaa om og se, om du kan faa gamle Væverhans med dig hjem, maaske han kan hjælpe os. Jeg gik hen til Hans og forrettede mit Ærinde, og han fulgte beredvillig med mig hjem. Mine Forældre sad ved Mellemmaden; gamle Hans kommer hen og spiser med, faar et Par Snapse, som han gerne vil have, og som han indtog paa sin egen Maade, da han ikke med sin rystende Haand kunde holde Glasset; han skubbede Glasset hen til Bordkanten og tog Snapsen med Munden. »Nu Ann, kan du saa gøre Kærnen i Stand som du plejer,« siger han til Mor. »Nej,« siger hun, »det vil a min sæl ett, det har a prøvet tit nok.« Men gamle Hans siger: »Lad mig nu raade!« Mor fulgte hans Raad, gjorde Kærnen i Stand og fik en Gryde Vand paa Kog over Ilden.

Væverhans gaar nu hen til Kærnen, før Laaget og Staven er sat i; og mens Munden ustandselig gaar paa ham, smider han tre store Kopper kogende Vand ned i den, hvorefter den gamle begynder at kærne. Den fattige gamle Hans var tynd og elendig at se paa; og da han gik i et Par af gamle Ousens omfangsrige Bukser, blev han næsten borte, hver Gang han bukkede sig. Det var for meget for mig. Jeg kom til at le højt af Hans og hele Forestillingen, imens Far og Mor hjalp til med Kærningen. Væverhans ser gnavent paa mig og siger: »Hvad ler den grimmundede Dreng af; lad ham nu prøve, om han kan trykke Staven (Kærnestaven) ned med sin Næse!«

Jeg saa paa ham og paa Kærnen. Der sad Smør paa

Kærnestaven, og et Øjeblik efter tager Mor det dejligste Smør op af Kærnen. Vi var glade for Resultatet, og Væverhans siger smilende: »Ja, det kan jeg saamænd gøre hver Gang, I kalder paa mig!« Han fik saa 1 Mk. og en Spand Mælk og gik fornøjet til sit Hjem, og hver Gang, vi hentede ham, kunde han faa Smør, men han kunde desværre ikke saa meget, at han kunde lære mine Forældre, hvordan de skulde bære sig ad.

Saaledes gik det en Tid; da fik vi opspurgt, at der var en gammel Ungkarl i Vejlbj, som kunde hjælpe i saadant Tilfælde. Min Fader gik til ham og bad ham hjælpe os, og dertil var han villig. »Du skal,« sagde han til Far, »gaa ned paa Egeskov Kirkegaard ved Solnedgang, og af den sidst jordedes Grav skal du tage saa mange Haandfulde Jord med dig hjem, som du har Køer; men du maa ingen Mennesker møde paa din Vej, og du maa ingen tale med, for saa nytter Raadet ikke. Jorden fra Graven strør du i Baasen under Køerne; du vil da se, at det skal nok hjælpe dig.«

Fader fulgte Raadet, og det hjalp. Jeg var derefter hjemme i 12 Aar; vi kunde kærne og faa Smør, naar det passede os. Der var aldrig noget i Vejen siden.

Fra Soldatertiden.

En Aften, mens jeg var Soldat i Fredericia, traadte jeg fejl paa min ene Hæl, saa der gik noget af Lave. Jeg sov ikke om Natten for Smerter, og da jeg skal stille til Tjenesten om Morgenen, kan jeg ikke støtte paa Benet. Min Værtinde kommer til, og jeg fortæller hende, hvad der er sket. »Kom med,« siger hun, »det skal vi snart se at faa i Orden. De kan gaa paa det ene Ben, tag saa mig under Armen og en Stok i Haanden.« Jeg tager min elskværdige Værtinde under Armen og humper ved hendes Side igennem Haven og gennem

Bagdøren til Nabogaarden, hvor der boede en reformert Avlsbruger, hvis Hustru havde hjulpet saa mange. Min Værtinde sætter hende ind i Sagen og slutter med at sige: Du maa se at hjælpe vor Soldat. Avlsbrugerkonen tog venligt imod os, bad mig sætte mig ned, hvorefter hun tog min Fod op og strøg tre Gange uden paa Strømpen paa min Hæl, uden at vride eller rykke i Foden, alt gik varsomt og stille; men hendes Mund bevægede sig ustandselt. »Prøv nu at staa«, sagde hun. Jeg rejste mig; alt var i Orden; jeg gav den venlige Kone min Haand til Tak, kom snart i Tøjet og naaede i rask Løb i god Tid til Stillingspladsen. — —

Den venlige Avlsbrugerkone er forlængst død. Da jeg senere forvred mit Haandlede i Skoven, spurgte jeg, at en Avlsbruger derinde i Byen ogsaa kunde signe. Jeg kendte ham saa godt, og en Dag, da jeg gik gennem den Gade, hvor han boede, traf jeg ham og spurgte i Løjer: »Kan du hekse, Peter?«, og han svarede: »Ja, lidt; hvorfor spørger du om det?« Jeg viste ham mit forvredne Haandlede, hvorefter han tog mig med ind i en Port og tog fat paa det, og da han var færdig, sagde han: »Hvis det nu ikke gaar bort, kom saa igen næste Torsdag«; men det var og blev borte.

En »klog« Kone.

En anden klog Kone hjalp min Moder. Hun fik som ældre et daarligt Ben, og igennem en Del Aar søgte hun flere Læger, uden at de hjalp hende. Hun hjalp sig da selv med Borvandsomslag, til hun var 83 Aar. Da skete det en Dag, at en Veninde sendte en klog Kone til hende. Hun saa paa Benet med den mangeaarige Skade, gav det den rigtige Behandling, og i Løbet af 8 Dage var Benet helbredet. Mor blev godt 90 Aar.

— — — Nu maa det ikke forstaas saaledes, at jeg tror, at alt, hvad jeg her har skrevet om, er overnaturligt. Nej, det være langt fra; men jeg har den Erfaring, at mange Kvinder har arvet gode Hjemmeraad mod forskellige Sygdomme, Raad, der er gaaet fra Slægt til Slægt, og som særlig blev brugt i ældre Tid. Dermed er ikke sagt, at vi ikke havde Brug for Læger, men fattige Folk havde ikke Raad til at hente Læge i Sygdomstilfælde. En Læge uden Befordring kostede 2 Rdl., med egen Befordring 4 Rdl. Mine Forældre blev gift i 1844, og da fik min Far 6 Skilling pr. Dag for at tærse med Plejl; fra 1860 til ca. 1880 fik han 2 Mk., men det var kun i Slet og Høst med Le, ellers 50 Øre daglig. Derfor gik fattige Folk dengang til Lægen og fik en Recept for 3 Mk., og hvis nogen levned Medicin, da gik den ikke til Spilde, men andre syge fik den.

Den værste Sygdom, vi havde i min Drengetid, var »Hverandendags Koldfeber«; jeg havde den hvert Foraar, og den kom saavel til Børn som til voksne. Den kunde ryste os, saa det forslog noget den ene Dag; den næste Dag var Fridag. I 1878 var den for sidste Gang i vort Sogn. Dr. Nyborg kurerede mig. Engang for mange Aar siden hørte jeg i et Foredrag, at Sygdommen stammede fra kolde og kvægede Jorder; naar det hele blev drænet, vilde den gaa bort af sig selv. Det passede.

Rasmus Jensen i Bredstrup.

Som jeg før har omtalt, boede min ene Musikkollega i Bredstrup; han var eneste Søn af en Landsbymusiker, der kunde spille lidt til Husbehov. Hans Navn var Jens Mikkelsen, og hans Kone hed Ane. Hun var Kogekone og havde Ord for at være meget proper

og meget dygtig. Jens og Ane fulgtes ofte ad til smaa Gilder i Gaardene, hvor Jens spillede og Ane kogte.

Deres Søn var, som nævnt, Rasmus Jensen, der var født i 1840. Som Dreng gik han i Skole i Bredstrup hos den dygtige Lærer Hjort, der tillige var meget musikalsk. Da Rasmus gik hjemme hos Forældrene, gik han Læreren til Haande med, hvad han kunde, og til Gengæld lærte Læreren ham Noder og Violinspil. Rasmus sagde ofte til mig: »Du kan tro, han var en streng Lærer, og jeg var mange Gange ved at blive forknyt, men hans Frue var et herligt Menneske, og hun sagde ofte til Hjort: »Nu maa du ikke være for haard ved lille Rasmus«; saa fik jeg Mod igen.« Han lærte ogsaa Musikken til Gavns. Siden som voksen lærte han som Rokkedrejer. Han var en god Fortæller og fortalte ofte om sine Oplevelser i Bredstrup. I Begyndelsen af 1860'erne var Pastor Fris Præst i Bredstrup; Lærer og Kirkesanger var J. P. Barsøe. Pastor Fris, der var en stor Elsker af Orgelspil, spurgte en Dag Rasmus, om han kunde paatage sig at spille Orgel i Kirken, hvis de fik et saadant. Rasmus undslog sig; men da Trinitatis Kirke i Fredericia nogen Tid efter fik et nyt Orgel foræret af Kong Frederik den Syvende, saa købte Pastor Fris sammen med Kirkeejeren, Fenger, 4 Spil af det gamle, som blev gjort i Stand og kom i Brug i Bredstrup Kirke, og Rasmus blev Organist. Graveren, Niels Jørgensen, der gik under Navnet »a sej Skreje«, blev antaget som Bælgetræder, noget, han syntes var en mageløs Ære.

Rasmus og Niels arbejdede godt sammen i 11 Aar, saa var det forbi. De gamle Træpiber kunde ikke mere, de var saa ormstukne og raadne, at Orgelet ikke kunde gøres i Stand, og det hele blev da solgt for næsten ingenting ved en lille rask Auktion i 1878. Jeg var

tilfældigvis den Dag i Besøg hos Rasmus, og jeg saa og hørte, hvorledes Byens Dreng løb med Orgelpiberne og blæste i dem, saa det var en Lyst. En Tid efter blev der indsat et nyt Orgel i Kirken, som spillede af Læreren i Kongsted. Om Pastor Fris fortalte Rasmus Jensen, at han var meget imødekommende over for Folk, der vilde giftes, selv om de var kommen paa »gale Veje«. Det hed sig almindeligvis: »Enhver kan blive viet i Bredstrup Kirke.« Det er da ogsaa sket i min Tid, at et Par af mine Bekendte ved Aftenstid sejlede op ad Lillestrand for at blive viet af Pastor Fris; men der var dog Grænser for hans Velvilje.

Bryllup uden Brud.

En Søndag efter endt Gudstjeneste — fortæller Rasmus Jensen — fulgte vi, d. v. s. Præsten, Degnen, Organisten og Bælgetræderen, ad henimod Kirkegaardens Udgang; da mødte et ungt Menneske frem; han hilser ærbødigt paa Præsten og spørger, om han maa tale med ham. Pastor Fris svarer ja og spørger: Hvad vil De mig? Ja, han vilde gerne forespørge, om han kunde faa Bryllup i Kirken paa Søndag. Præsten svarer imødekommende. Karlen siger Tak og spørger igen, om det kan lade sig gøre at blive fri for Brudemænd og Brudekoner. »Ja,« siger Præsten, »det kan De nok; men saa skal De møde og vies, mens Menigheden er i Kirken, saa kan jeg tage de fornødne Vidner dér.«

Den Ordning passer Karlen godt. Præstens venlige Imødekommenhed giver ham Mod til et nyt Spørgsmaal: »Det kan vel ikke tillades, Hr. Pastor, at Pigen bliver hjemme?« Præsten ser paa Karlen og spørger: »Hvorfor skulde hun det?« »Jo,« siger Karlen, »fordi hun er ikke rigtig tjenlig til at komme i Kirke!« Det var dog Pastor Fris for meget, og han siger med stor

Myndighed: »Nej, det gaar min Salighed ikke! Til hvem skulde jeg saa vie Dem paa Bryllupsdagen.« Og Bondekarlen maatte møde med sin Pige, som hun var.

»Prinsen«s Bryllup.

Mens min Far i Slutningen af 1830erne tjente i Trelde, var der i Byen en Karl, der gik under Navnet »Prinsen«. Han havde en Kæreste, og Far har fortalt os om dette Pars Bryllup i Egeskov Kirke. Samme Kirke er Anneks til Trinitatis Kirke i Fredericia, og Præsten hed paa den Tid Gamborg. Han var meget afholdt omkring i Sognet; han var saa ligefrem, som man siger, mødte stadig til Gilderne herude, tog sig et lille Glas og en Kaffepuns med Bønderne og var dem i alle Maader tilpas. Hvis Gildet ikke var alt for afsides, mødte han gerne til Frokost.

»Prinsen« og hans Forlovede skulde nu have Bryllup; men de var meget fattige, og mange vil maaske spørge, hvordan saadanne Smaafolk fik Raad til Gilde. Svaret maa blive: Skik og Brug hjalp dem: Brylluppet stod i den Gaard, hvor Bruden tjente, og Dagen blev fejret til Parrets Fordel. Hele Byens Befolkning blev indbudt til Festen, som efter Sædvane varede i 3 Dage. Gaardfolkene gav alle »Sendels«, det vil sige: Smør, Æg, Høns, Ænder, en Svineskinke, en Kalv, eller hvad de nu havde og bedst kunde undvære, og dertil gav de ogsaa Penge i Brudeskænk.

I Gildesgaarden var der ind imod Festen stor Travlhed; her bagtes al Kagen: Smørtærter, Søsterkager, Smaakager o. fl.; her bryggedes Godtøl til Gildesøl, alt gratis, og ved Festen dansedes der paa det lerstampede Logulv.

Saa oprandt Bryllupsdagen; men i Morgenstunden nedkom den vordende Brud med en Arving. Det var

kort før de indbudte samledes til Frokost. Musikken og Forriderne, hvoraf min Far var den ene, var allerede mødt — der var gerne 6 eller 8 Forridere — da Prinsen kommer og fortæller Nyheden om, hvad der var sket. Heldigvis laa Gaarden noget afsides i Trelde, saa vidste man, at Præsten ikke kom; men de mange indbudte Byfolk kom, og da man havde indtaget Frokosten, var der intet andet at gøre end drage til Kirke med Prinsen uden Brud.

Bryllupstoget ordnedes, Musikken blæste op, Forriderne galopperede efter Kirken til, og Brudeskaren i skarp Trav bagefter. Da de kom til Kirken, blev det kundgjort Præsten, hvad der var sket. Hele Skaren gik saa i Kirke, hvor Pastor Gamborg talte pænt til dem fra Prædikestolen, og der blev ofret paa sædvanlig Vis. Da Højtideligheden i Kirken var forbi, tog Præsten med Følget til Trelde, viede Prinsen og hans Brud ved Sengen og blev derefter for at deltage i Gildet, der blev afholdt, uden der mærkedes det mindste Skaar i Glæden. — — —

Min Fader fortalte videre om saadan et Bondebryllup. I de to første Dage spiste man Suppe, kogt paa Oksekød og Høns. Kødet spistes med Peberrods-Sovs til; derefter kom Stegen med brun Sovs. For hver Ret skulde Musikken — der var gerne to, der begge spillede Violin — gøre Taffelmusik. Som Retterne spistes, og Musikken lød, gik Spillemandsfadet rundt: 1. Gang til Spillemandene, 2. Gang til Kogekonen, og 3. Gang til Jordemoderen.

Tredie Dagen var Oksekødsuppen sluppen op, og nu fik man Sødsuppe og Bergfisk; bedre hen blev saa Kaffen serveret. Naar Spisningen var endt, samledes Gæsterne paa Logulvet i forskellige Hold af Hensyn til Pladsen. Musikken spillede op, og Dansen indleddes

af Forriderne og dem, der gik for Borde, saa kom Brudeparret, der alene dansede tre Danse; derefter kom Brudemændene og Brudekonerne frem; de dansede sammen med Brudeparret og med hinanden tre Danse, og dermed var Dansen aaben.

En Mand havde en særlig Bestilling som Ølbærer. Han gik rundt med en blankpudset Messing-Haandkedel og maatte tillige passe, at der altid var Brændevin i Flaskerne, og at Sølvbægerne gik flittigt rundt. Naar Musikken spillede: »I véd jo vel, en Snaps hører til«, saa maatte Ølbæreren være der med Bæger og Kedel; de dansende kendte saavel begge Dele, og Musikken faldt flittig ind med det kendte Ønske.

Naar saa hele Festen var til Ende, fik de nygifte, hvad der var levnet, foruden Brudepengene, som de modtog paa Bryllupsdagen, og der var gerne levnet meget, saa Brudeparret kunde sælge baade Smør og Æg og foreløbig i »Hvedebrødsdagene« se sit Udkomme.

Vej og Sti.

Da jeg nu har fortalt om et Bondebryllup i Trelde, vil jeg ogsaa nævne lidt om Færdselen saavel til Lands som til Vands.

Vejlby Sogn er — som før nævnt — meget langstrakt, jeg antager 1½ Mil. Sognet har tre temmelig store Byer: Vejlby mod Vest, Egeskov midt i med Kirke og Skole, og Trelde langs Vejle Fjord i Øst, helt ud til Kasser Odde — »Næsset«. For en Del Aar tilbage — i min Tid — var i hele Sognet kun tre Veje grusede, og det var dem, der gik gennem de tre Byer til Fredericia, saa vi Udflyttere næsten aldrig kunde gaa nogen Steder hen med Sko eller Støvler paa undtagen ved Vintertid, naar Frosten kunde bære. Skulde vi til Kirke eller ind til Købstaden, maatte vi bære Skoene i

et Tørklæde eller Støvlerne sammenbundne med en Snor over Skulderen.

Sognet er noget bakket og prydet med smaa Skovhoveder mellem Byerne, og jeg maa antage, at Beboerne har syntes det som en hel Umulighed at lave Veje dér. Da der i Sognet til langt ned i Tiden kun var en Skole i Egeskov, havde man fra Trelde lavet en Skolesti for at forkorte den lange Vej. Samme Sti snoede sig ind mellem Bakkerne og benyttedes ogsaa som Kirkesti.

Skulde der køres til Kirke, maatte Brudeskarer som Ligskarer følge den grusede Vej imod Fredericia, til man naaede en Bivej, der tidligere hed »den gamle Kirkevej«, men nu kaldes Skovvejen. Det var forhen en grov ringe Vej; den havde heller aldrig set et Læs Grus før ved den Tid, jeg blev voksen, og den var til Tider næsten ufremkommelig.

Et Gode var det i de Dage, at Vognene var uden Fjedre og altsaa ikke saa væltsomme — den første Fjedervogn kom til Vejlby Sogn i 1863; men jeg har dog været med til et Bryllup fra et Udflyttersted her i Sognet, hvor to Mænd i Træskostøvler maatte vade ved Siden af hver Vogn for at holde den gaende.

Allerede i min Ungdom var Trelde en temmelig stor Landsby med 20 Gaarde og en 40 Smaasteder, enkelte til en Ko eller to. Resten havde kun en Have; det skal dog bemærkes, at de fleste store Gaarde havde et Hus, hvor Husmanden boede, som arbejdede paa Gaarden; der var jo altid Arbejde nok i Trelde, hvor der var den store Skov paa 11—1200 Td. Land; nogle Husmænd slog Træ her hver Vinter, og de fik i lang Tid 1 Rdl. pr. Favn paa egen Kost; andre Husmænd stod i Laden og tærskede Korn; de fik 1 Fjerdingskar Korn pr. Td., og for at lave Tag til Husene 8 Skil. pr. Trave, og saa

fik de Kosten. Huskonerne kunde til Tider tjene et lille Brød i Gaardene ved Morgenarbejdet, navnlig ved Kærningen, som foregik med Stavkærne. Endnu bør nævnes, at hver Gaard havde sine Huskoner, som fik gratis Mælk.

*Frederik d. VII hos Færgemanden,
Søren Ladegaard.*

Paa Gamle Færgegaard i Trelde boede i Slutningen af 1840'erne Søren Hansen Ladegaard og hans Hustru Sidsel, f. Lassen. Min Onkel tjente disse Folk, der var noget mere med end andre Folk paa den Tid, Ladegaard drev sin Gaard og var tillige Færgemand og kom saaledes i Berøring med mange forskellige Mennesker; desværre døde han tidlig. Han, der var en dygtig Sømand, omkom paa en Sejltur, som han foretog ene; en Kastevind kæntrede hans Baad, og han druknede (i 1851); hans Lig drev senere i Land paa Samsø, hvor han ligger begravet.

Frederik d. VII vilde gerne, medens han som Prins boede i Fredericia, besøge Folkene i Færgegaarden. Saa skete det en Dag, at en Kone inde fra Bjerre Herred havde været i Fredericia for at besøge hendes Søn, der laa der som Rekrut. Hun var nu paa Vej hjemad og skulde færges over Fjorden, naar Baaden kom tilbage fra Rosenvold. Hun maatte vente i Færgegaarden, hvor hun sad i Dagligstuen og talte med S. Ladegaards gamle Moder Ane. Hun fortalte om sin Søn og klagede højliggen over den slette Behandling, som de stakkels Rekrutter fik; og især klagede hun over de mange Prygl, som de fik af de Hesselstokke, Befalingsmændene havde i Løbet paa deres Forladegeværer. Ved den mindste Forseelse eller ved det mindste

Fejlgreb kom Stokkene frem, og Straffen faldt paa Stedet.

Den fremmede Kone vidste ikke, at Prinsen var til Huse der, han opholdt sig i Stuen ind til Dagligstuen, som kaldtes Midterstuen. Han havde hørt noget af de to Koners Samtale, og da Baaden er kommen ind, og hende fra Bjerreherred er gaaet efter Stranden, kommer Prinsen ind til den gamle Kone og spurgte, hvad det var, den fremmede klagede over. »Ja,« svarede hun, »hun klagede over, at Befalingsmændene var saa slemme til at slaa Rekrutterne med Hesselstokke, som de gemte i Geværløbene.«

Da Prinsen havde hørt den Forklaring, farer han ud og befaler Rideknægten at sadle Hestene snarest, da han vilde ud at se paa Øvelserne paa Fredericia Fæled.

Saa snart Soldaterne opdager Prinsen, bliver der straks kommanderet »til Parade, præsenter Gevær« og udbragt et »Prinsen level« Prinsen hilser modvillig, befaler, at Officererne skal træde tilbage, og Underofficererne skal træde an foran ham. De træder an og gør stolt Honnør; men saa kommanderer Prinsen: »Geværkolberne i Vejret!« Kolberne gaar i Vejret, og en Mængde Hesselstokke falder paa Jorden.

»Hvad bruger De disse Stokke til?« spørger Prinsen. Men Befalingsmændene stod som lamslaaede og ganske tavse. »Jeg ved det,« fortsatte Prinsen, »det er bleven mig fortalt; men hører jeg det oftere, at sligt nogensinde bruges i Hæren, skal vedkommende komme af Militærtøjet med det samme!«

Dermed vendte Prinsen sin Hest og red bort.

Jeg husker fra min Drengetid det gamle Stuehus, hvor Prinsen bode. Jeg kom ofte der forbi, da min

Moster og Mand, Søren Høll, boede i et Hus nær Fjorden. Han var Færgekarr i flere Aar.

Barneminder fra Kirken.

Om Kirkeklokken ved vi, at den er slaaet itu med Vold og omstøbt i 1790; der fortælles, at den gik i Træ og var meget streng at ringe med. For nogle Aar siden revnede den; men blev sat i Stand igen ved Autogen-svejsning. Nu høres den over hele Sognet.

I min Skoletid kom jeg ofte paa Kirkegaarden om Sommeren for at hente Græs til min Lærer Jagds Hest, og der traf jeg ofte Graveren Frederik Holm og hans Kone Ane; det var et Par rare gamle Folk, som altid tiltalte mig saa venligt. Holm ringede ved Begravelser, og Ane kunde ogsaa ringe. Det at ringe Solen op og ned hørte ellers med til Skoleembedet; men Jagd var Selskabsmand og vilde gerne i Byen, og derfor maatte Holm eller Ane ofte ringe. Klokken var som nævnt streng at ringe; og en Dag klager Ane sin Nød for en Spasmager og siger, at de ikke kunde holde Smørelse ved Klokken om Sommeren, da den hænger lige imod Solen. »Det er der gode Raad for, gamle Ane,« siger han til hende, »du maa se at faa fat i noget Spidsglas, smør med det, saa gaar den af sig selv.« Ane følger det gode Raad, findeler noget Vinduesglas og putter det ind i Smøregangen, idet hun tænker: »Nu er Klokken i Orden, til Jagd kommer og ringer Solen op i Morgen.« Nogle Dage efter kommer Jagd i mit Hjem, hvor han ofte kom; han vilde nemlig gerne spille en Duet med mig, og han fortalte for os, hvordan gamle Ane havde smurt Klokken, og saa føjede han til: »Jeg kunde skam ikke rokke den af Stedet.«

Noget af det første, jeg lagde Mærke til i min Skoletid, var Begravelserne. Naar en rig Mand eller Kvinde

blev jordet, skænkede Familien Alterlys til Kirken. To Mænd, der gik foran Ligs-karen, bar disse Alterlys, liggende paa Armen, et Lys ud til hver Side. Her blev saa talt over den døde ved Graven, da der ikke maatte komme Lig ind i Kirken.

Fra Kirkegaardsdiget saa jeg en anden gammel, smuk Skik: Naar Sognets Mænd — unge som gamle — gik igennem Porten til Kirkegaarden, blottede de alle Hovedet, gik derefter hen til Kirken, hvor de smaa-samtalende ventede, til Præsten og Degnen kom, hilste ærbødigt paa dem og gik med dem ind i Kirken.

BEATUS DODT

AF

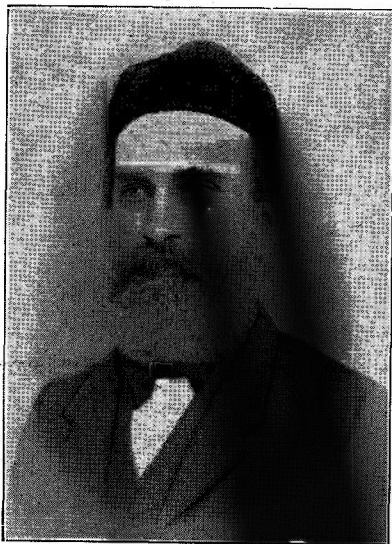
I. O. BRANDORFF

Den i 60'erne og 70'erne meget læste og yndede Forfatter Christian Harry Carl Adolf Luis Waldemar Beatus Dodt, Søn af Kaptajnløjtnant i Marinen F. U. Dodt, er født i Fredensborg den 25. November 1817. Faderen døde 2 Aar efter Sønnens Fødsel, og Moderen, Catharina, f. Sibolt, fik med sin store Børneflokk Fribolig paa Fredensborg Slot, hvor Beatus tilbragte hele sin Barndom til sit 15. Aar, da han blev Discipel paa Gammeltorvs Apotek i København.

Efter, som Kandidat, at have været paa Apotekerne i Grenaa, Drammen og Flensborg, blev han Bestyrer af Filialapoteket paa Fanø, hvor han $^{12}/_8$ 1843 ægtede Christine Marie Schütz, Datter af Købmand S. i Fredensborg.

Da han manglede Kapital til at købe Apoteket, søgte og blev han i 1850 ansat i Toldvæsenets Tjeneste som Assistent i Flensborg. Forflyttedes 1861 til Aarhus og blev i 1864 ansat ved det nyoprettede Toldsted i Vejstrup, ca. 10 km Syd for Kolding, og her tilbragte han ca. 18 Aar, til han i 1882 udnævntes til Strandkontrollør i Lohals paa Langeland. Paa Grund af Alder tog han i 1886 sin Afsked, blev udnævnt til Kammerraad og flyttede til Fredensborg, hvor baade han og Hustruen var født og opvokset. Han døde 16. Marts 1901 og ligger begravet paa Asminderød Kirkegaard.

Minderne fra Ungdomsaarene og Omgangen med Personalet i Dronning Juliane Maries Hofstat blev Kilder til det ikke ubetydelige Forfatterskab, han udfoldede, og som samlede en stor Læsekreds, ligesom det bragte ham en haardt tiltrængt Forøgelse af de smaa Indtægter, Embedet gav. Som hans bedste Arbejder maa nævnes: »Fredensborg« eller »Carl Hagens Ungdomserindringer«, der udkom 1858, og »Rideknægten« i 1859; denne sidste udkom i flere Oplag og blev meget læst. Blandt andre større Arbejder kan nævnes: »Stamhuset Sune«,

1861, og »Minder fra en svunden Tid«, 1863.

Det, der imidlertid gjorde ham mest kendt i Vejle Amt, var de mange Smaahistorier, han skrev til Wisbecks Almanak; de begyndte i 1862 med »Axel Wedelskjold«, en Fortælling fra Frederik den V's Tid, og blev paafølgt af talrige andre i de følgende 10 til 15 Aar, ja til Tider skrev han omtrent hele Almanakkens Tekst. Hyggelige og fornøjelige er Historierne, der fortæller om Landbrug, Købmands- og Haandværkerliv m. v., og som Regel har de en god Slutning. Herved fortrængte han de daarlige tyske Oversættelser, der tidligere havde været Almanakkens Tekst.

Tid til at skrive havde han, da han var i Vejstrup Toldkontrol; der var ikke meget at bestille og ringe Færdsel, der kun krævede, at han altid skulde være tilstede, men de fleste Vogne, der kom forbi, havde intet at fortolde. Flittig sad han ved sit Skrivebord fra Morgen til Aften. Da han ikke kunde forlade Huset uden at kræve Assistance, havde han ofte Besøg af Venner, og blandt disse skal nævnes Provst L. Kock, der var privat Lærer i Vejstrup 1867—68 og fortæller om sine Besøg hos Beatus Dodt i »En gammel Præsts Erindringer«, København 1912: »Han havde et uopslideligt godt Humør, og det er vel ogsaa det, der er det bedste i hans Fortællinger. Mange pudsige Historier kunde han fortælle, og havde han en Gang Vin eller andet usædvanligt Traktement, kunde han glæde sig over det paa en saa barnlig Maade, at det ogsaa for os andre blev en hel Fest. Vi har tilbragt mange fornøjelige Timer paa Vejstrup Toldsted.«

Om Beatus Dodts litterære Værdi kan der vel strides, men der er ingen Tvivl om, at han har skildret sin Tids Milieu, navnlig det borgerlige, saa udpenslet med karakteristiske Smaatræk paa en saadan Maade, at Personerne staar lyslevende for Læseren. Man formelig tvinges til at leve med i, hvad der foregaar, og føler efter endt Læsning, som kom man tilbage fra en Tid, hvor Jag som Nutidens var et ukendt Begreb. En saadan Skildring vil altid beholde en historisk Værdi, der vil bevare Forfatteren fra Glemsel og tillægge ham en ikke ringe Betydning.

(Efter Dansk Biografisk Lexikon m. fl. Steder.)

FRA DEN REFORMERTE MENIGHED I FREDERICIA

AF PETER HONORÉ, FREDERICIA

Vejle Amts Aarbøger har tidligere indeholdt en Skildring af Pastor Dalgas ved den reformerte Menighed i Fredericia, skrevet af nu afdøde Redaktør Honoré. I det Haab, at det vil glæde Aarbogens Læsere at høre lidt om en anden af Menighedens Præster, vilde jeg gerne gøre et Forsøg paa at skrive lidt om den betydeligste af disse, nemlig Charles Jules Rieu.

Hans Virksomhed satte Spor ikke blot i den reformerte Menighed, men ogsaa i den danske Kirke.

Charles Jules Rieu fødtes den 11. August 1792 i den i Reformationens Historie saa berømte By Genève, og han studerede i sin Fødeby ved det af selve den store Calvin oprettede Universitet, men det var ikke længere Calvins stærke, prøvede Tro, som prægede Universitetet, men den af Voltaires Aand prægede Rationalisme med sin Fornuftdyrkelse, og »ingen Steder viste Rationalismen sig mere flad og forbenet end i Calvins Kirke i Genève, man holdt fast ved Fædrenes Tro som et kosteligt Arvegods, men man kendte den bare ikke« (Vilhelm Malling: Alexander Vinet).

I Aaret 1817 kom den berømte skotske Vækkelsesprædikant Robert Haldane til Genève, og han gjorde den Opdagelse, at Studenterne i Genève ikke havde

Anelse om Evangeliets Grundsandheder. Han begyndte nu en Række Møder, som bar rig Frugt, og særlig hans Forelæsninger over Romerbrevet gav Anledning til en dyb og alvorlig Vækkelse blandt de unge Studenter. Blandt dem, som ved disse Møder kom igennem til en levende Tro, var Charles Rieu og hans to Ven-

Pastor Charles Jules Rieu.

ner, Henry Merle d'Aubigné og den i København fødte Frédéric Monod (en ældre Broder til den kendte franske Vækkelsesprædikant Adolphe Monod). Efter at have taget sin Eksamen, fik Rieu Kaldet som Præst ved den fransk-reformerte Menighed i Fredericia, men før han overtog sin Gerning, ønskede han at opholde sig en Maa-nedstid ved Univer-

sitetet i Göttingen for at høre Forelæsninger og indøve sig i det tyske Sprog. Opholdet i Göttingen blev ham en stor Skuffelse, hverken Lærere eller Elever tilfredsstillede hans høje Idealer. »En Skole for Vantro i Stedet for en Anstalt til sand Guds frygts Befordring,« var det Vidnesbyrd, han gav det berømte Universitet.

Nu rejste han mod Nord til Danmark, fulgt paa Vej af sine to Venner Frédéric Monod og Merle d'Aubigné, som paa samme Tid havde modtaget Kaldet som Præst

ved en reformert Menighed i Hamburg. Paa et Hotelværelse i Kiel tog de Afsked med hinanden. Hvordan skulde nu Fremtiden blive, ejede de Kraft til den Gerning, som nu laa foran dem? De aabnede deres Ny Testamente og læste sammen Stedet i Ef. 3,20: »Men han, som formaar over alle Ting at gøre langt ud over det, som vi beder eller forstaar.« Aanden kastede i denne Stund et forunderligt Lys over Ordet, og de tre unge Præster bøjede deres Knæ og overgav sig til Herren som hans Redskaber, og de gik ud til Gerningen.

Den reformerte Menighed i Fredericia, som Rieu nu skulde være Præst for, bestod og bestaar endnu af Efterkommere af franske Hugenotter, som af Kong Frederik IV blev indkaldt hertil fra Brandenburg, hvortil de var flygtede fra Frankrig. Kongen, som gennem sin Moder Dronning Charlotte Amalie, der selv tilhørte den reformerte Kirke, kendte de reformerte Hugenotters Flid og Nøjsomhed og ønskede gerne de i Calvins strenge Tro opdragede Folk til Hjælp ved Genrejsningen af den under Svenskekrigen ødelagte Fæstning Frederiks-Odde, og Frederik IV.s Tillid til de reformerte blev ikke skuffet.

Det lille Samfund, som i høj Grad byggede paa de tre Piller: Flid, Nøjsomhed og Guds frygt, ja man kan hertil føje Familielivet, var i lang Tid et Lys paa Stagen og et bevarende Salt, men nu var de gamle Troshelte, de, som havde set deres Familie og Venner gaa til Martyrdøden og selv havde forladt alt for Troens Skyld, ja nu var de borte, og tredie Slægtled ejede ikke de gamles Tro, og Drukkenskab og Vellevenet havde faaet Indpas i den før saa alvorlige calvinske Menighed.

Rieu tog straks fat paa Arbejdet med at genrejse Menigheden saavel moralsk som aandeligt. Kort efter

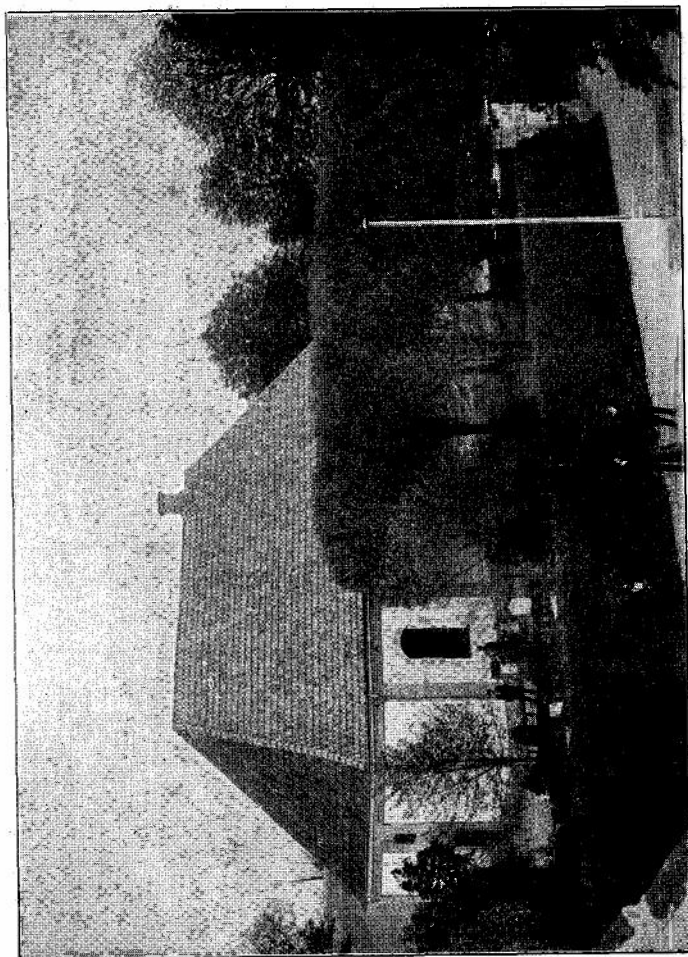
sin Ankomst fik han Forstanderskabet til at vedtage en Forordning, hvorved dette med Præsten i Spidsen kunde fratage en Dranker hans Andel i Menighedens Jord, hvis han efter to eller tre Formaninger fortsatte i sin Synd.

Rieu vidste dog godt, at det ny Liv, som han saa inderlig ønskede at se vokse frem i Menigheden, ikke skabtes ved Lov og Forbud, men ved det Ord, som skaber, hvad det nævner, og han var en sjælden aandfyldt Prædikant og gjorde et stort Arbejde for atter at samle Menigheden i den omtrent forladte Kirke.

Som Eksempel paa hans Iver og Alvor kan nævnes, at han Søndag Morgen gik udenfor Kongens Port, og naar de reformerte Avlsbrugere saa kom kørende til Marken, standsede han dem og bad dem vende om og komme i Kirke, ja, han tog ofte Hestene ved Hovedlaget og drejede Vognen rundt.

Gudstjeneste holdtes to Gange hver Søndag. Om Formiddagen prædikede Rieu paa fransk og om Eftermiddagen paa tysk. Om hans Maade at prædike paa skriver daværende Rektor ved Fredericia Latin-skole C. F. Rosendahl bl. a. følgende: »Medens hans Sjæl brændte i hellig Andagt, hans Øje tindrede, hans hele Aasyn bar Præget af de Forestillinger af Følelser, der fyldte ham, og hans Stemme hævede sig mere og mere med en noget monoton, men hjertegribende Dybhed og Inderlighed, maatte han løfte hver agtsom Tilhører til Himlen med sig; *thi det var ikke verdslig Tale, han førte, ikke et pynteligt, koldt Foredrag, men det himmelske Ord selv, hvormed han begejstrede, opbyggede, formanede og trøstede.*«

Efter Formiddagstjenesten gik han rundt i Menigheden til de, der paa Grund af Alder eller Sygdom var forhindret i at komme i Kirke, læste Evangeliet

Reformert Kirke i Fredericia.

for dem, bad for og med dem og opmuntrede dem paa alle Maader.

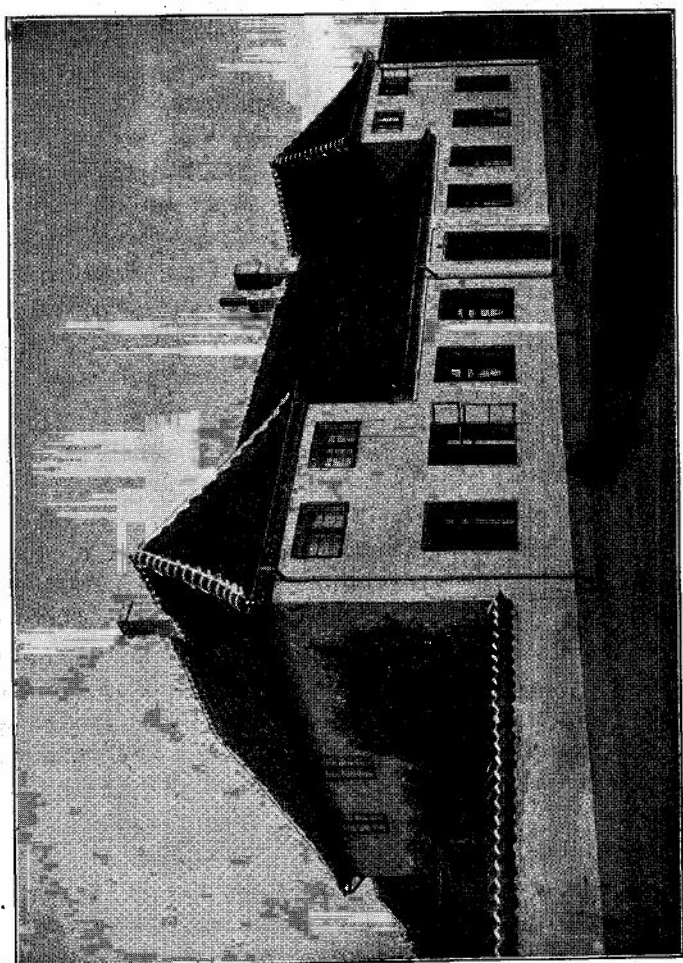
Efter et hurtigt Maaltid gik han til Kirken Kl. 2 til tysk Gudstjeneste og derefter ud til de syge og gamle, som han ikke naaede at besøge efter Formiddagstjenesten. Om Aftenen havde han Bibellæsning og Samtale i sit Hjem for alle, som ønskede at være med.

Om Rieu's Sygebesøg skriver Rektor Rosendal bl. a. følgende: »Hvor Sygdommen var farlig, indfandt han sig gerne et Par Gange om Dagen, ja selv om Natten, naar den lidende ønskede det, og man har Eksempler paa, at han under de heftigste Smerter har kæmpet med de vaandefulde i Bønnen, og, som Smerterne tiltog, kastet sig paa Knæ og bedet stærkere og inderligere (han bad altid højt), indtil den ved hans Tiltale opretholdte og efter det bedre længselsfulde Aand sejrende forlod sin nedbrudte Hytte.«

Rieu var en virkelig Bibelkristen, som kendte Ordets Kraft. Derfor gjorde han et stort Arbejde for at faa Menighedens Medlemmer til at læse Bibelen; men mange ejede ikke nogen Bibel og var for fattige til at købe en, men Rieu vidste Raad; han skrev til Bibelselskaberne i København, London og Paris, og disse hjalp ham til at kunne give Bibelen til mange.

Det franske Sprog, som var de gamle Hugenotters Modersmaal, var under Opholdet i Brandenburg begyndt, særlig hos de unge, at fortrænges af tysk (af den Grund holdt Rieu tyske Gudstjenester), men da Rieu gerne vilde hjælpe de unge til et mere solidt Kendskab til fransk (Formiddagsgudstjenestens Sprog), gav han selv flere Gange ugentlig Undervisning heri og benyttede som Lærebog den franske Bibel. Derved opnaaede han ikke alene, at de unge lærte Fransk, men ogsaa at de fik Kendskab til den hellige Skrift.

Reformert Prestegaard i Fredericia.

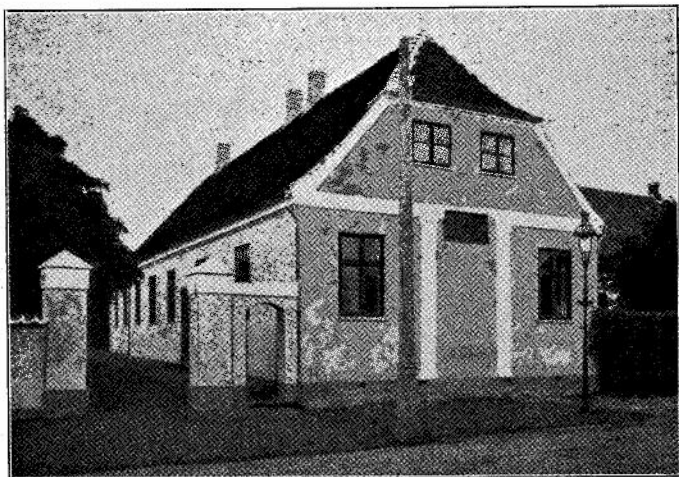
Undervisningen af Menighedens Børn laa Rieu meget stærkt paa Sinde. Menigheden havde og har endnu egen Skole, men Undervisningen foregik i et privat Hus og var vist ikke den bedste. Lokalet kunde kun rumme Halvdelen af Eleverne, og disse kom kun i Skole, naar det passede dem eller Forældrene. Markarbejdet skulde jo passes først, og Læreren var en meget gammel Mand, som ikke mere var sin Opgave voksen.

Rieu ønskede gerne en ny Lærer, men Forstanderskabet mente ikke at kunne skaffe Penge hertil. Rieu udvalgte sig nu en ung, intelligent Mand af Menigheden, underviste ham selv, og efter et Par Aars Forløb overtog han Undervisningen. Hans Navn var Pierre Dupont; han døde 1874, 77 Aar gammel.

Men Rieu ønskede ogsaa en ny Skolebygning, men her mødte han bestemt Modstand hos Forstanderskabet; det vilde jo koste mange Penge, og hvor skulde de komme fra? Men Rieu kendte ham »som formaar at give langt ud over, hvad vi kan bede og forstaa«, og han lagde Sagen frem for Gud i inderlig Bøn og tog saa fat paa Værket. Forstanderskabet bebrejdede ham, at han lagde Grunden til Skolen uden at eje Penge til at opføre en eneste Mur. Man beskyldte ham for Letsindighed og Ubetænksomhed. »Eders Vantro er det, som gør eder saa frygtsomme,« erklærede han. »Vi gør Herrens Gerning, og han vil ogsaa give os Midler dertil. Tro kun, saa vil det gaa eder vel.«

Nu henvendte han sig til Trosfællerne i de reformerte Lande, og snart strømmede Bidragene ind til stor Forbavselse for de ængstelige Forstandere. Naar et større Beløb indtraf, samlede han Forstanderne, viste dem, hvad der var kommen, og sagde: »Lad os sammen takke Herren.«

Nu rejstes den smukke Skolebygning oppe i Dron-

Den reformerte Skole i Fredericia, bygget 1820—21.

ningensgade; alle Fredericianere kender den. Skolen, som stadig bruges, er den første Skole i Danmark, som fra ny byggedes efter den gensidige Undervisningsmetode, og opførtes hovedsagelig efter Rieus Anvisning, bistaaet med Raad og Daad af sine to Ungdomsvener Frédéric Monod og Merle d'Aubigné, som ogsaa hjalp ham med Bøger og Skolemateriel til den ny Skole.

Da Forstanderskabet saa, at Sagen lykkedes, vilde de sætte Rieu et varigt Minde, men dette satte han sig bestemt imod. Han forfattede derimod den smukke Indskrift i det franske Sprog, som endnu kan ses paa Skolen ud mod Dronningensgade:

L'amour de Dieu T'a désiré,
 La priere l'a obtenu,
 Au nom de Christ les freres les plus eloignes
 Ont répandu à leurs freres.
 A Dieu seul soit la gloire.

Paa Dansk vil det sige følgende:

Guds Kærlighed ønskede den,

Bønnen erholdt den.

I Kristi Navn svarede de fjerneste

Brødre deres Brødre her.

Gud alene Æren.

Den danske Menighed skylder Rieu meget. Det danske Missionsselskab og Traktatselskabet skyldes hans Initiativ og Trosmod, men her bliver det nødvendigt at gaa lidt tilbage i Tiden.

I Aaret 1790 var Jean Monod fra Genève bleven Præst ved den fransk-reformerte Kirke i København. Han ægtede i 1792 Louise Philippine de Coninck, Datter af Etatsraad de Coninck. I dette Ægteskab fødtes 1794 en Søn, den før omtalte Frédéric Monod, og 1802 atter en Søn, den kendte Vækkelsesprædikant Adolphe Monod. I Aaret 1808 overtog Jean Monod et Embede som Præst ved en reformert Menighed i Paris.

Nu gaar vi atter frem i Tiden til Aaret 1813, da Sognepræsten i Lyngby Bone Falck-Rønne efter megen Kamp og Strid fandt ind til Freden med Gud ved Troen paa Jesu Død og Opstandelse. (Bone Falck-Rønne fødtes i Fredericia d. 20. December 1764.) Han begyndte nu et energisk Arbejde for at vække Livet i sin Menighed, og gennem hans Prædikener gaar det nu som en stærk og varm Tone: »Jeg véd mig intet andet til Salighed end Jesus Kristus og hans Korsfæstelse.« Nu tog han fat paa flere Opgaver, først fik han oprettet et Bibelselskab, og 1819 begyndte han at oprette et Traktatselskab, som han havde læst om, at de havde i England og Frankrig, men Datidens rationalistiske Præsteskab var meget imod Rønnes »sværmeriske« Idéer, og han var ved at opgive Sagen.

Saa kom i Slutningen af Sommeren Præsten Frédéric Monod til København for at besøge sin Familie

de Coninck paa Dronninggaard og Frederikslund, og han blev hurtig kendt med Rønne. Deres Samtaler drejede sig om »det ene fornødne«, og Rønne fortalte ham om sit mislykkede Arbejde med Traktatselskabet. Monod opfordrede Rønne til at tage fat igen. Han var vis paa, at det engelske Traktatselskab med Glæde vilde hjælpe Rønne i Gang med Sagen, og han tilbød at tage en Skrivelse med fra Rønne til Selskabet.

Det engelske Selskab stillede sig meget velvilligt og sendte Rønne 20 Pd. Strl. til Hjælp til Trykningen, men Monod gjorde mere. Han satte Rønne i Forbindelse med sine to Ungdomsvenner Merle d'Aubigné i Hamborg og Charles Rieu i Fredericia, og her kom Rønne i Forbindelse med to ildfulde Præster. De sendte ham forskellige evangeliske Vækkelsestraktater og begyndte en behagelig Korrespondance med ham. Særlig i Pastor Rieu fik han en trofast Ven og Medarbejder, som beredvillig paatog sig at være Traktatselskabets Kommissionær i Fredericia. Det synes, som om Traktaterne i Begyndelsen kun fik ringe Udbredelse, undtagen i Lyngby og Fredericia, hvor Pastor Rieu med megen Iver tog sig af Sagen. De første Traktater var af vækkende og opbyggeligt Indhold, men i December 1820, Januar 1821 og April 1821 udkom Traktater, som fortalte om Hedningemissionen.

Rønne havde nemlig faaet fat i det schweiziske Missionsblad »Baseler Magazin«, redigeret af Præsten C. G. Blumhardt. Det er meget sandsynligt, at det er Rieu, som har sendt Rønne dette; man maa jo erindre, at det er et *reformert* Blad, og Rønne var luthersk, og ifølge Rosendahl læste Rieu »overmaade mange Tidskrifter og Missionsefterretninger, thi ingen Efterretninger var ham kærere end om Kristendommens Sejrvinding over Vankundighed og Afguder.«

Rieus Kærlighed til Hedningemissionen var allerede

bleven vakt under hans Studietid i Genève. Ved Samtaler med engelske Rejsende hørte han om »den almindeligt vakte Omhu for de mange vilde Hedningers Omvendelse, og han begyndte at føle den hellige Lyst til at bringe Evangeliet ud til de mange Brødre, som endnu befinder sig i den tykkeste Vankundighed, uden Vejledning i dette, og uden Udsigt i det tilkommende Liv øve alle Afguderiets Vederstyggeligheder« (Rosendahl). Det er derfor højst sandsynligt, at Rieu i sin Korrespondance med Rønne har søgt at vække Kærligheden til Hedningemissionen og sendt sin Ven Blade og Tidsskrifter, som fortalte om Sagen.

I Foraaret 1821 var Rieu i København og viede dér i den reformerte Kirke i Gothersgade Constance de Coninck og Frédéric Monod. Rønne og Rieu har sikkert ved denne Lejlighed talt meget med hinanden om Livet i Gud og om Guds Riges Udbredelse herhjemme og ude blandt Hedningerne. Forunderlig nok blev Rieus Arbejdsdag kun kort.

I Vinteren 1821 var der megen Sygdom i Fredericia og særlig i den østlige Del af Byen, som for den største Del beboes af de reformerte. Sygdommen, som vistnok var Tyfus og mentes at stamme fra en Vandaare, som løb gennem Trinitatis Kirkegaard, holdt sig til hen paa Sommeren.

Rieu var utrættelig; han besøgte de syge, talte og bad med dem, plejede og passede dem, ja paatog sig alt nødvendigt. Diakonisser kendtes jo ikke, og de nærmeste var tit bange for Smitten. Under alt dette sled han sig op. Rosendahl fortæller, at den før saa blomstrende unge Mand tabte sig i høj Grad; han var tilsidst kun Skind og Ben. Han blev selv smittet af Sygdommen, og den 21. Juni maatte han lægge sig. Han var klar over, at han skulde drage herfra og skrev derfor føglende Afskedshilsen til sin Menighed:

„Torsdagen d. 21. Juni Kl. 4½ Eftermiddag.

Gode Mænd, elskeligste Brødre og Ældste for den fransk-reformerte Menighed i Fredericia!

Da jeg i Dag begynder at mærke Tegnene paa en Sygdom, som alt har lagt flere Brødre i Graven, finder jeg det tjenligt at efterlade Eder nogle skriftlige Meddelelser, for det Tilfældes Skyld, at det kunde være Herrens Villie at kalde mig til sig.«

Saa følger nogle Meddelelser om Indsamlingen til Skolen og om hans private Forhold, og derefter fortsætter han:

»Og saa, kære Menighed, har jeg kun eet tilbage, og det er at underholde mig med Eder om det, som I af mig har hørt, og som indtil Enden fylder min Sjæl. Jeg har elsket og elsker Eder af mit ganske Hjerte. Jeg har bedet og vil fremdeles, indtil mit sidste Aandedræt, bede for Eder. Jeg tror at have bevist min Kærlighed til Eder, idet jeg forkyndte Eder Guds Ord, saadan som jeg troede det, og vidnede derom i den Bekendelse, jeg har aflagt for alle, og saadan, som det i Sandhed er for Gud, og idet jeg beredte Eder den aandelige Føde, som det var mig overdraget at give Eder. Jeg har stedse kastet mig paa Knæ for Naadens Trone for at bede Sjælenes Overhyrde, at han selv vilde tale gennem mig, og at jeg ikke fattede nogen Tanke af mig selv. Og jeg har den faste, fuldkomne Tillid, at han, som udvalgte mig, mig uværdige, undfangen i Synd og Misgerning, er trofast og har ladet mig bygge paa den eneste Grundvold til Salighed, nemlig Kristus den korsfæstede, og at han uden Hensyn til de store Ufuldkommenheder og Mangler, som min Gerning i tusinde Henseender har været underkastet, vil bevare mit Liggendefæ og annamme mig i sit himmelske Rige, og vistnok saa meget mere, som jeg i denne Time kaster

mig ved Korsets Fod og ganske og aldeles giver Afkald paa alle mine fortjenstfulde Handlinger, der tilhobe kun er som et smudsig Klædebon, og idet jeg højtideligen erklærer for Gud, at jeg erkender Jesus Kristus alene, højlovet i Evighed, for min Frelser, som ved sit Blods Udgydelse har rensset mig fra al Uretfærdighed, og ved sin Aand styrket mig, at jeg nu kan fremstille mig og bestaa for den retfærdiges Aasyn. Jeg slaar mig som Tolderen for mit Bryst, i dyb Følelse af mine Overtrædelser, jeg raaber som den bodfærdige Røver: »Herre, tænk paa mig i dit Rige!« Og saaledes er Døden det skønneste Øjeblik i mit Liv, skønt jeg føler mig trængt fra tvende Sider; jeg vilde vel endnu gerne undervise de Sjæle, som Herren har betroet mig; men jeg gentager alligevel fra mit Hjertes Inderste, at jeg ønsker at fare herfra for altid at være hos Kristus, thi det er saare meget bedre; — saa hvis Herren saa tidlig vil bortkalde mig, er det endnu en Naadesbevisning mere imod mig, for hvilken jeg ikke nok kan ydmyge mig for ham — og istemme Taksigelsens Lov.

O, hvad var jeg, min Gud, at min Kamp saa snart skulde endes, før jeg holdt ud indtil Blodet i Strid mod Synden. Kære Menighed! lægger vel Mærke til, det er Guds Raad, jeg har forkyndt Eder. Det er vel sandt, efter menneskelig Vis, bebrejder min Samvittighed i det Hele, at jeg ikke har gjort nok, ikke nok efterlignet Apostlenes Eksempel i at formane enhver af eder, baade i Særdeleshed og fra Hus til Hus. Ak, jeg ydmyger mig derfor og græder under Korset med megen Bitterhed. Men, kære Brødre, I kunde dog give mig det Vidnesbyrd, at jeg aldrig har skammet mig ved Kristus den korsfæstede, medens jeg fra det helige Sted udlagte eder Guds Ord. Hans Rige er da kommen til eder; Kirkens Hvælvinger kunde vidne derom.

Ak, men hvor havde jeg ønsket, at I med mere Iver havde hørt Livets Ord, som ene kan frelse eders Sjæle. O, hvor vilde det have været mig sødt at se, at endnu flere af eder vare blevne omvendte til Kristus! hører, hører dog hans Røst, medens det er Dag! Jeg tilraaber eder det fra Gravens Bred, og hvis I ikke høre det, da vil I ikke engang omvende Eder, selv om nogen opstod fra de døde. Himmel og Jord skal forgaa, men Kristi Ord skal ikke forgaa. O, Kristus, frels dem! bed for dem, ligesom du allerede har bedet for mig!

Og hermed Farvel, kære Menighed! Jeg anbefaler eder til Gud og hans Naades Ord. Vaager og beder! thi endnu en liden Stund, og den skal komme, vel ogsaa komme for eder, om en liden Stund skulde vi ses for Kristi Domstol.

Hvis Tiden tillader det, vilde jeg gerne skrive til min elskede Familie og mine kære Venner i Kristus, hvis ikke, da skulde de vide, at det var mit inderligste Ønske, at I ville meddele dem disse Linier. Naaden og Freden hvile over dem! O, gid de alle betænke, at de skulde gaa fra Verden til Faderen! Gid de ville ile at holde fast ved Kristus, som er Lyset, Opstandelsen, Vejen og Livet.

Indtil mit sidste Aandedræt vil jeg bede for eder, som jeg elsker med den mest brændende Kærlighed. Naaden og Freden være og blive over eder alle fra nu af og indtil evig Tid! Jeg forbliver, dybt rørt over alle de Kærlighedsbeviser, I har givet mig,

eders hengivne Præst *C. Rieu.*

Efter at have skrevet dette var Rieu syg i 7 Dage. Han talte meget om at han skulde drage ud af Legemet og møde Frelseren i Skyerne. Den 28. Juni gik han hjem. Paa den reformerte Kirkegaard, tæt ved Kirken, hviler hans Støv til den store Dag.

Paa Rieus Gravsten staar i det franske Sprog følgende:

Cl — Git

Pasteur

Charles I. Rieu

* 11. Aout 1792

† 28. Juin 1821

Pedant 3 Ans et Mois

Bien aime et estime

De tous ses Paroissiens

†

Consacré par sa Communatute reconnoissante

Fredericia le 29. Septen 1844

Her hviler

Pastor Charles I. Rieu

født 11. August 1792

død 28. Juni 1821

I 3 Aar og 2 Maaneder

meget elsket og anset af

alle sine Sognebørn.

Stenen blev indviet af hans taknemlige Menighed i

Fredericia 29. September 1844.

Rieu udledede sit Familienavn af det latinske »rivus«, som betyder Bæk eller Vandspring, og hans Segl viser et Vandspring omgivet af Ordene: »Vivam dat Christus« og hentyder til Jesu Samtale med den kananæiske Kvinde Joh. Ev. 4,10. Frelseren er her den, som giver Livets Vand, og det blev i ham, Rieu, en Kilde, »rivus«, som bragte Liv og Velsignelse over den reformerte Menighed og over den danske Kirke.

Kommer eders Vejledere i Hu, som har forkyndt eder Guds Ord, og idet I betragter deres Udgang, *saa efterlign deres Tro.* Hebr. 13,7.

MARTHES KILDE

AF AUGUST F. SCHMIDT

Ludvig Bødtcher (1793—1874) hører til de Digtere i dansk Litteratur, hvis Adgangstegn til Parnasset blot er et Par Bøger. I sit lange Liv skrev han kun så mange Vers, at de kan rummes i de to små Samlinger: »Digte, ældre og nyere« (1856) og »Sidste Digte« (1875).

Som det fint er påvist af *Georg Brandes* i hans Skildring af Bødtcher fra 1877,¹⁾ var det Småting, han digtede om; men han stræbte ved en så følt Behandlingsmåde som muligt at adle Emnets Ubetydelighed. Et smukt Eksempel herpå giver Digtet: *Farvel til Marthes Kilde*, hvor Bødtchers Strofe har en Rislen som en spæd og ren Kilde, der i Skovbunden mumler og nynner, plasker og synger, ubekymret om Lynet slår ned i de højeste og kraftigste Ege, eller om en Orkan Dagen forud har revet Træer op med Rode. I Indledningsverset har Digteren følt og malt sådan en Kildes Skønhed:

„Jeg kommer i den stille Kvæld,
Vil dvæle hos Dig ene;
Jeg er forelsket i dit Væld,
Tidt drømmer smilende min Sjæl,
At Du er Hippokrene.“²⁾

Dette Vers kan stå som Motto over Bødtchers Lyrik.

¹⁾ Georg Brandes: Samlede Skrifter (Danmark) I (1919), 494 f.

²⁾ Hippokrene (ø: Hestekilden) på Bjerget Helikon i Boiotien var indviet til Muserne. Dens Vand antoges at virke begejstrende på Digterne.

Hans Poesi brød sig ikke Vej i Strømme, men pibledede frem i klare Dråber som Marthes Kilde:

„Først vil jeg under Træets Hang
Betragte ret Din Kilde,
Saa nynner Du mig smukt en Sang,
Tilsidst saa drikker jeg Din Klang,
Og saa — Farvel, Du Lille!“

I en Bække dejlige Strofer skildres Kildens Væsen, og hvorledes den sprudlede frem en tør Sommerdag, da Karlen Jørgen gravede efter Vand:

„Et Smil da Jørgens Læber brød,
Man saa de hvide Tænder, —
Han snildt et Rør i Gruset skød,
Mens Vandet klart som Sølvet flød
Over hans brune Hænder.“

Med fine og skære Farver anskueliggøres Fundet af Kilden. Jørgen drak af det »søde Vand« og løb straks derefter til Gården for at melde Kildefundet:

„Og i den gyldne Morgenstund
Kom alle festligt sammen,
Hver bøjed sig mod Kildens Grund
Og gav Dig hjærteligen Mund
Til Velkomst og til Gammen.“

„De døbte Dig og gav Dig Navn —
Det kæreste, de vidste;
Naturen selv holdt Dig i Favn,
Og Kirken var Din Fødestavn,
Hvor Fuglen sang paa Kviste.“³⁾

Siden sit Fremvæld har Kilden nynnet og plasket — ved Morgengry og i den hede Middagsstund, — —

³⁾ J. Byskov har i sin »Dansk Sproglære« (1912), S. 66 benyttet sidstnævnte Vers som Eksempel ved Redegørelsen for Omsagnsled til Grundled. I Versets fjerde Linie er »Din Fødestavn« Grundled, og Linien skal altså helst læses med betonet *v* a r. Det er nemlig Meningen at fortælle noget om Kildens Fødestavn, det at den optrådte som Kirke ved Dåben, og ikke at sige noget om Kirken.

„Men stærkest virker Din Magi,
Naar Solens Straaler vige;
Da samles Livets Poesi
Med Ungdoms Aand og Skælmeri
Om Straalen i Dit Rige.“

Den *litterære* Forudsætning for Bødtchers Kilde-Digt findes hos den romerske Lyriker *Horats* (65—8 f. Kr.) i hans Digt: »Kildeofring« [Ode III, 13]: *O fons Bandusiae, splendidior vitro* (O, min Bandusia, herlige, strålende«). Når Horats i sit sidste Vers om Bandusia lover sin Kilde Udødelighed:

„Blandt de besungne Kilders Tal
Skal ved mit Digt du stande;
Stenegen paa din Klippehal
Og under den det klare Fald
Af dine muntre Vande“ —

har Ludvig Bødtcher ikke mindre gjort sin Kilde udødelig ved sit:

„Farvel, Du altfor korte Drøm,
Du friske, landlig, milde!
Modtag min Tak, saa varm og øm,
Jeg maa igen i Livets Strøm, —
Farvel, Du rene Kilde!“⁴⁾

Den *stedlige* Forudsætning for »Farvel til Marthes Kilde« har Bødtcher selv meddelt i sin Underoverskrift til Digtet: *Ved Nebbegaard i Jylland*. Og det er dette Forhold, der fortrinsvis interesserer os her.

Herregården *Nebbegaard* ligger i *Gårslev Sogn* (Holmans Herred) Syd for Vejle Fjord. Den ejedes i Årene 1822—42 af Digterens Broder *Andreas J. Bødtcher*, som døde 1848. Gården havde i Bødtchers Tid 8½ Td. Hartkorn. Til dette skønne Sted kom Ludvig Bødtcher i Besøg i Sommeren 1836, Året efter sin Hjem-

⁴⁾ Om Bødtcher og Horats se Vilhelm Andersen: *Horats' »Lyriske Digte«* (1903). Vilh. Andersens Udgave af Ludvig Bødtcher: *Digte med Indledning* (1902), 7 ff. Jfr. Galtrup Højskoles Aarsskrift 1928, 24 ff.

komst fra Italien, hvor han havde opholdt sig i elleve År (1824—35) og tilsidst sørget for, at Bertel Thorvaldsens Kunstværker kom her til Danmark (hans Livs eneste store Bedrift). Sammen med fire Søskende, der samtidig besøgte Broderen Andreas, festligholdt Ludvig Bødtcher Gensynet med sine nærmeste ved et Glas Vin i Lysthuset i Nebbegårds Have, hvor Søskendeflokken mindedes de afdøde Forældre.

Nebbegård har en overmåde smuk Beliggenhed ved Ransfjord, omgivet af Mark og Skov. Til venstre for Gården fandtes i Bødtchers Tid en Blegeplads, og bag denne Elleskoven, som L. Bødtcher omtaler i sit Digt »Fodsporet« (Digte 1856), hvor han lader den unge Pige hellige en hel lille Epistel til Skildringen af sine Følelser ved Synet af den bortrejste Elskedes Fodspor i en af Havens Gange. Kun en kort Tid kan hun nyde Synet af dette; thi Havekarlen kom for at skuffe Gangen ren i Elleskoven, og så måtte Fodsporene forsvinde. — På den anden Side af Landevejen, der fører forbi Nebbegård, ligger Marthes Kilde. Langs Siderne af Vejen, der fører hen til Kilden, var i 1830'erne plantet Graner, og foran Kilden stod to mægtige Træer. Omkring den var en Græsbænk og et Hegn, der bestod af vilde Roser og Syrener, hvorom Bødtcher i sit Digt skriver således:

„Nu hvælver alt Syrenens Pragt
Sin Kuppel om Din Straale;
Det grønne Sæde rundt er lagt,
Foran to Graner holder Vagt
Med tusind spidse Naale.

Omkranset er Bassinets Bred
Af fugtiggrønne Planter;
Og naar man nærmer sine Fjed,
Man hører Frøen plumpe ned
Blandt sine Diamanter.“

Kilden gav Ludvig Bødtcher Navn efter sin Broders Kone *Marthe*. Den Dag, Navngivningen fandt Sted (jfr. Verset: »De døbte Dig og gav Dig Navn —«), blev et Bord dækket dernede ved Kilden, og alle drak af dens klare Væld »i den gyldne Morgenstund«.

Det var på høje Tid, Bødtcher kom hjem fra Italien; thi Året efter døde hans ældre Broder, »og det ene Led i Kæden brast efter det andet«, meddelte han til *Alexander Schumacher* (død 1932), der i 1875 skrev en Biografi af Digteren.

Det er utvivlsomt, at det idylliske Landskab omkring Nebbegård og de dejlige Omgivelser i Hovedbygningens nærmeste Egn har afgivet de bedste Betingelser for at vække og løfte den digterisk-skabende Stemning hos den fine Versets Kunstner, som Bødtcher var, så det blev muligt for ham at skrive det herlige Digt om Kilden i Gårdens Have. Det hyggelige Familieliv på Nebbegård i Sommeren 1836 har vel også været den bedste Indledning til Bødtchers sidste lange Ophold i Danmark.

Ludvig Bødtcher hører til de Forfattere, der bliver stående i den levende Litteratur med et eller ganske enkelte Digte. Hans betydeligste Digt er »Mødet med Bacchus«, et Digt om Italien, som Bødtcher kendte og elskede. Det vil bestå og leve, så længe overhovedet noget af Guldalderens Romancedigtning består, og det er hans gyldne Adgangstegn til det danske Digter-Parnas; men selv om han ikke havde skrevet »Mødet med Bacchus«, vilde alligevel nogle få af hans øvrige Digte — og dér først »Farvel til Marthes Kilde« — dog give ham en Plads blandt Danmarks bedste Lyrikere.

MINDER FRA VEJLBY SOGN 1864

AF
HANS OUSEN

Det er jo kun faa, der nu er tilbage af dem, der som voksne Mænd oplevede vor sidste Krig 1864. Der er jo dog en og anden gammel Karl, der endnu holder ud paa Skansen og har Selvoplevelser at fortælle fra den Gang, de tyske Pikkelhuer blinkede i fjendtlig Overmægtighed mellem vore danske Hegn og jævne, bølgende Banker.

Her i vort Sogn, Vejlbj ved Vejle Fjord, har vi gamle Hans Skræder fra Bøgeskov, det Navn, vi kender ham bedst under; han har naturligvis et andet Navn at skrive sig under: Hans Sørensen Grauslund. Men Skræder det var han, og i Bøgeskov der boede han ude ved de skovklædte Strandbanker ved den blaa Fjord i over 40 Aar, passede baade sin Skrædermaal og sine 2—3 Køer og lod sig endda ret tit friste af sin Nabo, Fjorden, der idelig blinkede og summede op til ham, ja det hændte tit, han slog en Streg over Nattesønnen, fik fat paa sine Fiskeredskaber, skubbede Kaanen i Vandet og drog ud under de Trelde Strandbanker at »blusse Aalen«.

Nu er han højt til Aars, og Gigten har i mange Aar været ond ved ham.

Han var i sine Manddoms Aar en af de stovte, stærke Skikkelser, hvis selvfølgelige Vederheftighed ingen tvivlede paa. Hans Erindringsevne var klar, og

han var altid en god og gerne hørt Fortæller, — han var Fortæller saadan, som de gamle kunde fortælle om de gamle Dage, dengang de hjemlige Tildragelser synede større, end Synets Verden syner nu om Dage, hvor vi daglig læser og lytter os til Alverdens Tildragelser og har faaet Interesser i alle 5 Verdensdele.

Her er et af hans Minder fra Pikkelluernes Tid:

Under Tyskernes og Østrigernes Belejring af Fredericia Fæstning i 1864 blev der jævnlig fra Fæstningen sendt Patrouiller ud at rekognoscere i Omegnen. En saadan Patrouille kom en Dag ind i en Gaard i Vejlbj ved Rands Fjord, og Føreren beklagede sig her over, at det aldrig kunde lykkes at træffe sammen med Fjenden. I Gaarden var der en voksen Søn hjemme; da han hørte Patrouilleførerens Beklagelse, sagde han, at var der ikke andet, der manglede, skulde han nok sørge for, at der blev en Lejlighed til at veksle en rask Hilsen med Tyskerne; det skulde han nok ordne.

Nogle Dage gik, og Lejligheden kom.

En dansk Patrouille paa 16 Mand under en Løjtnant Nielsens Kommando samlede sig i Gaarden. En østrigsk Patrouille kom kort efter fra Nabobyen Igum, gjorde Holdt uden for Gaarden og sendte en Mand ind i denne, uden at ane Danskernes Nærværelse. En dansk Soldat, som stod posteret ude i Gaarden, lagde øjeblikkelig Bøssen »an« og gav Ild paa Østrigeren, men Ilden var mere velment end velrettet: Kuglen peb forbi Østrigeren, der hurtig gav skarpt Svar paa knaldende Tiltale, saarede den danske Soldat i dennes ene Finger. De to Modstandere maalte hinanden fjendtlig med Øjnene — nu gjaldt det Nærkamp! Saa kastede begge Bøsserne og for ind paa hinanden med Næverne, men Danskeren var ingen værdig Søn af de gamle danske Kæmper; det var Østrigeren, der fik Overtaget.

Sønnen paa Gaarden, som spændt havde iagttaget Sammenstødet, kunde nu ikke længere holde sig i Ro som Tilskuer; han sprang til, slog Østrigeren ned og hjalp Danskeren at gøre den overvundne til Fange.

Imidlertid havde Skuddene allarmet baade den danske og østrigske Patrouille, og de var hurtig indviklede i Kamp med hinanden. Her blev Danskerne Sejrherrer; Østrigerne flygtede vest paa ad Igum til, hvorfra de var komne, men de maatte efterlade 4 Menige og 1 Underofficer som Fanger til de Danske. En Hest blev skudt, men Rytteren, en væver Husar, slap fri af Saddelen, greb fat i Halen paa en anden Hest og undslap paa den Maade tillige med sine flygtende Kammerater.

Den hele Episode var opstaaet og havde udviklet sig helt omtrent som en lille fejende Hvirvelvind en Foraarsdag; ingen tænkte vel i Alvor paa, at der som Følge heraf skulde samle sig en farlig Sky over den Vejlbys Gaard og den unge Mands Hoved.

Længere hen ad Foraaret udveksledes der Krigsfanger mellem de respektive Kommandoer, den danske og den tysk-østrigske. Blandt de udvekslede var Østrigeren fra Vejlbys. Han erindrede naturligvis den uregelmæssige Maade, hvorpaa han var bleven gjort til Fange, og følte en meget levende Lyst til at hilse paa den unge Bondesøn igen.

Kommen tilbage til sin Afdeling meldte han skyndsomt Sagen for sine Overordnede, og et fjendtligt Kommando aflagde nu Gaarden et meget indgaaende Besøg, for at faa Sønnen i Tale. Alt blev undersøgt og endevendt ude og inde, højt og lavt; men den unge Mand var — heldigt for ham — just den Dag taget i et Ærinde til Fredericia. De østrigske Soldater maatte saa trække sig tilbage med uforrettet Sag denne Gang.

Ja, denne Gang! Men Gaardens Beboere var jo paa det rene med, at de snart vilde faa Besøg igen og at opmærksomme Vagtposter med blanke Bajonetter stadig vilde være til Stede for at tage sig af den eftersøgte, saa snart han viste sig.

Den unge Mands Moder fik saa en paalidelig Mand, dalevende Jørgen Nielsen fra Vejlbj, til straks at gaa til Fredericia og se at faa Forbindelse med Sønnen og give ham Underretning om Sagens Tilstand. Vende tilbage til Hjemmet i Vejlbj maatte han jo frem for alt ikke; det blev saa aftalt, at han skulde begive sig ud til en Søster, der var gift i en Gaard i Trelde. Men var han i Sikkerhed her? Nej, det var han næppe ret længe; der laa jo fjendtlig Indkvartering ogsaa i Trelde, og der var vaagne Øjne ude efter ham. Ogsaa derfra maatte han se at komme videre, helst over Bæltet til Fyn.

Han forsøgte at hyre en af de Trelde Fiskere til at sejle sig over til den fynske Kyst, men Fiskeren, der havde Kone og Børn, var betænkelig ved Sagen og henviste ham til mig.

Jeg havde i den Tid, Fredericia havde været indsluttet, af og til gjort Sejlur til Bogense, en Slags hemmelig Fragtfart, og jeg havde medtaget Smør og Æg for de Trelde Folk og faaet Kolonialvarer og andre efterspurgte Ting med tilbage.

Jeg forstod det kritiske i Stillingen for den unge Mand og lovede ham at vove Forsøget. Baaden havde jeg liggende ude ved Trelde Klint nedenfor gamle Jonases Hus, hvor jeg havde faaet Lov at have Aarer og Sejl i Forvaring.

Vi aftalte saa at mødes ude ved Baaden Natten mellem den 30. April og 1. Maj, altsaa Valborgsnat. Natten kom, og vi tog Vejen derud. Vi var underrettede om, at

flere Husarpatrouiller havde været ude langs Stranden om Dagen, men vi haabede nu paa Nattens Bistand til vort Forehavende: Flugten til det nære, fredelige Fyns Land. Vi spejdede opefter, alt var kølig Nattestilhed, men i Stilheden rørte Spændingen jo lidt uroligt paa Vingerne; det vilde være den klogeste Politik at se til at gøre Opholdet her paa Stranden saa kort som overhovedet mulig. Trelde By, hvor Fjenden laa, var jo ikke langt borte, og de laa næppe i Søvnens Arme allesammen. Gamle Jonas havde lovet at hjælpe mig Baaden ud i Vandet, men da jeg kom at hente mine Aarer og Sejl og have ham til Hjælp, ja saa viste det sig, at han havde indtaget alt for mange Styrkedraaber af Klukflasken — Jonas laa kuldsejlet i Sengen og maatte lades ude af Betragtning.

I et lille Hus nær Stranden og ikke langt fra Klinten boede Skovfoged-Laurs, en af de gamle fra Treaarskrigen, Veteran fra selve Læssøes Istedbataillon, en Mand, om hvem jeg vidste, at han var ingen Bangebuks. Til ham løb jeg saa hen og bankede paa og forklarede ham i faa Ord, hvad det gjaldt. Han stod straks op af Sengen og fulgte med mig.

Vi tog nu fat af alle Kræfter, fik i en Fart alt gjort klart og Baaden til at flyde. Skovfoged-Laurs bød hurtig Godnat og forsvandt hjemefter. Vi andre to fik skyndsomt fat paa Aarerne, og nu gik det ud ad Fjorden, alt hvad vi kunde strække, ja næsten lidt til. Baaden skar skummende gennem Vandet, og Kølvandsriben tegnede sig langt bag efter os. Vore Øjne fulgte naturligvis i ufraendt Opmærksomhed Strandbredden derinde, den farlige Strandbred; for hvert Aaretag gled den jo dog længere, stadig længere bag os. Omsider naaede vi midtvejs ud i Fjorden. Nu var Faren ikke længere overhængende; vi begyndte at leve lidt op til Snak med hinanden. Aarerne tog vi indenbords og

undte os en lille Hvilepavse. Skulde de mulig opdage os nu derinde fra Land, saa skulde Heldet være dem grumme svært naadig, om de skulde ramme os. Den Spænding, vi unægtelig havde været ude i, var nu saa nogenlunde lettet, men vi skulde jo videre; vort Maal var jo de fynske Strande. Altsaa maatte Aarerne ud igen, og nu rettede vi vor Kurs østpaa efter Bogense, Byen derude paa den anden Side Bæltet, hvor dette er bredest. Usynlig var den dog for os endnu, den lille fynske Købing, og adskillige Timers Træk i Aarerne laa den jo ogsaa fjernt fra os endnu.

Saa begyndte der at komme Taage derude henover Havfladen, først ligesom i Smaahobe og Smaaflokke, saa tættere og tættere; snart laa vi dækkede inde næsten som i en luftig, drivende Grav. Hvor var nu Øst, og hvor var Vest? Vi havde jo kun vore Øjne som Navigationsinstrument. Vi talte frem og tilbage, hvad vi nu skulde gøre, og vi blev enige om, at der var ikke andet at gøre end at lade Baaden drive for Vind og Vove, indtil Taagen lettede; finde Vej i dette Mulm kunde vi jo alligevel ikke.

Den Nat lettede Taagen ikke, men da Solen om Morgen begyndte at varme fra Øst, saa maatte den klamme Gus omsider vige, og da vi begyndte at kunne skønne, hvor paa de vilde Vover vi befandt os, laa vi ude i Lillebælt midtvejs mellem Fredericia og Bogense. Baaden var i Nattens Løb dreven ud af Vejle Fjord, havde passeret forbi Trelde Næs og var altsaa nu uden vor Medvirkning paa Vej mod Fyn.

Nu saa vi Tagene i Bogense tegne sig i Morgensolen og satte Kursen ind mod dem; de vinkede jo Tryghedens Forjættelse ud til os to forvaagede Flygtninge.

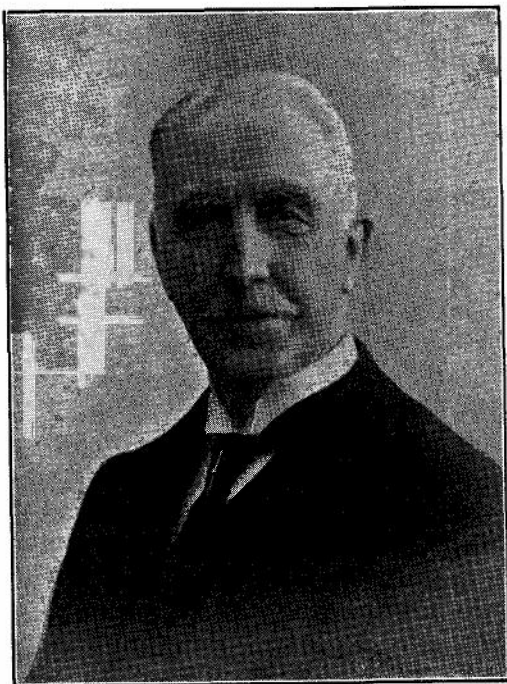
Vi naaede ind til Havnen op ad Formiddagen og fik vort lille Fartøj fortøjet.

Vor Tilsynekomst vakte nogen Opmærksomhed

blandt de, der var forsamlede paa Havnen; enkelte havde os mistænkt for at være ude i Spionagetjeneste for Tyskerne og viste os altsaa ikke særlig venlige Velkomstansigter; men heldigvis var jeg jo lidt kendt herovre fra mine tidligere Besøg, og da vi kom op i Byen, traf vi sammen med adskillige Fredericianere, der havde søgt Tilflugt her under Fæstningens Belejring.

Vi kom til at bo hos en Købmand Emil Jensen, der foruden Købmandshandel ogsaa drev Brænderi og Landbrug. Hos ham blev vi boende i nogen Tid og hjalp til med alt forefaldende Arbejde; jeg husker bl. a., at jeg lavede Tyrepæle.

Efter nogen Tids Forløb snørede vi vore Ransler og gik paa Vandring længere ind ad Fyen, ad Odense til. Den unge Mand fra Vejlbj fik Tjeneste paa en Gaard i Nærheden af denne By, og her slog han sig til Ro indtil videre. Jeg fortsatte videre »paa Valsen«, ja, jeg fortsatte over baade Fyen og Sjælland, indtil jeg naaede København. Derinde laa nemlig min Broder haardt saaret paa Hospitalet; han havde som Overkonstabel ved 11. Bateria været med i Dybbølstillingens Forsvar og Fald den 18. April. Jeg fik Arbejde som Skræddersvend paa et Værksted derinde, og jeg blev i København i nogen Tid for at kunne være i Nærheden af min Broder. Da Fjenderne omsider drog af Lande, og der ikke var nogen Fare at frygte, vendte baade jeg og den unge Gaardmandssøn tilbage til vor hjemlige jyske Strand; men i Tanker og Samtaler vender vi tit tilbage til Mindet om en taaget Skøn-Valborgsnat.

VILH. BARDENFLETH

* 18/7 1850 † 6/9 1933

Historisk Samfund har haft den Sorg at miste en af sine gode Venner, Kammerherre, fhv. Amtmand Vilhelm Bardenfleth, der den 6. September afgik ved Døden i sit Hjem i København, 83 Aar gammel.

Kammerherre Bardenfleth var Formand for Vejle Amts historiske Samfund gennem de første 20 Aar af Samfundets Virketid — fra 1905 til 1925. Ved Bortrejse fra Amtet 1932 udtraadte han af Bestyrelsen og optoges som Historisk Samfunds Æresmedlem, Aar-

bogen bragte da — 1932 I — en Omtale af hans for-tjenstfulde Arbejde som Formand og Bestyrelsesmed-lem.

V. Bardenfleth vilde gerne, hvor han færdedes, lægge Grund og bygge op, ogsaa paa det aandelige Omraade. Det var derfor ganske naturligt, at han straks gik med til at gøre en Indsats for det nystiftede historiske Samfund. Han erkendte fuldtud Betydningen af Sammenhæng i Udviklingen og forstod, hvilken Værdi der ligger Nutids Folk tilrede i Kulturarven fra de gamle Slægter. Naar Aarbogen kunde tjene sin Opgave: at skabe Klarhed over Menneskers Vilkaar og Levnedsløb i vor Egn og bidrage til at fremelske og styrke Hjemkærlighed hos den opvoksende Ungdom, var det Kammerherre Bardenfleth en dyb Tilfredsstillelse og Glæde.

Sidst mødtes vi — kort før han døde — i Sønder Omme Plantage. Her, hvor stivnet Jordbund blev bragt i Grøde, vilde han gerne dvæle. Vi følte stærkt, at Arbejdet paa Ødets Forvandling til Liv faldt sammen med hans hele ledende Bestræbelse. Saaledes vil Vilhelm Bardenfleth staa i vort Minde.

Rasmus Mortensen.

SMAASTYKKER

Lidt mere om de gamle Veje.

I Tilslutning til R. Mortensens interessante Afhandling i Aarbogens sidste Halvbind skal jeg meddele følgende:

Landevejen mellem Vejle og Kolding gik forhen paa mange Steder lidt østligere end den nuværende. Dette var saaledes Tilfældet paa Vejle Søndermark, hvor den Vej, der fører fra den nuværende Landevej til Søndermarksgaarden, er et Stykke af den gamle Vej, som derfra gik ned gennem Skoven ad den Vej, der lidt før »Stokkebro« i Højenhule støder til Landevejen. Den fulgte saa den nuværende Landevej et ganske lille Stykke for saa at gaa op over Bakken til den gamle Krogaard »Højehus«, herfra gik den gennem Gaarden for derefter at fortsætte mod Syd i lige Linje gennem hele Højen Sogn, med Undtagelse af et ganske lille Stykke i Nærheden af den nuværende Kro, lidt østligere end den nuværende Landevej. Den gik saaledes forbi Gaarden »Aakærlund« i »Ny Højen« og videre mod Syd forbi de Ejendomme, som saa at sige i lige Linje ligger Syd for denne lidt Øst for den nuværende Landevej; ogsaa over Tyvkær Mark fortsætter den et Stykke Øst for og parallel med den nuværende Landevej.

Da den ny Landevej anlagdes gennem Højen Sogn, ønskede Beboerne at beholde den gamle Landevej, for ikke at faa deres Marker overskaarne af den ny Vej, der anlagdes et ganske lille Stykke Vest for den gamle Vej, men deres Ønsker opfyldtes ikke.

Hvor den gamle Vej gik gennem Blaakær Skov, véd jeg ikke, men i Aarbogen fra 1915 har P. Eliassen Kopi af et gammelt Kort fra Koldinghus Rytterdistrikt fra ca. 1721, hvor en Del af de gamle Veje er afsat, og paa dette ser det ud til, at Vejen i Skoven Nord for Viuf er gaaet mod Nordøst ind til den saakaldte »Hovedvej«, en bred Vej, der gaar gennem Skoven fra Nord til Syd. Mod Syd fører den til den saakaldte »Ribevej«, der gaar forbi Landerupgaard i Øst og Byen Mosevraa i Vest. Efter Kortet gaar den gamle Vej mod Nord over Tyvkær Hede; Vest for Gaarden »Lærkelund« er endnu et Stykke af den gamle Vej, som saa gik Vest for »Fladstrand« paa Tyvkær Hede, derfra over den saakaldte »Haleskovbæk« og over Gaarden »Aldebertsminde«s Mark. (Se min Bog om Herslev og Viuf Sogne Side 96). Fra Viuf gik Vejen i lige Linje gennem Alminddalen lidt Øst for denne By og derfra mod Syd lidt Øst for Lilballe, for nedad mod Bramdrup at dele sig i en østlig og vestlig Vej efter Kolding.

Jeg ser desværre, at Kortet, som de fleste gamle Kort, er meget unøjagtigt med Hensyn til Betegnelsen af de forskellige Byers Beliggenhed overfor hinanden. Byerne Tyvkær og Haastrup i Smidstrup Sogn er f. Eks. afsatte altfor langt mod Syd i Forhold til Smidstrup og Store Velling; men de gamle, større Veje synes saa nogenlunde at være afsatte paa de samme Steder som paa andre gamle Kort fra Egnen, bl. a. Dalbergs Kort fra Egnen omkring Frederiksoedde

(Fredericia) fra Svenskekrigen 1657—60. Paa dette Kort ser man 2 Veje i Elbo Herreder gaaende fra Bredstrup-Lejren mod Syd, en Øst for eller forbi den nedbrudte Kongsted Kirke, og en vestligere gennem Byen Kongsted, Taarup og Børup efter det Sted, hvor det gamle Hønborg Slot ligger. Denne Vej maa Kristian II vel have fulgt, da han efter at have modtaget Opsigelsesbrevet i Vejle tog til Hønborg Slot til Lensmanden dér Erik Krummedige. Det Stykke Vej, der fra Kolding—Snoghøjvejen fører ned over Børup Sander efter »Hakenør«, er sandsynligvis et Stykke af den gamle Vej.

At Vejen gennem Kongsted forhen har været meget befærdet, fremgaar af, at Delefogden i Elbo Herred Michel Nielsen i Kongsted 1579 den $21/3$ ifølge Kancelliets Brevbøger klager over, at han bor paa Alfarvej og har stort Gæsteri med Kongens Folk. Han fritages derfor for at betale 1 Pund og 8 Skp. Malt og $1\frac{1}{2}$ Ørt og 2 Skp. Havre af sin Landgilde. Fra Kongsted har vistnok en Vej ført til Erritsø. Jeg ser ogsaa i Kancelliets Brevbøger, at Bønderne i Erritsø klager over, at de skal køre i Egt fra Snoghøj til Pjedsted. Om jeg husker ret, er det i 1626, at de fremfører denne Klage.

I min Omtale af Vejene i Holmans Herred i Aarbogen 1932 glemte jeg at omtale, at Vejen i Pjedsted i gamle Dage maa have ført forbi Præstegaarden, thi 1599 skriver Præsten i Pjedsted, Provst Berent Falenkamp, at Præsteembedet blev i Kristian IV's Tid benaadet med Kirkens Anpart i Korntienden, fordi Præstegaarden laa ved Alfarvej, saa her gæster mange Godtfolk, ædel og uædel o. s. v. Paa gamle Kort ser jeg, at der har gaaet en Vej fra Pjedsted efter Børkop, Gaverslund og Brejning og muligvis derfra over Brejning Møllested, hvorfra man færgedes over Vejle Fjord til

Daugaard Strand. I Holmans Herreds Tingbog fra 1663 omtales, at 2 Mand fra Uth i Bjerger Herred paa Hjemvejen fra Viuf drog gennem Tyvkær og fortsatte derfra til nævnte Møllested. En Vej, der begynder ved den gamle Hejse Krogaard og derfra gaar i vestlig Retning over Torp, Kongsted, Højrup, Herslev og Sdr. Vilstrup Marker, forbi Landerupgaard, gennem Mosevraa og Almind, kaldes »æ Ribevej«.

J. J. Ravn.

Fra Ringive Sogn.

Kostebinding af Revlingris.

For omkring et halvt Hundrede Aar siden brugtes saa at sige ikke andre Fejekoste end Revlingkoste. Dette Produkt af hjemligt Arbejde var — ret behandlet — ganske fortrinligt at feje med, paa en Gang baade tæt, smidig og sejt og lige anvendelig saavel inde som ude, paa Stuegulv som Logulv. Men at binde en god Revlingkost var ikke hver Mands Sag; der krævedes Erfaring og Taalmodighed. Udøverne var gerne fattige Folk, som boede ude i Heden eller i dens umiddelbare Nærhed. Først skulde de sejge Buske ruskes op, dernæst sorteres og rettes ud. En Revlingbusk danner et helt Net af indfiltrede Rødder, der krydses i alle Retninger mellem Mos og Lyng og med Ranker paa hended en Meters Længde. De lange Ris var brugelige til Fejekoste, de korte til Karskrupper. Efter Ruskningen skulde Risene gennemgaa en Tørringsproces for at fjerne de grønne, naalelignende Blade, et Arbejde, der er meget vanskeligt, da Bladene sidder meget fast paa Rankerne. Sædvanlig tørrede man Revlingen i Ovn

eller ved Skorsten og rev Bladene af over en ru Sold, det kaldtes at »brumme«. Ret morsom er Fortællingen om en hæderlig gammel Kostebinder, der boede i et Hus ude i Heden; under Arbejdet med at fjerne de genstridige Naale fra Rankerne gik der Ild i Huset, det tørre Brum var jo som et fængende Tønder — Huset nedbrændte. Ved Brandforhøret spurgte Herredsfuld­mægtigen, hvordan Ilden var opstaaet. »Ja, a va ve o brum aa.« En nærmere Forklaring var paakrævet, da Fuldmægtigen stod fuldstændig blank overfor dette fagmæssige Udtryk.

Naar man var færdig med at brumme, kunde Bin­dingen begynde. Hertil anvendtes Baand eller »Skjen­ner«; de kunde tages af den vildtvoksende Vidjepil eller af en Enebærbusk. Var et Parti da færdig, tog Koste­binderen et Bundt Koste paa Nakken og gik rundt fra Gaard til Gaard og solgte dem. Prisen var ikke svim­lende: en Mark for en stor Fejekost og en Firskilling for en Karskruppe. Men til Gengæld var Raamaterialet gratis og udtømmeligt. Jeg husker fra min Drengetid, at jeg syntes, det saa overmaade imponerende ud, naar »Fabrikanten« kom til Syne paa Vejen. Med to mæg­tige Bundter af Koste kastet over Skulderen som en Tværsæk tonede han frem — gerne ind mod Jul i de mørke Dage. Og skete det, at der faldt et Solstrejf hen over de smukke lysebrune Koste, var det, som den fat­tige Kostebinder blev omgivet af hele Straalebundter; og naar han kom ind og lagde Knippet fra sig, saa Varerne rigtig kunde vurderes, fyldtes Stuerne med en ejendommelig syrlig Duft af de friske Ris.

Nu er det snart Slut med det gamle Hold Kostebin­dere. Deres Saga er ude, indførte Varer i Kokos og Piasave har fortrængt den gode danske Revlingriskost.

Nye Koste fejer bedst, siger man; der kunde tilføjes:
»en kort Stund«.

»Gamle Anders fra Stilbjerg« — vistnok den sidste,
der drev det uddøde Haandværk — har fortalt mig
Fremgangsmaaden med at binde en god gammeldags
Fejekost af Hedens Revlingris.

Peter Overmark,
Gammelby.

